

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESER ÇALIŞMASI**

**ANAVATAN PARTİSİ HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE
DEVLET VE KAPİTALİSTLER ARASINDAKİ
İLİŞKİLER**

**HÜSEYİN BARIŞ YOLDAŞ
10716002**

**TEZ DANIŞMANI:
Doç. Dr. İSMET AKÇA**

**İSTANBUL
2016**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESER ÇALIŞMASI

ANAVATAN PARTİSİ HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE
DEVLET VE KAPİTALİSTLER ARASINDAKİ
İLİŞKİLER

HÜSEYİN BARIŞ YOLDAŞ
10716002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 18.01.2016
Tezin Savunulduğu Tarih: 02.03.2016

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. İsmet Akça

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Eski Rube

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Belmen

İSTANBUL
MART 2016

ÖZ

Anavatan Partisi Hükümeti Döneminde Devlet ve Kapitalistler Arasındaki İlişkiler

Hüseyin Barış Yoldaş

Ocak, 2016

Bu çalışmada, devlet ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkiler devlet özerkliği sorunsalı özelinde incelenmektedir. Bu bağlamda çalışma, 1980’li yıllardaki ANAP hükümeti ve kapitalistler arasındaki ilişkilerin nitelikleriyle sınırlı tutulmuştur. Çalışma, devletin kapitalist sınıflar karşısındaki özerkliği sorunsalı üzerinde şekillenmiştir. Çalışmada öncelikle devlet özerkliği sorunsalına yönelik kuramsal analizler irdelenmiştir. Devlet ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkileri “dışsalılık ilişkisi” çerçevesinde analiz etmeye çalışan devlet-merkezli perspektife karşı bu çalışma, alternatif bir yaklaşıma dayanmaktadır. Alternatif yaklaşımda, devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkiler sınıfsal aktörlerin pratikleri üzerinden analiz edilir. Böyle bir analizde, sınıfsal aktörlerin pratikte birbirleriyle kurdukları sınıfsal güç ilişkileri çelişkisiz ve doğrudan bir belirlenim ilişkisi kurulmadan yapılır. Bu çerçevede çalışma, Türkiye’de 1983-1989 yılları arasında ANAP hükümeti döneminde devlet özerkliği sorunsalı üzerinden devlet ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkilerin niteliğine yönelik analizlere bir katkı sunma çabasıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, neoliberal kapitalist gelişmenin yaşandığı ANAP hükümeti döneminde sınıfsal güç ilişkileri, hem kapitalist sınıflar içi mücadele ile hem de devlet ve kapitalist sınıflar arasındaki mücadele üzerinden açıklanmıştır. Bu ilişkilerin nitelikleri açıklanmaya çalışılırken, kapitalist sınıfların döneme ilişkin kendi kaynaklarında yayınladıkları raporlardan ve dönemin gazete haberlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Kapitalist Sınıflar, Devlet Özerkliği, Devlet-merkezli Yaklaşım, Sınıfsal Güç İlişkileri, Neo-liberal Kapitalizm, ANAP İktidarı, Türkiye

ABSTRACT

The Relations Between State and Capitalist Classes in Motherland Party Government Period

Hüseyin Barış Yoldaş

January, 2016

This study examines the problematic of state autonomy within the relations between state and capitalist classes. In this context, this thesis that limited characteristics of the relations between Motherland Party (MP) government and capitalists in 1980's. This study formulated upon the issue of the autonomy of the state against capitalist classes. The study is primarily theoretical analysis for the problematic of state autonomy has been evaluated. That the relations between state and capitalist classes against "externality relationship" framework to analyze within the state-centered, it is based on an alternative approach. An alternative approach, the relations between state and capitalist classes are analyzed through the practice of actors. In such an analysis that power relations established by the class actors, uncontradictory and is made without a direct relationship determination. In this framework, it is that the relations between state and capitalist classes towards efforts to analyzed over the problematic of state autonomy MP government in Turkey during 1980's. In the study, the MP government during the period of neoliberal capitalist development the class power relations, described on both domestic capitalist class struggle and between state and capitalist classes struggle. The nature of this relationship from disclosure when attempting to releasing their own sources of the time of the capitalist classes reports and newspaper reports from the period.

Keywords: State, Capitalist Classes, State Autonomy, State-centered Approach, Class Power Relations, Neoliberal Capitalism, Motherland Party Power, Turkey

ÖN SÖZ

En başta, neredeyse her gün “Tez bitti mi? Tez ne zaman bitiyor?” gibi sorularla beni rahatlattığını sanıp daha çok strese sokan aileme, bu süreçte maddi ve manevi desteklerini esirgemedikleri için sonsuz teşekkür ederim.

Tez yazma sürecim boyunca bana yol gösteren, ders döneminde kendisinden aldığım derslerden kaynaklı tez konumun kafamda şekillenmesini sağlayan, yoğun akademik ve politik hayatı arasında hem bir danışman hem de bir dost olarak daima yanımda olan, yazdığım her metni dikkate alıp yapıcı eleştiriler yönelten tez danışmanım Doç. Dr. İsmet Akça’ya çok teşekkür ederim.

Yine tez yazım sürecinin bir bölümünde kaynaklarından yararlandığım, bahçesinde tez kritikleri yaptığım İslam Araştırmaları Merkezi’ne (İSAM) sunduğu çalışma atmosferi için teşekkür ederim.

Bu meşakkatli, stresli, yorucu ve uzun tez yazım süreci boyunca maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan, her türlü kaprisime ve kafa ütölememe katlanan, yeri geldiğinde dost sohbetlerinde tez konumu tartışıp bana yol gösteren tüm dostlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak, tezimin az da olsa uzamasına öncülük eden Gezi İsyanı ve sonrasında politik ve toplumsal hareketliliğine ve bu süreçte tanıştığım Yeldeğirmeni Dayanışması, Ayaktakımı, Spartakistanbul, Başlangıç Dergisi, Müşterekler ve ismini unuttuğum daha nice politik yapı ve aktivistin politik-pratik anlamda sağladıkları katkılardan dolayı kendilerine teşekkür ederim.

Belki tez bitti; ama yaşam mücadelesi bu topraklarda ve bütün yeryüzünde devam ediyor ve edecek... Gezi İsyanı’nda da haykırdığımız gibi, “Bu daha başlangıç, mücadeleye devam!”

İstanbul; Ocak 2016

HÜSEYİN BARIŞ YOLDAŞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. DEVLET ÖZERKLİĞİ TARTIŞMALARI.....	5
2.1. Marksist Devlet Kuramı Tartışmalarında Kapitalist Devlet ve Göreli Özerklik Sorunsalı	5
2.1.1. Poulantzas-Miliband Tartışması.....	6
2.1.2. Sınıf İktidarı-Devlet İktidarı Ortaklığı: Block ve Miliband	8
2.1.3. Kapitalist Devletin Niteliğinin Somut Analizi: Claus Offe ve “Yapısal Seçicilik”	10
2.2. Metodolojik Bir Ayrışma/Kayma: Devlet-Merkezli Kurumsalcı Yaklaşımın Düşünsel Arka Planı	12
2.2.1. Tarihsel ve Siyasal Analize “Devleti Geri Getirme” Çabası.....	13
2.2.2. Peter Evans ve Kalkınmacı Devletin “Gömülü Özerkliği”	16
2.3. Devlet-Merkezli Yaklaşım Yönelik Eleştirel Değerlendirmeler.....	18
2.4. Türkiye’de “Güçlü Devlet Geleneği” Tezi	22
2.4.1. Devlet Geleneği Perspektifinin Açmazları ve Eleştirel Değerlendirmesi ...	28
3. 1960-1980 ARASI TÜRKİYE’DE KAPİTALİST GELİŞME, DEVLET VE SINIF MÜCADELELERİ.....	31
3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	32
3.1.1. 1960 Darbesine Giden Süreç: Demokrat Parti Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler	32
3.1.2. 27 Mayıs Darbesi Ardından Oluşturulmaya Çalışılan Kurumsal Mekanizma ve MBK Hükümetinin İcraatları.....	35
3.1.3. Askeri Rejim ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler	36
3.1.4. İİS Kurumsallaşırken: DPT ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler	38
3.1.5. Adalet Partisi Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler	40
3.2. 1970’lerin Krizi, Devlet ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler	43
3.2.1. İİS Stratejisinin Krizi.....	44
3.2.2. Toplumsal Muhalefetin Yükselişi ve Kapitalist Örgütlerin Gelişimi.....	45
3.2.3. Kriz Karşısında Koalisyon Hükümetleri ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler.....	49

3.2.3.1. Kriz Karşısında I. ve II. MC Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler.....	50
3.2.3.2. Kriz Karşısında CHP Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler	51
3.3. 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi	56
4. 1980'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL KAPİTALİST GELİŞME VE DEVLET-KAPİTALİST İLİŞKİLERİ.....	63
4.1. Neoliberal Kapitalist Gelişme ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi	64
4.1.1. MGK Hükümetleri Döneminde Ekonomi Politikaları	66
4.1.2. 1980 Sonrası Türkiye'de İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Toplumsal Sınıflar	67
4.1.3. Sermayenin Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Kapitalistler Arasındaki Çekişmeler.....	70
4.2. ANAP Hükümeti Döneminde Neoliberal Kapitalizmin Türkiye'ye Yerleşmesi Süreci	75
4.2.1. ANAP Hükümetinin Yeni Sağ Hegemonya Projesi	76
4.2.2. ANAP Hükümeti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları.....	78
4.2.3. ANAP Hükümeti ve Kapitalistler Arasındaki İlişkilerin Anatomisi	80
4.3. Finansal Serbestleşmeye Giden Süreçte Devlet-Kapitalist İlişkileri	83
4.3.1. 32 Sayılı Kararname Öncesi ANAP Hükümeti ve İYS Koalisyonu Arasındaki Çekişmeler	83
4.3.2. 32 Sayılı Kararname'nin Niteliği	89
4.3.3. Kapitalist Fraksiyonların 32 Sayılı Kararname'ye Yönelik Tepkileri	91
5. SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	101
ÖZGEÇMİŞ	109

KISALTMALAR

ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EBSO	: Ege Bölgesi Sanayi Odası
ESO	: Eskişehir Sanayi Odası
İİS	: İthal İkameci Sanayileşme
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İYS	: İhracata Yönelik Sanayileşme
MESS	: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerin temel sorunsallarından biri olan “devlet özerkliği” kavramı akademik ve siyasal tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Siyaset biliminden sosyolojiye, kamu yönetiminden uluslararası ilişkilere ve ekonomiye tüm sosyal bilim alanlarının üzerine kuramsal tartışmalar ürettiği bir sorunsal olarak devlet özerkliği kavramı üzerine ideolojik ve politik tartışmalar halen yürütülmeye devam edilmektedir. Devlet sorunsalı, tartışmaların ana merkezinde yer almakla beraber “Devlet özerkliği nedir?” sorusuna verilen cevapların farklı olmasının sebebi, araştırma nesnesi olarak devletin doğasının algılanma biçimlerinde büyük farklar bulunmasıdır. Örneğin, klasik liberal perspektif devleti, iktisadi alandan bağımsız, tarafsız bir aygıt olarak tanımlarken, klasik Marksist perspektif ise devleti, üretim araçlarına hâkim olan kapitalist sınıfın (burjuvazinin) politik baskı aracı olarak tahayyül etmiştir. Yapılan bu tartışmalar, devletin toplumsal sınıflardan ne kadar özerk olup olmadığı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışma geniş perspektifte, devlet özerkliği sorunsalı üzerinden kapitalist üretim ilişkilerinin var olduğu toplumsal bir yapıda devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilerin dinamiğine yönelik analizler için bir katkı sunmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada Anavatan Partisi (ANAP) iktidarının ele alınmasının nedenleri arasında, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte Türkiye’nin siyasal iktisadi tarihinde yeni bir dönemin açılmasını ve neoliberal kapitalizmin Türkiye’ye yerleşme sürecinin başladığı dönem olmasını sayabiliriz. Yine başka bir neden olarak, Türkiye’de kapitalist sınıfların uluslararası kapitalist sınıflarla bütünleşme çabasının bu dönemde daha görünür bir hal aldığını söyleyebiliriz. Buradan hareketle çalışma, Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşmeye kapı aralayan 32 sayılı Kararname’yi hazırlayan sürecin niteliklerini de içerecek bir biçimde, kararın alınış sürecinde ANAP hükümeti ve kapitalistler arasındaki ilişkilerin nitelikleri incelenecektir. Çalışmada, neoliberal kapitalist gelişmenin yaşandığı ANAP hükümeti döneminde sınıfsal güç ilişkileri, hem kapitalist sınıflar içi mücadeleyle hem de devlet-kapitalist sınıflar arasındaki mücadele üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Bu, kapitalistlerin döneme ilişkin kendi kaynaklarında yayınladıkları raporlardan ve dönemin gazete haberlerinden yararlanılarak yapılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde genel olarak, devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışan iki farklı metodolojik geleneğin devlet özerkliği sorunsalına bakışının tarihsel ve kuramsal arka planına odaklanılacaktır.¹ Buradan hareketle, ikinci bölümün birinci kısmında, devlet özerkliği sorunsalının ortaya çıkışının ardından Marksist gelenek içerisinde yürütülen kuramsal tartışmalara bakılacaktır. Marksist gelenek içerisinde bu dönemde, kapitalist devlete yönelik yürütülen tartışmaların ana eksenini ekonomi ve politikanın ayrıştırılması düşüncesi oluşturmuştur. Marksist gelenek içerisinde “tekelci devlet kapitalizmi” yaklaşımının hâkim konumda bulunduğunu söyleyebileceğimiz 1930’lu yılları takip eden 1960’lı ve 1970’li yıllarda kapitalist bir toplumda devletin konumuna ve devletin analizine yönelik önemli tartışmaların yaşandığını söylemek mümkündür. Özellikle Ortodoks Marksist çevrelerde benimsenen “tekelci devlet kapitalizmi” yaklaşımı, hem kuramsal eleştiriler hem de tarihsel ve toplumsal deneyimler nedeniyle önemini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte, 1960’ların sonlarından itibaren “tekelci devlet kapitalizmi” yaklaşımı karşısında daha yetkin bir Marksist devlet kuramı arayışlarının arttığını ve bu yeniden canlanmanın “tekelci devlet kapitalizmi” yaklaşımıyla karşıtlık içinde geliştiğini söyleyebiliriz. Söz konusu canlanmanın öncülerinden biri olan Nicos Poulantzas’ın “*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*” adlı erken dönem çalışmasındaki kuramsal çabasının “tekelci devlet kapitalizmi” yaklaşımının yetersizliklerini ortadan kaldırarak kapitalist devlete dair daha gelişmiş bir kuramsal çerçeve inşa etmeye yönelik olduğunu vurgulamak gerekir.² İkinci kısımda ise, devlet özerkliği sorunsalına yönelik Weberyen geleneğin görüşlerine yer verilecek ve devlet-merkezli bir yaklaşımın metodolojik öncüllerine değinilecektir. Marksist analizlerin eleştirisi üzerinden devlet-toplum ilişkisine yönelik yapılan analizler, 1980’li yıllardan günümüze egemen konumda bulunan neo-Weberyen devlet merkezli analizler olarak karşımıza çıkmaktadır. Pozitivist metodoloji ile devleti bağımsız bir değişken olarak ele alan neo-Weberyen gelenek devleti, “bir kurumlar sistemi” olarak tanımlamakta ve ontolojik önceliği kurumlara vermektedir. Bu önceliğin nedeni, devleti gözlemlenebilir bir nesneye dönüştürme amacıdır ve bu amaçla siyasal analize “devleti

¹ Bu noktada Yalman’ın da vurguladığı gibi, genel anlamda birbirine rakip araştırma geleneklerinin var olmasının nedeni ve devlet-toplum ilişkisinin analizinde birbirine karşıt konumlanan bu iki gelenek arasındaki temel anlaşmazlık noktası, devlet ve toplumun ontolojisine, yani toplumsal gerçekliğin doğasına yönelik tanımlamalar olmuştur. Galip Yalman, “Devlet”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler** (içinde), ed. Gökhan. Atılğan ve Atilla Aytekin, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2012), 69.

² Nicos Poulantzas, “tekelci devlet kapitalizmi” kuramının devrimci olmaktan ziyade reformist politik stratejilere yol açtığını belirtir. Bkz. Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet Sorunu”, **Kapitalist Devlet Sorunu** (içinde), çev. Yasemin Berkman, 2. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 32-34.

geri getirmek” mümkün olabilecektir. Devlet-merkezli analizlerde, siyasal yapının, devlet kapasitesinin ya da devletin toplumsal güçlerden özerkliğinin önemi vurgulanmaktadır. Bu analizlerde, toplumsal dinamikler, sınıfsal güç ilişkileri ve sınıfsal aktörlerin pratiklerinin etkisi göz ardı edilmektedir. Buradan hareketle üçüncü kısımda, sunduğu metodolojik ve kavramsal çerçeve açısından devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkileri açıklamada yetersiz kaldığını söyleyebileceğimiz devlet-merkezli yaklaşımın açmazları ve eleştirel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Devlet özerkliği sorunsalına Türkiye üzerine yapılan çalışmalar özelinde baktığımızda ise, Osmanlı-erken Cumhuriyet dönemlerinde devlet-toplum ilişkileri üzerine geniş bir literatürün olduğunu söyleyebiliriz. Devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkinin incelenmesinde de belirleyici olduğunu söyleyebileceğimiz bu tez, Türkiye’de sosyal bilimlerdeki ana akım tartışmalarda güçlü bir hegemonik eğilim olmaya devam etmektedir. Osmanlı-Türkiye, erken Cumhuriyet dönemi ve 1980’ler öncesi ve sonrası üzerine yapılan karşılaştırmalı kurumsal analizlerin yapıldığı bu çalışmaların çoğunun ortak noktası, devleti toplumdan ayrı rasyonel bir varlık, kendinde bir özne olarak tanımlamaktır. Osmanlı ve erken Cumhuriyet üzerine yapılan analizlerde gözlemlenen, devlete bağımlı olarak ortaya çıkmış burjuvazi düşüncesi, sonraki yıllarda da bu niteliğini yitirmeden tüm Türkiye tarihinin seyrini açıklayan bir argüman olarak sürekliliğini devam ettirmiştir. Bu analizlerin temel öznesi olan devlete bakılarak, devletin kapitalistlere karşı tutumları incelenmiş ve kapitalistlerin zayıflığının nedeni olarak güçlü devletin varlığı gösterilmiştir. Dinler’in de belirttiği gibi, bu hâkim düşüncenin varlığı nedeniyle, karmaşık bir toplumsal ilişkiler dokusunun üstü “devlet geleneği miti”yle örtülmüştür.³ Buradan hareketle, dördüncü kısımda, “devlet geleneği” tezinin düşünsel arka planına odaklanılacaktır. Bunu yaparken, bu perspektifin açmazları çözümlenmeye çalışılacak ve eleştirel değerlendirilmesi yapılacaktır.

Türkiye ekonomisi, 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik krizin ardından alınan korumacı önlemler ile devlet destekli ithal ikameci bir milli sanayileşme stratejisi modeline geçmiştir. 2. Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye ekonomisi özellikle Marshall Yardımı ile dünya ekonomisine eklemlenmeye çalışmıştır. Türkiye’nin 1946 sonrası yaşadığı toplumsal ve politik dönüşümler kapitalist dünya sistemine entegrasyonu sağlamanın yanı sıra 1960’lı yıllara giden sürecin toplumsal ve sınıfsal dinamiklerini de belirlemiştir. Türkiye’de 1950’li yıllardan 1960’lı yıllara geçiş süreci, yeni birikim stratejisinin yerleşmesini kapsamaktadır. Bu geçiş süreci, aynı zamanda devletin kurumsal

³ Demet Dinler, “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”, **Praksis**, s. 9 (2009): 38.

mimarisinin yeniden inşasını da beraberinde getirmektedir. Buradan hareketle üçüncü bölümde genel olarak, 1960-1980 arası dönemde Türkiye'nin kapitalist gelişmesini kapsayan süreçte sınıfsal güç ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümün birinci kısmında, İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi (İİS), DP hükümetinin İİS koalisyonu ile kurduğu ilişkiler, 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında açığa çıkan sınıfsal güç ilişkilerinin sağladığı toplumsal ilişkiler, İİS stratejisinin kurumsallaşması üzerinden devletin kurumsal mimarisinin inşası, MBK hükümeti ve AP hükümetlerinin kapitalistlerle kurduğu ilişkiler ele alınacaktır. İkinci kısımda, 1970'lerin politik atmosferinde yaşanan toplumsal ve sınıfsal dinamikler incelenecektir. Buradan hareketle, bu dönemde ortaya çıkan ve/veya gelişen kapitalistler ve emek mücadelesinin konumu incelenecektir. Bunu yaparken, 1970'li yıllarda yaşanan kriz çerçevesinde kapitalistlerin krize yönelik verdikleri tepkilere, bununla bağlantılı olarak kapitalistlerin kendi içinde yürüttükleri sınıf-içi mücadeleye ve kapitalistlerin hükümetle kurduğu ilişkilere odaklanılacaktır. Üçüncü kısımda ise, 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden süreçte devlet ve kapitalistler arasındaki çekişmeler ele alınacaktır.

Türkiye'nin politik ve toplumsal hareketlilikleri daha yoğun yaşadığı 1970'li yıllar, Türkiye'de sınıfsal güç ilişkilerin daha yoğun bir biçimde açığa çıkmasına ve sınıf mücadelesinin daha yoğun yaşandığı bir atmosferin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesinin ardından, dünyadaki gelişmelere paralel bir biçimde İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi'nin (İYS) ve neoliberal politikaların benimsendiği bir ülke konumuna gelmiştir. Buradan hareketle, çalışmanın dördüncü bölümünde genel olarak, Türkiye'de neoliberal kapitalizmin kurumsallaşma süreci olan ANAP iktidarı döneminde yaşanan politik, ekonomik, toplumsal dönüşümler devlet ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkiler bağlamında incelenecektir. Dördüncü bölümün birinci kısmında, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesinin ardından uygulamaya koyulan İYS stratejisiyle birlikte dönemin askeri rejiminin ekonomi politikalarına ve askeri rejimle kapitalist sınıflar arasındaki çekişmelere bakılacaktır. İkinci kısımda, ANAP iktidarının yeni sağ hegemonya projesi girişimi çerçevesinde ANAP hükümetinin kapitalist sınıflarla kurdukları ilişkinin nitelikleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Üçüncü kısımda ise, Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşmeye kapı aralayan 32 sayılı Kararname'yi hazırlayan sürecin nitelikleri ve kararın alınış sürecinde ANAP hükümeti ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkilerin niteliği incelenecektir.

2. DEVLET ÖZERKLİĞİ TARTIŞMALARI

“Devlet özerkliği”ne yönelik iki farklı metodolojik gelenek üzerinden yapılan tartışmaların inceleneceği bu bölümün birinci ve ikinci kısmında, Marksist gelenek içerisinde “görelî özerklik” kavramına yönelik yürütülen tartışmalar ele alınacak, ardından Weberyân geleneğinin devlet özerkliği kavramına yönelik analizlerine bakılacaktır. Üçüncü kısımda, Weberyân gelenekten gelen devlet-merkezli analizlere yönelik eleştirel değerlendirmelere yer verilecektir. Dördüncü kısımda ise, Türkiye üzerine yapılan araştırmalarda hakim paradigma olduğunu söyleyebileceğimiz “devlet geleneği” perspektifinin analizleri ve bu perspektifin açmazları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2.1. Marksist Devlet Kuramı Tartışmalarında Kapitalist Devlet ve Görelî Özerklik Sorunsalı

Kapitalist devlete yönelik yürütülen Marksist gelenek içerisindeki tartışmalarda, kapitalizmin ürettiği ekonomik olan ile politik olanın ayrıştırılması düşüncesi ön planda tutulmuştur. Bu tartışmalar üzerinden yürütülen kuramsal perspektifler, kimi zaman “araçsalcı” kimi zamansa “yapısalcı” olarak literatürde yer almışlardır. Karl Marx *Louis Bonaparte’ın On Sekizinci Brumaire*’inde yönetici sınıfın rekabet eden parçaları arasında denge kurulabilmesiyle devletin “görece özerklik” kazanabileceğini belirtmiştir.⁴

İlk olarak Poulantzas tarafından sorunsallaştırılan “devletin görelî özerkliği” kavramı, kapitalist devletin kapitalist üretim tarzında “ekonomik” ve “politik” olanın formel ayrışmasından doğan yapısal bir özelliğine vurgu yapar. Buradaki “görelilik” vurgusu, sadece politik yapının ekonomiden görelî özerk olması değil, aynı zamanda devletin egemen sınıflardan görelî bir özerkliğe sahip olmasını ifade eder. Bu anlamda Poulantzas’ın kullandığı “görelî” ifadesi, politik olan ile ekonomik olanın “dışsal ilişkiler” temelinde kavramsallaştırılmaması için bir uyarı niteliğindedir.⁵

⁴ Karl Marx, *Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire*’i, çev. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

⁵ Yalman, 2012, **age**, 83. “Dışsal ilişkiler” tanımlamasına karşıt konumlanan “içsel ilişkiler” perspektifine göre, sermaye, ücret, emek vb. toplumsal fenomenler kendi içinde tanımlanamaz ve bu fenomenler birbirlerinden bağımsız, birbirlerini dışsal olarak etkileyen özerk tikelikler olarak düşünülemezler. “İçsel

Poulantzas, Louis Althusser'in yapısalcı ekolünden etkilendiği erken dönem çalışmasında, kapitalist üretim tarzının ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerinin birbirinden görece özerkliği ile oluşan bir yapıya sahip olduğundan bahseder. Devletin görece özerkliğini, devletin kapitalist toplumdaki egemen sınıflardan özerkliği olarak anlar. Poulantzas'a göre, politik gücün kullanılmasının merkezi olan devletin işlevi, toplumsal formasyonun birlik ve bütünlüğünün korunmasıdır.⁶ Sınıf mücadelesini denetim altına alırken hakim sınıfları politik olarak örgütleyen ve ezilen sınıfları örgütsüzleştirme çabası güden kapitalist devlet, hem sınıfsal niteliğini hem de egemenlik altına aldığı sınıfları devlet kurumlarından dışlayarak işlevini yerine getirir. Bu işlevi olanaklı kılan şey, kapitalist devletin ekonomik düzeyden görece özerk olmasıdır. Poulantzas'a göre devlet, egemenlik altında tutulan sınıflara, egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik çıkarlarına aykırı düşebilecek belli ekonomik güvenceler vermek koşuluyla politik işlevini gerçekleştirir.⁷

Kuramsal yaklaşımında politik olanın kuramsallaştırılmasını amaçlayan Poulantzas, kapitalist üretim tarzının ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerinin birbirinden "görece özerkliği" ile oluşan bir yapıya sahip olduğundan bahsetmekte ve bu görece özerkliğin kapitalist üretim tarzının bir uğrağının kuramı olarak siyaset kuramının geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Poulantzas'a göre, kapitalizmde politik uğrak görece bir özerkliğe sahip olduğuna göre kapitalist devlet de görece özerkliğe sahip olmalıdır.

2.1.1. Poulantzas-Miliband Tartışması

Poulantzas'ın, devleti sınıflardan görece özerk bir güç kaynağı olarak görmesi, Marksist gelenek içerisinde 1970'li yıllarda devlet sorunsalına tekrar dönülmesini sağlamıştır. Buradan hareketle, Marksist gelenek içerisinde konuya ilginin canlanmasında ve çeşitli kuramsal yaklaşımların geliştirilmesine Nicos Poulantzas ve Ralph Miliband arasındaki metodolojik tartışmanın öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

Bir erken dönem çalışmasında Miliband, görece özerklik sorunsalına ilişkin devletin, sermayenin uzun dönem çıkarlarına yönelik olarak işleyişini sağlayan önemli mekanizmalardan biri olduğunu belirtir. Yani Miliband'a göre devlet, kapitalist çıkarlara doğrudan tepki vermez ve bir ölçüde özerktir. Devlet bu görece özerkliği sayesinde hem kapitalist sınıfın genel bütünlüğünü korur hem de eğer gerekirse işçilere kısa dönemli

ilişkiler" kavramının ayrıntılı analizi için bkz. Ebru Deniz Ozan, "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşım", **Praksis**, s. 3 (2001): 10-25.

⁶ Nicos Poulantzas, **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, çev. Şen Süer Kaya ve Fevzi Lütfi Topaçoğlu, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), 45-46

⁷ **age**, 136-137.

ödünler verir. Bu noktada, devletin sermayenin yararına etkin bir şekilde çalışabilmesi devletin göreceli özerkliği ve belirli sınıf fraksiyonlarından ayrı durabilme yeteneği tarafından sağlanır.⁸

Poulantzas, göreceli özerklik tartışmasının ortaya çıkmasına sebep olan eleştirel yazısında, Miliband'ın "somut olgunun dolaysız incelenmesi yoluyla burjuva ideolojilerini doğrudan cevaplandırma" yöntemini eleştirir. Bu minvalde Poulantzas'a göre, Miliband'ın çalışması, kavramsal araçlardan yoksun ve ampirikti; bir başka deyişle olgusal açıklamalarla yetiniyordu.⁹ Yine aynı makalede Poulantzas yöntemini eleştirdikten sonra Miliband'ı, şirket yöneticiliği olgusunu abartmakla, bürokrasi sorununu burjuva elitler kuramıyla açıklamakla ve devletin ideolojik aygıtlarını dikkate almamakla suçlar.¹⁰ Miliband ise, Poulantzas'ın eleştirel değerlendirmesine cevaben yazdığı makalesinde, Poulantzas'ın "ekonomizm"i kınamış olmasına rağmen analizinin bir çeşit "yapısal belirlenimcilik"e yol açtığını belirtir. Bu sebepten ötürü Miliband'a göre Poulantzas'ın analizi, devlet ile sistem arasındaki diyalektik ilişkinin gerçekçi bir biçimde ele alınışını olanaksız hale getirir.¹¹

Kısmen kendi özeleştirisini yaptığı geç dönem çalışmasında, devlet analizine sınıf mücadelesi kavramını da ekleyen Poulantzas, analizini yaparken bu kavramı, ekonomik olan ile politik olan arasındaki ayrımı öngören kavramsal çerçeveyi terk etmeden yapar. Böylece Poulantzas'ın analizinde, sınıf mücadelesi politik mücadeleyle özdeş hale gelir ve politik alan da devletle özdeş tutulduğu için devlet sınıf mücadelesinin somutlandığı ve kurumsallaştığı yer haline gelir.¹² Poulantzas son çalışmasında, göreceli özerkliğin kaynağı olarak devletin birliği ile ilgili önceki söylediklerinden vazgeçmiştir. Bu çalışmada devlet, birlik içinde yapısal bir varlıktan ziyade, "sınıf mücadelesinin yoğunlaşmış biçimi" olarak tanımlanmaktadır.¹³ Poulantzas'ın son çalışmasında devletin özerkliği kavramsallaştırması şu şekildedir:

⁸ Ahmet Yılmaz, **Kapitalist Devleti Anlamak**, (İstanbul: Aykırı Yayınları, 2002), 48.

⁹ Poulantzas, 1990, **age**, 11-22.

¹⁰ **age**, 22-38.

¹¹ Ralph Miliband, "Nicos Poulantzas'a Cevap", **Kapitalist Devlet Sorunu** (içinde), çev. Yasemin Berkman, 2. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 49.

¹² Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, çev. Turhan Ilgaz, (Ankara: Epos Yayınları, 2006), 141-142. Yalman'ın da belirttiği gibi, Poulantzas'ın bu kitabındaki, siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkileri özü itibarıyla 'özerk' yapılar arasındaki ilişkiler şeklinde ele almanın ve altyapı-üstyapı terminolojisi kullanılsa bile sonuç itibarıyla bu 'yapılar'ın şeyleştirilmesine yol açacağı vurgusu önemli görünmektedir. Yalman, 2012, **age**, 81.

¹³ Bu bağlamda, Bob Jessop'un da belirttiği gibi, Poulantzas'ın bu kitabındaki kuramsal katkısı, sınıfsal politik güçlerin değişen karakteri ve devletin kurumsal biçimi arasındaki etkileşim sayesinde yeniden-

“Devletin özerkliği iktidar bloğunun fraksiyonlarına karşıtlıkla tanımlanmaz. Özerklik devletin bu fraksiyonlar dışında kalma yeteneğinin bir işlevi değil, devlet içinde olup bitenlerin bir sonucudur. Devletin özerkliği, somutta, devlet içindeki özgül konumları yoluyla ve bunun yarattığı çelişkilerin etkisiyle, çeşitli sınıf ve fraksiyonların devlet politikasına sokmayı başardıkları farklı ve çelişkili önlemlerde kendini gösterir. O halde devletin göreceli özerkliği, devlet içinde temsil edilen çıkarların çeşitliliğinin bir ürünüdür. Devletin herhangi bir sınıf ya da fraksiyondan görece özerk olmasını sağlayan şey devlet içindeki bölünmelerdir.”¹⁴

1960’lı yılların sonlarında yaşanan tartışma sonrası hem Poulantzas hem de Miliband kuramsal analizlerinde değişiklikler yapmıştır. Poulantzas, erken dönem çalışmasındaki analizinin aksine; son çalışmasında devletin birliği ve bütünlüğü tezinden vazgeçerken devleti, sınıflar arasındaki güçler dengesinin yoğunlaştığı bir alan “bir toplumsal ilişki” olarak kavramsallaştırmıştır. Tartışma sonrası Poulantzas ve Miliband’a ek olarak devlet-merkezli Marksist bir perspektiften, Poulantzas’ın göreceli özerklik sorunsalına eleştiriler Fred Block tarafından yapılmıştır. Aşağıdaki kısımda, Miliband gibi analizini devlet iktidarı ile sınıf iktidarı arasındaki ayrıma vurgu yaparak açıklayan Block’un kuramsal yaklaşımına yer verilecektir.

2.1.2. Sınıf İktidarı-Devlet İktidarı Ortaklığı: Block ve Miliband

Poulantzas ve Miliband’ın kapitalist devlete yönelik yürüttükleri tartışma Marksist gelenek içerisinde devam ettirilmiştir. Göreceli özerkliğin mekanizmaları ile sınırlarına açıklık getirmemesi sonucunda Poulantzas’ın indirgemeciliğe vardığını düşünen Fred Block, bir taraftan devlete özerklik atfederken bir yandan da sınıfsal bağlantıların önemini vurgulamıştır. Block’un amacı, üretim ilişkilerinin belirleyici rolünü kabul etmekten vaz geçmeden, politik olanın özgüllüğünü ortaya koymaya çalışmaktır.¹⁵ Göreceli özerklik çerçevesinin çok sınırlayıcı olduğunu ve sınıf indirgemeciliğe vardığını ileri süren Block, alternatif bir formülasyon olarak devlet iktidarının kendine özgü olduğunu ve sınıf iktidarına indirgenemeyeceğinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁶

Özerk devlet iktidarı ile sınıf iktidarı arasında ortaklık kurmaya çalışan ve devleti kendisi için bir örgüt olarak gören Block, devlet yöneticilerinin iktidارlarını, itibarlarını ve servetlerini en üst seviyeye çıkarmaya çalışan kişiler olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan ise ekonomik alanda hâkim olan mülk sahibi sınıflar devlet olmadan varlıklarını sürdüremeyeceğinden bu sınıfların devlet yöneticileriyle bir “modus vivendi” (geçici

üretilen “bir toplumsal ilişki” olarak devlet iktidarı görüşünün geliştirilmesi olmuştur. Bob Jessop, **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, çev. Ahmet Özcan, (Ankara: Epos Yayınları, 2008), 295.

¹⁴ Poulantzas, 2006, *age*, 150-151.

¹⁵ Fred Block, “Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects”, **London: The Socialist Register**, (1980), 227-228.

¹⁶ *age*, 229.

uzlaşma) yolu bulmak zorunda olduğunu vurgulayan Block, kapitalizmin üretim sürecinde nispi artı-değer yaratması sonucunda sahip olduğu özgünlükten yola çıkarak bu uzlaşmanın sürekli kapitalistler yararına işlediğini belirtmiştir.¹⁷ Sermaye sahiplerinin biriktirdikleri zenginliğin sonucunda, rüşvet, yolsuzluk vb. yöntemlerle devlet üzerinde denetim kuracağını belirten Block'a göre, devletin gücü ekonominin gücüne bağlı olduğundan dolayı devlet yine sermayeye bağımlı hale gelir. Bununla birlikte, kapitalizmin doğasından kaynaklanan krizler sürekli devlet müdahalesini gerektirdiği için bu müdahaleler sermayenin uzun dönemli çıkarlarına hizmet eder.¹⁸ Kısmen kendinden önceki Marksist analizlerden faydalanmaya çalışsa da Block'un, devletin sınıfsal özelliklerinin ve ideolojik işlevlerinin özgünlüğünü gözden kaçırdığını söyleyebiliriz.

Devlet ve sınıflar arasındaki ortaklığa yaptığı vurgu Block'a kıyasla daha belirgin olan Miliband, öncelikle, devletin faaliyetlerine yol açan unsurları, özellikle de devletin kendi içerisinden gelen faaliyetleri ve yöneticilerin eylemlerini hesaba katmak gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹⁹ Miliband'a göre devlet iktidarına sahip olan kişileri yönlendiren iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yöneticilerin iktidar, itibar ve servet arayışlarıdır. İkincisi ise, "ulusal çıkar" anlayışlarıdır. Bu ikinci unsur devlet ile sermayedarlar arasında çelişkiler yaratan unsurdur.²⁰ Devlet iktidarının sınıfsal yapısını çözümlemek için kurumsal ve araçsal bir yaklaşımı benimsediğini söyleyebileceğimiz Miliband'a göre devlet, bütünlüklü bir yapıdan ziyade bir devlet sistemi olarak birbiriyle sürekli etkileşim halinde olan kurumlardan oluşmakta ve bu kurumları yöneten ve böylece devlet elitini oluşturan bireylerin sınıfsal tercihleri ve eylemleri devlete sınıfsal karakterini vermektedir.²¹ Miliband, ideolojik ve politik alanlar arasındaki etkileşimi dışlamamasına rağmen sınıf indirgemeciliği yapmaktadır.

Yukarıdaki tartışmalardan da görebileceğimiz gibi, 1970'li yıllardan itibaren Marksist gelenek içindeki kapitalist devlet tartışmalarına egemen olan araçsal ve yapısal analizlerin yetersizlikleri görünür bir hal almıştır. Bu analizlerin problemleri karşısında savunulan bir çözüm olan devletin "yapısal seçiciliği" kavramı ilk kez sistem analitik yaklaşımın öncülerinden Claus Offe tarafından kullanılmıştır. Bu kavram, devletin tüm toplumsal güçlerce eşit derecede erişilebilir ve tüm uçlara kolayca uyarlanabilir tarafsız bir aygıt olmadığı anlamına gelmektedir. Buradaki vurgu, devlet sisteminin tam da kendi

¹⁷ *age*, 228-230.

¹⁸ *age*, 232-239.

¹⁹ Ralph Miliband, "State Power and Class Interests", *New Left Review*, vol. 138 (1983), 62.

²⁰ *age*, 63-64.

²¹ *age*, 67.

yapısının siyasa üretimine uygulanmasında sermaye çıkarlarının kayrılmasını güvence altına alma yollarındadır. Bir sonraki kısımda, her iki yaklaşımın yetersizliklerini vurgulayan ve kapitalist devletin gerçek kapitalist niteliklerinin belirlenmesi çabası güden Claus Offe'nin görüşlerine yer vereceğim.

2.1.3. Kapitalist Devletin Niteliğinin Somut Analizi: Claus Offe ve “Yapısal Seçicilik”

Claus Offe, öncelikle araçsal ve yapısalci yaklaşımların kapitalist devletin sınıf karakterinin belirginleştirilmesi ve devletin sadece “kapitalist toplumdaki devlet” değil, aynı zamanda “kapitalist devlet” olduğunun gösterilmesi konusundaki tavırlarını reddetmiştir. Kapitalist devletin içsel yapısını ve gerçek kapitalist niteliklerini açıkça belirleme çabasına giren Offe'ye göre, hem araçsalci hem de yapısalci analizler devlet faaliyetlerinin sadece “dışsal” belirlenimleri ile ilgilenmekteydiler.²² Araçsalci yaklaşım devleti, devlet aygıtının dışsal manipölasyonuna ilişkin olarak açıklamakta, yapısalci yaklaşım ise var olan devlet faaliyetlerinin alanını sınırlandıran dışsal kısıtlamalarla açıklamaktadır. Fakat Offe'ye göre, her iki durumda da devletin sınıf karakterini garantileyen içsel mekanizmaların kuramı henüz geliştirilmemiştir.²³

Buradan hareketle Offe, kendi kuramsal yaklaşımını öne sürer ve kapitalist devletin dört temel yapısal özelliği olduğunu belirtir. İlk olarak devlet, kapitalist üretimin örgütlenmesinden ve özel sermayenin paylaşımından dışlanmış ve bu sebeple birikimi ancak dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Offe bunu “dışarıda bırakma” kavramıyla açıklar. Offe'nin “dışarıda bırakma” prensibinden kastı, kapitalist toplumlarda siyasi otoriteyle mülkiyet ilişkileri arasındaki ayrımdır. Çünkü kapitalist bir toplumda özel mülkiyetin varlığı ekonomik kararların sadece üretim araçlarına sahip olanlar tarafından verilmesini gerektirir. Böylece ekonomik karar verme ile siyasi otoritenin birbirinden ayrılması, devletin üretimi düzenlemek ya da kontrol etmek yönünde bir otoriteye sahip olmasını gerektirmektedir. Bu anlamda “dışarıda bırakma” prensibi, üretim araçlarının özel kullanımı ile uyuşmayacak sosyal politikaları elemek için “yapısal bir seçme mekanizması” olarak işlev görmektedir. Bu mekanizma, kapitalist ekonominin yapısal temelleriyle uyumlu olmayan, kapitalist olmayan talep ve çıkarların sistematik olarak devlet faaliyetlerinin dışında bırakılmasını gerektirir.

²² Sadun Emrealp, *Az gelişmişlik ve Siyasal Yapılar*, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984), 11.

²³ Offe'den aktaran: Erik Olin Wright ve diğ., “Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler-II”, çev. Yasemin Berkman, *Birikim*, s. 22, (1976): 47-51.

İkinci özellikte devlet, kapitalist üretimden ayrıldığı için, onun varlığı ve performansı açık bir şekilde doğrudan kendi denetiminin dışındaki gelirlere bağlıdır. Offe bu süreci “sürdürme” olarak tanımlar. Devletin sermaye birikimi sürecine işlevsel olarak bağlandığı ikinci yol olan “sürdürme” prensibi, devletin özel birikimi özendirecek teşvikleri yaratmak ve sürdürmekten sorumlu otorite olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yani devlet, bir yandan da sermaye birikiminin istikrarlı bir şekilde sürmesinin gereklerini yerine getirmek durumundadır. Devletin sürdürme işlevini yerine getirebilmesi için devlet aygıtları içindeki koordine edici mekanizmalar devlet politikalarının gerekli rasyonaliteye sahip olmasını güvence altına almalıdır. Devlet, rekabet eden özel çıkarlar arasında kapitalist sınıfın genel çıkarlarını tanıyabilmeli ve seçebilmelidir.

Üçüncü olarak kapitalizm, kendi kendini düzenleyen ve kendi kendine yeterli bir varlık olmadığı için bu noktada devlet, birikimin zorunlu koşullarını yaratmak ve devamlılığını sağlamakla yükümlüdür. Offe bunu “bağımlılık” prensibiyle açıklar. Bu prensipten kastı, devletin karar verme gücü ve siyasa yapma kapasitesinin daima birikim sürecinin başarısına ve sürekliliğine bağımlı olmasıdır. Bu noktada, devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan vergileri alabilmesi birikim sürecinin istikrarlı bir şekilde devamını gerektirir.

Son olarak devlet, ancak dışlanmanın ve bağımlılığın güvenilmez bileşimiyle karşı karşıya kaldığında sermayenin ihtiyaçlarını ulusal çıkarlarla denkleştirebilir. Bununla birlikte, birikimin özel karakterine saygı gösterip ihtiyaç duyduğu koşullar amacıyla aldığı önlemler lehine kitlesel desteği harekete geçirebilirse sermaye adına işlev görebilir. Offe’ye göre devletin bu özelliği “meşruiyet prensipleri” ile açıklanmalıdır. Bu özellik, kapitalist devletin aynı zamanda “meşrulaştırma” işlevini de yerine getirmek durumunda olduğunu vurgular. Offe’ye göre, sömürücü bir birikim sürecini sürdüren kapitalist bir devlet, sömürüyü gizlemek ve ideolojik mekanizmalarını kullanmak yoluyla kendi meşruiyetini sağlamalıdır. Yani kapitalist bir devlet, demokratik biçimi ile kendi kapitalist işlevleri arasındaki yapısal uyumsuzluğu gizlemek ve sürdürmek durumundadır.²⁴

²⁴ Offe’den aktaran: Bob Jessop, 2008, **age**, 63. Ayrıca “sistem analitik yaklaşım”ı açıklamaya yönelik bir değerlendirme için Bkz. Yılmaz, 2002, **age**, 122-128.

2.2. Metodolojik Bir Ayırışma/Kayma: Devlet-Merkezli Kurumsalcı Yaklaşımın Düşünsel Arka Planı

1970'lerin sonu hatta 1980'lerle beraber esas olarak devlet-merkezli yaklaşımın siyaset bilimi literatüründeki devlet kuramı tartışmalarına önemli bir etki bıraktığını söyleyebiliriz. Siyaset bilimi alanında siyasi analize “devleti geri getirme”ye yönelik yapılan çalışmalar literatürde metodolojik bir kaymaya öncülük etmiştir. Bu çalışmalar, bir taraftan Weberyan analizden esinlenerek devleti toplumdan ayrı “özerk bir kurum” olarak ele almakta; diğer taraftan toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin analizinde devleti, tanımını itibarıyla “egemen bir örgütsel yapılanma” olarak ele alırken evrenselci ideal tip modellemesine karşı çıkmaktadır.²⁵

Genel olarak devlet-merkezli analizler, özerklik ve egemenliğin devletin yapısal özellikleri olduğunu iddia eder. Devlet-merkezli metodolojinin öncü referansı olarak bilinen J. P. Nettl “Kavramsal Bir Değişken Olarak Devlet” adlı makalesinde devlet-merkezli yaklaşımın ana argümanlarını sunar.²⁶ Nettl’a göre özerklik, devleti yapısal işlevlerini sürdürürken bağımsızlığa sahip ayrık bir sektör kılan özellikleri anlatmakta; egemenlik ise, genel olarak kurumsal açıdan ele alınan, devletin toplum için ve onun adına toplumsal amaçları belirlemesine ve bu amaçları gerçekleştirmesine vurgu yapar. Yani devlet, toplumsal ve/veya ekonomik bir oluşumdan ziyade, kendisi devlet olarak toplumdan bağımsız bir biçimde ortak çıkarı belirleyen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Özerklik ve egemenlik kriterlerinin gündeme gelmesiyle birlikte devlet, tanımını bakımından başından itibaren özerk olarak kabul edilir. Bu kriterlerin devletin doğasına içkin olduğu önermesinden hareket eden Nettl, siyasal ve toplumsal sistemleri bu kriterlerin belirlediği “devletlilik” derecesine göre sınıflandırır. Nettl’a göre, siyasal ve toplumsal sistemler “devletlilik derecesi yüksek” ve “devletlilik derecesi düşük” olan sistemler olarak ikiye ayrılır.²⁷

Tarihsel perspektiften yürütülen devlet-merkezli çalışmalardan bir diğeri K. Dyson’ın çalışmasıdır.²⁸ Nettl’in analizine benzer bir şekilde Dyson, toplumları “devletli toplumlar” ve “devletsiz toplumlar” olarak kategorize eder ve tarihsel süreç içerisinde devletli

²⁵ Aylin Özman, Simten Coşar, “Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme”, **Doğu Batı**, s. 16 (2001): 84.

²⁶ J. P. Nettl, “The State as a Conceptual Variable”, **World Politics**: 20; 4, (Cambridge University Press, 1968), 559-592.

²⁷ Nettl, 562, 564-5, 582-3’den aktaran: Aylin Özman, Simten Coşar, **age**, 84-85.

²⁸ Kenneth F. Dyson, **The State Tradition in Western Europe: A Study of an Idea and Institution**, (New York: Oxford University Press, 1980).

toplumlardaki siyasi söylemin devlete birincil bir rol atfettiğine vurgu yapar.²⁹ Nettl'in belirlediği tarihsel eksen sosyolojik bir platformda uygulamaya yönelik Badie ve Birnbaum ise, “devletlilik” kıstasını “merkez” ve “devlet” arasında yaptıkları ayrışmada takip ederler.³⁰ Onlara göre, devletlilik düzeyi düşük toplumlarda yöneticiler kanun koyucu ve uygulayıcı değil; farklı çatışma odakları arasında tarafsız bir arabulucudur. Aksine, devletlilik düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda devlet, toplumsal normların ve hukuksal düzenlemelerin belirleyicisi rolünü üstlenir.³¹

2.2.1. Tarihsel ve Siyasal Analize “Devleti Geri Getirme” Çabası

Devlet-merkezli yaklaşım, 1970’li yıllardaki Marksist devlet kuramı tartışmalarına – özellikle de “devletin görelî özerkliği” sorunsalına- karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Neo-Weberyen analizlere dayanır. Weber’in analizinden hareketle karşılaştırmalı analizlerde, devlet-merkezli bir yerden kurumsalcı analizi savunan kuramcılar, toplumsal olguyu açıklamakta yetersiz kaldıkları düşüncesi ile “toplum-merkezli” olarak tanımladıkları liberal-çoğulcu ve Marksist yaklaşımları reddederler. Bu yaklaşımlara karşı alternatif bir kavramsal ve metodolojik çerçeve sunma amacıyla “devlet-merkezli” bir analiz önerirler. Bu öneride devlete tam bir özerklik atfederek, bu özerkliğin getirdiği örgütsel olanakların kalkınmacı amaçlar için kullanılabileceğini iddia ederler. Devlet merkezli-kurumsalcı yaklaşımı benimseyenlere göre, hem liberal-çoğulcu hem de Marksist yaklaşımların analizlerinin ortak eksikliği, “toplum-merkezli” bir perspektiften devlet-toplum ilişkilerini ele almalarıdır. Eleştiri yönelttiği “toplum-merkezli”³² yaklaşımların metodolojik açıdan devleti “bağımlı bir değişken” konumuna getirdiklerini ileri süren devlet-merkezli yaklaşımın iddiasına göre, “devleti analizin merkezine oturtmak” devletlerin izlediği siyasaların nedenlerini ve oluşum süreçlerini analiz edebilmek için mutlaka benimsenmesi gereken bir yöntem olmalıdır.³³ Başka bir deyişle, bu yaklaşıma göre devlet, bağımsız bir değişken olarak analizlerde değerlendirilmelidir.³⁴

²⁹ Dyson, viii’den aktaran: Aylin Özman, Simten Coşar, **age**, 85.

³⁰ Bertrand Badie, Pierre Birnbaum, **The Sociology of State**, (Chicago: The University of Chicago Press, 1983).

³¹ Badie ve Birnbaum, 103’den aktaran: Aylin Özman, Simten Coşar, **age**, 85-86.

³² Devlet merkezli-kurumsalcı yaklaşımın Marksist gelenek içerisindeki yaklaşımlara yönelttiği bu eleştiri önemli görünmektedir. Marksist gelenek içerisinde devlet-toplum, devlet-sermaye, devlet-ekonomi gibi ilişkiler daha çok altyapı/üstyapı metaforu ile açıklanmış ve devlet, daha çok altyapı ile özdeşleştirilen ekonomi, üretim ilişkileri tarafından belirlenen bir üstyapı kurumu olarak tanımlanmıştır. Yalman, 2012, **age**, 80.

³³ Jessop’a göre neo-Weberyen devlet-merkezli kuramcılar, “(...) devletin biçim ve işlevlerini şekillendiren ve ona sivil toplumda yerleşik bulunan tüm baskılara ve güçlere karşı gerçek ve önemli özerklik bahşeden özel politik baskı ve süreçler olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşımı savunanlar, devletin, kurumsal bir

Theda Skocpol, Peter Evans ve Alfred Stepan gibi kuramcıların önderliğini yaptığı siyasi analize “devleti geri getirme”³⁵ çağrısı temel alınarak yapılmış birçok çalışmada devlet, “kendine ait özerkliği ve kapasitesi olan bir aktör ve kurumsal yapılar bütünü”³⁶ olarak tanımlanır. Bu yaklaşımın karşısında duran ve devleti diğer toplumsal fenomenlerle açıklayan yaklaşımlar “toplum-merkezli” olarak nitelendirilir ve analiz dışında bırakılır. Bu çağrıda ifade edildiği üzere, toplumsal fenomeni açıklamak için tarihsel ya da analitik tümevarım yöntemi ile karşılaştırmalı analiz yapılmalıdır. Böylelikle, toplumsal olgunun katı neden-sonuç ilişkisine referansla genel-geçer döngüsünü belirlemek yerine, genellenebilir ancak tarihsel olana duyarlı neden-sonuç ilişkileri ve düzenlilikleri ortaya çıkabilecektir. Çünkü bu kuramcılara göre, toplumsal gerçekliği genel-geçer ve soyut bir kuram ile anlama/açıklama çabası baştan geçersizdir.³⁷

Bu yaklaşımın savunucularından Skocpol, Rueschemeyer ve Evans’ın ana argümanları,³⁸ gelişmiş ve gelişmekte olan ülke farkı olmaksızın, toplumsal devrimlerden siyasal gelişmelere, toplumsal cinsiyetten dış politika, etnik milliyetçilik ve çıkar grubu faaliyetlerine kadar hemen hemen tüm alanlarda devletin belirleyici olduğudur. Bu argümana göre devlet, “belirli bir toplumsal ve/veya iktisadi bağlamın bir yan-ürünü olarak” tanımlanmakta ve bu tanımlanma devletin metodolojik konumunda ciddi bir ayırmaya vurgu yapmaktadır.³⁹

Çalışmalarında devlet-merkezli perspektiften yola çıkan kuramcılar, daha önceki devlet kuramlarının sadece devletin toplum tarafından nasıl şekillendirildiği sorusu üzerinde durduklarını, devletin kendi örgütsel gücüyle toplumu nasıl dönüştürdüğü sorusunu ise

topluluk ya da hem ulusal hem uluslararası oluşumlarda biricik merkeziliği olan ‘yapılandırılmış eylem alanı’ olduğunu ileri sürmektedirler.” Jessop, 2008, **age**, 372.

³⁴ Yalman, 2012, **age**, 76.

³⁵ Karşılaştırmalı bir perspektifle devlet-toplum ilişkilerini ele alan devlet-merkezli yaklaşımın kuramsal öncülleri için bkz. Theda Skocpol ve diğ., **Bringing The State Back In**, (New York: Cambridge University Press, 1985).

³⁶ Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, çev. Erdem Türközü, (Ankara: İmge Yayınevi, 2004), 69.

³⁷ Sosyal bilimler literatüründe bir özne olarak devlete özel konum atfeden ve devlet özerkliği-devlet kapasitesi kavramlarına vurgu yapan çalışmalar için bkz. Alfred Stepan, “State Power and Strenght of Civil Society in Southern Core of Latin America”, **Bringing the State Back In**, (içinde), ed. Peter Evans ve diğ., (New York: Cambridge University Press, 1985), 317-343; Theda Skocpol, “Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research”, **Bringing the State Back In**, (içinde), ed. Peter Evans ve diğ., (New York: Cambridge University Press, 1985), 3-37; Peter Evans, “The State as a Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy and Structural Change”, **The Politics of Structural Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State** (içinde), der. Stephan Haggard ve Robert R. Kaufman, (Princeton: Princeton University, 1992), 139-181.

³⁸ Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, “On the Road toward a More Adequate Understanding of the State”, **Bringing the State Back In**, (içinde), ed. Peter Evans ve diğ., (New York: Cambridge University Press, 1985), 347-367.

³⁹ Özman ve Coşar, **age**, 82.

görmezden geldiklerini vurgular. Bu kuramcılardan Skocpol'a göre çoğulcu yaklaşımlar, baskı grupları arasındaki rekabete odaklanarak; yapısal işlevselci yaklaşımlar devlet etkinliklerinin toplumda karşılanması gereken işlevlerden türediğini varsayarak; Marksist yaklaşımlar ise devletin sınıfsal ilişkiler tarafından biçimlendirildiğini ileri sürerek devlet yöneticilerinin kendi çıkarlarını ve güçlerini görmezden gelmişlerdir. Skocpol, özellikle Marksist yaklaşımların vurguladığı “devletin görece özerkliği” kavramını toplum-merkezli olmakla eleştirerek, devletin toplumdan tamamen özerk davrandığı tarihsel durumların Marksist analizlerde ihmal edildiğini belirtmiştir. Klasik ve neo-Marksist yaklaşımların devlet yöneticileri ile egemen sınıflar arasında ortaya çıkabilecek temel çıkar çelişkilerini dikkate almadıklarını iddia eden Skocpol'e göre, neo-Marksist yaklaşımlar devletin sosyo-ekonomik işlevleri açısından farklı açıklamalar geliştirmelerine karşın temelde devleti toplum-merkezli açıklamışlardır.⁴⁰

Yeni bir devlet kuramı geliştirmeye çalışırken Weber'e referansla devleti, “belirli bir topraksal alanda fiziksel gücün meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğu” olarak tanımlayan Skocpol, devletin “yönetim, polis ve ordu” örgütlerinin toplamından ibaret olduğunu ve devletin gücünün toplumdan değil kendi kurumlarından geldiğini ileri sürer. Devletlerin toplumları belirli bir hedef (örn. kalkınma ya da refah) etrafında yönlendirme gücünü “devletin özerkliği” ve “devlet kapasitesi” gibi iki temel kavrama referansla açıklayan Skocpol'a göre devletin özerkliği, devletin toplumsal gruplardan ne ölçüde bağımsız hareket edebildiği ile ilgilidir. Devlet kapasitesi ise, devletlerin bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik örgütsel olanaklarının ne ölçüde güçlü olduğuna ilişkindir. Bu bağlamda “güçlü ve zayıf” devletlerden söz edilebilir. Güçlü devletler, toplumsal gruplardan görece yalıtılmış olan, toplumun talepleri yerine kendi hedefleri doğrultusunda hareket edebilen ve bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik güçlü kurumlara, Weberyen anlamda rasyonel bir bürokrasiye sahip olan devletlerdir. Bu nedenle, bir devlet için toplumdan özerklik ne kadar yüksek ve kurumsal kapasite ne kadar güçlüyse, kalkınma ya da başka hedefler doğrultusunda toplumu şekillendirme yeteneği de o kadar fazladır.⁴¹

Örneğin, devletler ve toplumlar üzerine yaptığı incelemede devlet-merkezli bir perspektiften analizini yürüten Skocpol, Marksist kuramcılarının “devletin görece özerkliği” üzerine yürüttükleri tartışmaları eleştirdiği bu çalışmasında, Marksistlerin siyasal

⁴⁰ Skocpol, 1985, **age**, 4-5.

⁴¹ **age**, 19.

mücadeleleri her zaman sınıf mücadelesinin gölge-fenomen biçimleri olarak gördüklerini; devlet iktidarını da sınıf egemenliğine indirgediklerini iddia eder. Çünkü Skocpol’e göre Marksistler devleti, “devlet biçimlerinin ve etkinliklerinin üretim tarzlarına karşılık gelecek bir biçimde değiştiğini ve devlet yöneticilerinin egemen sınıfın temel çıkarlarına karşı hareket etmeleri olasılığının bulunmadığı” varsayımından hareketle analiz etmişlerdir.⁴² Oysa Skocpol’e göre devlet, özerk bir yapı, kendine özgü bir mantığı ve çıkarları bulunan bir yapıdır. Buradan hareketle Skocpol, salt egemen sınıflardan görece özerk bir devletten değil, bir bütün olarak toplumdan potansiyel olarak özerk olan bir devletten söz eder. Bu potansiyel durumun gerçekliğe dönüşmesi ise, durumun özgüllüğüne bağlıdır. Çünkü Skocpol’e göre, “devletin özerkliğinin gerçek boyutlarının ve sonuçlarının, ancak toplumsal sistemlerin belirli türlerine ve tarihsel uluslararası koşulların belirli kümelerine özgü şartlar içinde çözümlenebileceğini ve açıklanabileceğini vurgulamak gerek”mektedir.⁴³

2.2.2. Peter Evans ve Kalkınmacı Devletin “Gömülü Özerkliği”

Skocpol’un analizine benzer bir noktadan hareket eden bir başka kuramcı Peter Evans’tır. Ekonomik kalkınmada, yukarıda sözü edilen kuramsal öncüllerden hareketle, devletin rolünü sorgulayan Evans, devlet-toplum ilişkisine yönelik kuramsal perspektifini devletlerin kalkınmacı kapasiteleri üzerine gerçekleştirir.⁴⁴ Devlet merkezli yaklaşımın en önemli kuramcılarında olan Evans, 1980’lerin sonlarında bu sorunsallara “devlet ile toplumun içselleşmesi” olarak ileri sürdüğü “gömülülük” (embeddedness) sorunsalını ilave etmiştir. Buradan hareketle Evans, bir devletin dönüştürücü bir kapasiteye sahip olabilmesi için iç uyuma ve dış bağlantıya sahip olması gerektiğini belirtir ve bunu “gömülü özerklik” (embedded autonomy) sorunsalı olarak adlandırır.⁴⁵ “Gömülü özerklik” kavramının Marksistlerin kullandığı “görece özerklik” kavramından farklı olduğunu vurgulayan Evans’a göre “görece özerklik” kavramı, sadece devlet özerkliğinin sermaye birikiminin gerekleri tarafından kısıtlandığına işaret etmekte, “gömülü özerklik” söz konusu kısıtlar içinde devletin toplumla kurduğu bağlar sayesinde izlediği politikaları

⁴² Skocpol, 2004, **age**, 71.

⁴³ **age**, 73.

⁴⁴ Peter Evans, **Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation**, (Princeton: Princeton University Press, 1995).

⁴⁵ **age**, 12.

sermaye kesimleriyle sürekli olarak müzakere edebileceği kurumsal kanallara sahip olmaktadır.⁴⁶

Bir önceki bölümde bahsi geçen kuramsal öncüllerden hareketle kalkınma sürecinde devletin neden Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerde “başarısız”, Kore’de ise “başarılı” olduğu sorusunun cevabını arayan Evans’ın devlet tipolojileri şunlardır: Yağmacı devlet (predatory state), orta-düzy devlet (intermediate state) ve kalkınmacı devlet (developmental state). Kısaca “yağmacı devlet”, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlamak açısından çok düşük bir kapasiteye sahip, tutarsız ve etkinlikten uzak bir devlet yönetimini ifade eder. “Kalkınmacı devlet”, güçlü bir ağ ve homojen bir yönetim kültürüne sahip, güvenlik politikalarından ekonomik politikalara kadar kendisinden gerçekleştirilmesi beklenen birçok işlevi başarı ile yerine getirebilecek kapasiteye sahiptir. “Orta-düzy devlet” ise, bu iki uç devlet tipi arasında yönetim kapasitesini belli bir seviyede oluşturabilmiş birçok gelişmekte olan (Brezilya, Hindistan vb. gibi) ülkeyi ifade eder.⁴⁷

Bu şekilde tanımladığı kalkınmacı devletlerin en tipik örneğinin yeni endüstrileşen Doğu Asya ülkeleri, özellikle de Kore olduğunu belirten Evans, kalkınmacı devletlerin tam karşısına ise Weberyana anlamda bir diğer ideal tip olarak “yağmacı devlet”leri koyar. Yağmacı devletlerde Weberyana anlamda rasyonel bürokrasiler yoktur, bürokratlar sadece kendi çıkarları peşinde koşarlar. Bireysel çıkarlar, kolektif çıkarlardan önce gelir. Toplumla kurulan bağlar sadece kişisel ilişkiler üzerinden gider, kurumsal değildir. Yağmacı devletler, ülkede sermaye birikiminin gelişmesi için hiçbir adım atmadıkları gibi var olan toplumsal kaynaklara da el koyarlar. Evans, bu devletlerin en tipik örneğinin Zaire olduğunu söyler. Bu iki uç arasında kalan devletleri ise “ara durumlar” olarak tanımlar. Hindistan ve Brezilya gibi ülkeleri bu gruba koyar.⁴⁸ Devletlerin kendi iç yapıları ve toplumla olan ilişkilerinden dolayı birbirlerinden farklılık gösterdiklerini vurgulayan Evans’a göre, farklı biçimlerdeki devlet yapıları devlet etkinliklerinin başarısı yönünden çeşitli kapasiteler oluşturur. Var olan bu yapılar, devletin oynayabileceği roller dizisinin neler olacağını belirler ve bu sonuçlar hem bu rollerin mevcut koşullara uygunluğuna hem de ne kadar iyi gerçekleştirilebileceğine bağlı olmaktadır.⁴⁹

⁴⁶ age, 59.

⁴⁷ age, 12.

⁴⁸ age, 12.

⁴⁹ age, 12.

Kalkınmacı devletin özerkliğinin, yağmacı devletin amaçsız ve mutlak tahakkümünden tamamen farklı bir karakterde olduğunu belirten Evans’a göre bu farklılık, sadece sermaye birikiminin gereksinimlerinin kısıtlanması açısından yapısalcı Marksistlerin kullandığı anlamda bir görelî özerklik değildir. Bu gömülü bir özerklîktir; yani devleti topluma bağlayan toplumsal ilişkiler grubudur ve bu özerklik hedeflerin ve politikaların müzakere edilmesi için kurumsallaşmış kanallar sağlar.⁵⁰ Evans’a göre kalkınmacı devletin etkinliği, güçlü bir birlik duygusuna sahip meritokratik (liyakata dayalı) bir bürokrasiye ve özel sektör seçkinleriyle kurumsallaşmış yoğun ilişkilere bağlıdır. Bu bağlamda gömülü özerklik, tarihsel deneyim üzerine kurulu müdahale kapasitesine sahip gelişmiş bir bürokratik aygıtla merkezsizleştirilmiş uygulama imkânına ve kullanışlı bir bilgi sağlayabilen kısmen örgütlü özel sektör aktörleri tarafından paylaşılan bir projenin varlığına bağlıdır.⁵¹

Özel teşebbüs ve devlet arasındaki ilişkiye bağlı olan devlet kapasitesinin devletin kalkınmacı rolünü belirlemede kritik bir önemde olduğunu belirten Evans’a göre, özel sektör ve devlet arasındaki ilişki, sermayenin kıt (sınırlı) olduğu durumlarda devletin sermayeye ulaşabileceği gerçeği üzerine kuruludur. Sermayeyi sağlama yeteneğini kullanarak devlet, ekonomik gücü kendi elinde toplar ve özel sektörün eylemlerini yönlendirir. Bununla birlikte devlet, kendi meşruiyetinin temeli ve birincil görevi olan endüstriyel dönüşümü uygulamak için özel sektöre bağımlıdır.⁵²

2.3. Devlet-Merkezli Yaklaşımaya Yönelik Eleştirel Değerlendirmeler

Bir toplumsal formasyonu kapitalist olarak tanımladığımızda, bu tespit devlet özerkliği ve/veya devlet kapasitesi sorunsallarının içerisinde gömülemeyecek derecede önemli görünmektedir. Bu nedenle, ele alınan tarihsel süreçte bu sorunsalları şekillendiren nedensel güçlerin (örn. sınıf mücadelesinin) muhasebesini yapmak gerekmektedir. Bu noktada, ‘devlet kapasitesi’ kavramına yapılan aşırı vurgu ve kapitalist devletin tikel kurumlarının ekonomik örgütlenmenin başlıca açıklama ilkesi yapılma düşüncesi devlet-merkezli analizlere yöneltilecek eleştirilerin başında gelmektedir. Bununla birlikte, devletin ‘şeyleştirilmesi’ne neden olan bu vurgunun, bir sonraki bölümde Türkiye üzerine yapılan devlet-merkezli analizlerde de göreceğimiz gibi, “devlet geleneği” denen bir gizemin kapitalist karar alma pratiklerini belirlediği söylendiğinde açıklamanın tamamıyla

⁵⁰ Evans, 1992, **age**, 164.

⁵¹ **age**, 164.

⁵² **age**, 157.

‘mitik’ bir forma girdiğini gözlemleyebiliriz. Ayrıca bu yaklaşım, “devlet aktörleri” (bürokrasi, siyasi elitler) ile “iş dünyasının aktörleri” (sermaye örgütleri, tekil sermayedarlar) arasındaki ilişkileri kapitalist ilişkiler olarak görmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Remmer’in uyarısı önemli görünmektedir:

“Kurumsalcı analizler baş döndürücü sonuçlar verebilirler; ama bu analizler, eğer analitik ilişkileri muğlakça belirlenmiş ve kullandıkları ‘devlet kapasitesi’ veya ‘iliştirilmiş özerklik’ gibi merkezi kavramlar, açıklamak için tasarlandıkları olgulardan ayrı olarak işlemselleştirilmemişlerse, her türlü araştırma sorusunu cevaplandırmakta kullanılabilecek her derde deva araçlar değildirler.”⁵³

Devleti ve devletin kurumlarını toplumsal dönüşümün bir açıklayıcı/belirleyeni olarak ön plana alan devlet-merkezli analizlerde, siyasal yapının, devlet kapasitesinin ya da devletin toplumsal güçlerden özerkliğinin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, siyasal sistemleri, toplumsal ve tarihsel bağlamında anlamayı hedefleyen bu analizlerin, devlet lehine “indirgemeci” bir bakış açısı geliştirmiş olduklarını ve ontolojik önceliği kurumlara verdiklerini söylemek mümkündür.⁵⁴ Bu noktada, toplumsal dinamiklerin, sınıfsal güç ilişkilerinin, sınıfsal aktörlerin pratiklerinin etkisinin devlet merkezli perspektif tarafından göz ardı edildiğini ve bu perspektifin “güçlü devlet” vurgusunu her tarihsel momentte yeniden ürettiğini belirtmek gerekmektedir.

Marksist bir perspektiften yola çıkarak kurumsalcı yaklaşımları “devlet-merkezli” olmakla eleştiren kuramcılardan biri Vivek Chibber’dır. Karşılaştırmalı bir perspektiften Brezilya, Hindistan, Türkiye ve Kore gibi ülkelerin kalkınma süreçlerinde devlet öncülüğünde kalkınma modelini gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri sorusunun yanıtını arayan Chibber, kurumsalcı yazarlardan farklı bir noktada konumlanmaktadır.⁵⁵

⁵³ Karen Remmer, “Theoretical Decay and Theoretical Development: The Resurgence of Institutional Analysis”, **World Politics**, (Fiftieth Anniversary Special Issue, vol. 50, no. 1, 1997), 54. akt. Emrah Göker, “Sınıf Mücadelesi Neyi Açıklar?: Türkiye’de Kalkınma Sürecinde Devlet-Kapitalist Çekişmesi, 1968-1957”, **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Kemali Saybaşı’ya Armağan** (içinde), der. İsmet Akça, Burak Ülman, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), 113.

⁵⁴ Devlet merkezli-kurumsalcı yaklaşım içerisinde, devletin “bağımsız bir değişken” olarak ele alınması düşüncesini ısrarla savunan “devleti geri getirme” perspektifine yönelik eleştiriler ve yeni kuramsal çabalar gündeme gelmiş ve bu perspektifin devletin toplumdaki özerkliği konusunda ontolojik bir hataya düştüğü belirtilmiştir. Örneğin Joel S. Migdal, devlet ve toplum arasındaki karşılıklı dönüştürücü etkileşimi vurguladığı “state in society” (toplumdaki devlet) yaklaşımında, devletin ve toplumun farklı kesimlerini dolaylı ittifakları sayesinde birbirleriyle etkileşimi sürecinde hem toplumun hem de devletin sürekli bir şekilde değiştiğini vurgulamaktadır. Joel S. Migdal, **State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 36. Benzer bir ontolojik kaygından hareketle, iktidarın toplumsal kaynaklarını araştırdığı çalışmasında Michael Mann, var olan özerklik tartışması ekseninde devleti toplumdaki tamamen bağımsız görmemektedir. Devletin toplum karşısında görece bir özerkliği olduğunu sıklıkla vurgulayan Mann’a göre devlet, diğer toplumsal iktidar biçimlerinden farklı olarak merkezi ve bölgesel karakteriyle onlardan ayrılır. Michael Mann, “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanism and Results”, **Archives Europeennes de Sociologie**, s. 25 (1984): 114.

⁵⁵ Vivek Chibber, **Locked in Place: State Building and Late Industrialization in India**, (Princeton: Princeton University Press, 2003); Vivek Chibber, “Reviving the Developmental State: The Myth of the

Chibber'ın ana kuramsal sorunsalı, geç-kapitalistleşen Doğu Asya, Latin Amerika, Türkiye ve Hindistan gibi ülkelerin ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçiş sürecinde ne gibi sorunlar yaşadıkları üzerinedir. Buradan hareketle, Hindistan, Türkiye ve Brezilya gibi ülkelerde kalkınma sürecinin belirli bir aşamada tıkanmasını “bürokrasinin rasyonalleşmemesi”ne bağlayan analizlerin karşısında duran Chibber’a göre, kalkınmacı devletlere yönelik yapılan kurumsalcı analizlerde “devlet kapasitesi” yetersizliğini devletin kendisinde değil, sermayeyle olan ilişkilerinde, yani devlet-sermaye çekişmesinde aramak gerekmektedir. Ayrıca, kurumların önemsiz olmadığını ve kurumların belirleyen değil belirlenen olduğunu belirten Chibber’a göre, devlet-sermaye ilişkilerine yönelik yapılan analizlere devletin değil “sermayenin geri getirilmesi” gerekmektedir.⁵⁶

Devlet merkezli yaklaşımın açıklaması gereken sorunun büyük bir kısmını açıklamadan bıraktığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle, kalkınmacı devlete ilişkin kurumsalcı analizleri Marksist bir perspektiften yola çıkarak eleştiren Chibber'ın vurgusu önemli görünmektedir:

“Kalkınmacı devlet kapasitesi oluşturulması üzerine devlet-merkezli çalışmalar, birbiri ardına yürürlüğe konan politikaları ön plana çıkaran bir hikâye anlatır. Bu hikâyenin odak noktası politik seçkinler ve hükümet aygıtı içindeki dinamikler olur. Bu da asıl önemsenmesi gerekenin “devlet içinde olup biten şeyler” olduğu izlenimini verir. Bu izlenim, devletçiliğe kuramsal olarak kendini adanmış bazı araştırmacılar tarafından da kuvvetlendirilir. Bu araştırmacılar, bu drama içinde devletin başoyuncu olduğu görüşünü benimserler. Onlara göre devlet başrodedir; çünkü diğer tüm oyunculardan daha güçlüdür.”⁵⁷

Kalkınma stratejilerinin başarılarının ve başarısızlıklarının açıklanmasındaki eleştiri yönelttiğimiz bu devlet-merkezci analizler, ya sınıf ilişkilerine ikincil bir önem vermekte (yani, öncelikle devlet politikalarının ve kurumlarının tesis edildiğini, sınıf koalisyonlarının/ilişkilerinin ve aktörlerinin daha sonra düzenlendiğini varsayar), ya da sınıflar arası ilişkilerden bahsetmez. Aşağıda Chibber'ın analizinden de görebileceğimiz gibi, bu yaklaşımda devlet kapasitesinin, devlet aktörleri ve kapitalistler arasında kurulduğu tespiti ve sonuçları eksiktir.

Örneğin Chibber’a göre, kalkınmacı devletin diğer ülkelerde başarısız olmasına rağmen Kore’de başarılı olmasının nedeni kurumsalcı yazarların iddia ettiğinin aksine; Kore bürokrasisinin rasyonalitesinden değil, Kore’deki sermaye birikim sürecinin tarihsel özgünlüğünden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hindistan’da sermaye çevreleri kısa süre

“National Bourgeoisie”, **The Empire Reloaded**, ed. Leo Panitch ve Colin Leys, Socialist Register, vol. 41 (2005): 144-165.

⁵⁶ Chibber, 2003, **age**, 222.

⁵⁷ **age**, 9.

içerisinde, devlet öncülüğünde kalkınma stratejisine bağlı olan devlet planlama aygıtının sanayileşmeyi güçlendirecek her türlü politikasına şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca sermayedarlar daha fazla koruma talep ederken kendi istedikleri doğrultuda kullanmak şartıyla daha fazla sübvansiyon talep etmişlerdir.⁵⁸ Planlı kalkınma döneminde Türkiye’de ise, yerli sanayiciler yatırımlarını kendi tercih ettikleri sektörlerden stratejik sektörler kaydırma yönündeki devlet girişimlerine şiddetle karşı çıkmışlardır. Hindistan’da olduğu gibi, Türkiye’de de planlama aygıtı varlığını sürdürürken sanayileşme politikalarını yönlendirme ve denetleme gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir.⁵⁹ Brezilya’da ise, Hindistan ve Türkiye’nin aksine planlama aygıtına bağlı olan siyasi elitler hiçbir zaman var olmamış ve bu nedenle yerli sermayedarların tepkisini çekecek iddialı planlamalar hiçbir zaman yapılmamıştır. Bununla birlikte, devletin şirketlerin yatırım alanlarına karışmaya başladığı dönemlerde yerli ve yabancı sermaye planlamaya birlikte karşı çıkmışlardır ve bu nedenle Brezilya’nın da merkezi bir planlama aygıtı hiçbir zaman kurulamamıştır.⁶⁰

Yukarıdaki analizlerden de görebileceğimiz gibi, devlet-merkezli kurumsalcı analiz yönteminin merkezini “güçlü devlet”, “devletlilik”, “devlet kapasitesi”, “devlet geleneği” gibi kavramlar oluşturmaktadır. Devlet merkezli yaklaşım, sunduğu metodolojik ve kavramsal çerçevede devlet ve sermaye arasındaki ilişkileri açıklama sürecinde yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda bu yaklaşımda toplumsal sistemin özgünlükleri, “devletin toplumdan ne kadar özerk olduğu/olmadığı” sorusu temelinde araştırılmaktadır. Skocpol, Evans vb. yazarlar soruya yanıt verebilmek için var olan analizlere “devletin geri getirilmesi” gerektiğini vurgulamış ve bu çerçevede yanıtı devletin kendisinde aramışlardır. Devlet merkezli-kurumsalcı analizlerin aksine Chibber, devlet-sermaye ilişkilerinde devletin kendisine yönelmekten ziyade, hangi tarafın belirleyici olduğu sorusuna karşı devlet-sermaye çekişmesine odaklanmıştır. Chibber’in analiz yönteminden de görebileceğimiz gibi, var olan analizlere “sermayeyi geri getirmek” düşüncesi, kapitalist toplumlarda devlet özerkliği/devlet kapasitesi sorunsallarının sınırlarını göstermektedir.⁶¹

⁵⁸ Chibber, 2003, **age**, 127-158; Chibber, 2005, **age**, 152.

⁵⁹ Chibber, 2005, **age**, 152-153.

⁶⁰ **age**, 153-154.

⁶¹ Devlet merkezli-kurumsalcı yaklaşımda “kalkınmacı devlet” kavramının günümüzde ne ifade ettiğine yönelik önemli bir eleştirel çalışma için bkz. Şebnem Oğuz, “Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri”, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 46, s. 4 (2013): 107-128.

2.4. Türkiye’de “Güçlü Devlet Geleneği” Tezi

Türkiye’de devlet-toplum ilişkileri üzerine yapılan çoğu analizde devlet merkezli yaklaşımın izlerini görebiliriz. Özellikle Türkiye siyasal hayatına yönelik yapılan analizlere damgasını vurmuş “güçlü devlet geleneği” tezi,⁶² devlet ve sermaye örgütleri arasındaki ilişkinin analizinde de belirleyici olmaktadır. Bu teze göre, Türkiye’de devlet-toplum ilişkilerini, Osmanlı’dan beri sürekliliğini koruyan ve bürokratik bir gelenek haline gelmiş olan “güçlü” ve “kendinden menkul” bir devlet belirlemektedir. Bu sebeple, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e günlük hayatın bir parçası olarak varlığını sürdüren devletin bir ‘belirleyen’ ve bir ‘fenomen’ olarak toplumsal/siyasal analizlerde dikkate alınmasının gerekli olduğu belirtilir.⁶³

“*Türkiye’de Devlet Geleneği*” adlı çalışmasında, ampirik gerçekliğin özgün kökenini kavramak için metodolojik olarak öncelikle devletin “özerklik derecesi”ne bakılması gerektiğini savunan Metin Heper, Osmanlı-Türkiye devletinin güçlü olmasını devletin toplumdan özerk olması ile açıklamaktadır. Buradan hareketle, siyaset bilimi literatüründe devlete “özerk bir konum” atfeden ve devlet-toplum ilişkisini devlet-merkezci bir ontolojiden hareketle analiz eden Heper, devleti, siyasal ve toplumsal dinamikleri şekillendiren “kendi içinde bir oluşum” olarak ele alır ve “güçlü devlet geleneği” tezi çalışmalarında somut ifadesini bulur. Bununla birlikte, Heper’in, Osmanlı-Türkiye siyasal hayatını analiz eden çalışmalarında Şerif Mardin’in “merkez-çevre” analizini devlet-merkezci perspektif ekseninde yeniden-okuyarak, toplumsal-kültürel boyuttan, kurumsal-siyasal boyuta bir geçiş amaçladığını söyleyebiliriz.⁶⁴

Türkiye siyasetini seçkinler arasındaki mücadele üzerinden okumayı tercih eden Heper, Osmanlı’dan miras kaldığını iddia ettiği ‘güçlü devlet’/‘zayıf toplum’ geleneği ile Türkiye’deki devlet/bürokrasi ve ‘çıkar grubu’/burjuvazi arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Heper’e göre, Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’nde de bürokratik seçkinler, iş çevrelerini desteklemekten kaçınmış; işverenlerin gelişmesini engellemiş ve aşağılayıcı bir tavır sergilemiştir.⁶⁵

⁶² Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, çev. Nalan Soyarak, 2. bs, (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2006); Metin Heper, “The State and Interest Group with Special Reference to Turkey”, der. Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience** (içinde), (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991).

⁶³ Heper, 2006, 15-47.

⁶⁴ Özman ve Coşar, **age**, 87.

⁶⁵ Heper, 2006, 182.

Türkiye’deki işveren çevreleri çıkarlarını dile getirmek ve çıkarları doğrultusunda siyasa belirlenmesi sürecinde etkili olmaktan ziyade siyasal ve/veya bürokratik seçkinlerin kontrollerine tabi olmuşlar ve onları etkilemeye çalışmışlardır.⁶⁶ Bu noktada Heper, merkez-çevre ya da devlet/(sivil) toplum ikiliği çerçevesinde “güçlü devlet” karşısında “zayıf burjuvazi” ikiliğiyle Türkiye tarihini analiz ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü Heper’e göre, Osmanlı ve Türkiye siyasal hayatında siyasal aracı yapıların (aristokrasi ve/veya siyasal etkinliği olan girişimci orta sınıfın) bulunmaması, merkez ve çevreyi karşı karşıya getirmiş; bu sebeple siyasal rejim ya aşkincılığa ya da araçsalcılığın aşırı biçimlerine kayarak meşruiyet krizlerini uzun süreli bir duruma getirmiştir.⁶⁷

Heper, Osmanlı devlet geleneğinin mirasını, merkez-çevre ikiliği perspektifinden, 1970’lere kadar olan geç bir dönemde dahi “her şeye kadir devlet karşısında iyi örgütlenememiş bir çevre olgusu” ile devam ettiğini iddia eder.⁶⁸ Aynı devlet geleneği 1970’lerin sonunda Türkiye siyasetinin “bir kısır döngü” içerisinde olduğu dönemde merkeze karşı meydan okuyan çevrenin “at koşturduğu” yıllar olarak nitelendirilir. Heper’e göre, dönemin en belirgin özelliği, parçalanmış ve kararlı bir devlet otoritesinin yokluğudur. Bu sebeple 1970’lerdeki kriz, “hoşgörüsüz” merkez ve “aşırı meydan okuyucu” çevre arasındaki çatışmanın bir ürünüdür ve çevrenin merkeze meydan okuması ve bürokratik seçkinlerin ve siyasal seçkinlerin istikrarsızlığı bu krizin bileşenleri olarak tanımlanmıştır.⁶⁹

Osmanlı-Türkiye devlet geleneği analizinin çoğulculuk (pluralism) ve korporatizmle uzlaşmadığını belirten Heper, bu kategorilerin Türkiye’deki “çıkarcı grubu” faaliyetlerini analiz etmekte yararlı olmayacağı kanaatindedir.⁷⁰ Bu tür çalışmaların çıkar grubu politikası konusunda baskın yaklaşımının genellikle toplum-merkezli olduğunu belirten Heper’e göre,

“Çoğulculuk, temel olarak sivil topluma uyumlu tepki veren hükümetler gerektirir; neo-korporatizm, devletle sivil toplum arasında uyumlu bir ilişkinin var olmasını gerektirir. Güçlü bir devletin egemenliğindeki bir siyasal sistemde, bu çıkar grubu politikası modellerinin ikisiyle de karşılaşmaz.”⁷¹

Robert Bianchi de Heper’in analizlerine benzer bir yerden hareketle, “*Interest Groups and Political Development in Turkey*”⁷² adlı çalışmada, çıkar gruplarının devlet ile

⁶⁶ age, 185.

⁶⁷ age, 42, 205.

⁶⁸ age, 182.

⁶⁹ age, 212, 214.

⁷⁰ Heper, 1991, age, 4.

⁷¹ age, 6.

olan karşılıklı etkileşim stratejilerinin çeşitliliğini ve siyasal etkinliğini açıklayacak iki nosyon olarak “kamu siyasası”nı ve “siyasal kültürü” temel alır.⁷³ Bianchi’nin analizinde “siyasal kültür”, devlet ve çıkar grupları arasındaki ilişkide belirleyicidir. Bianchi’ye göre, Türkiye’deki siyasal kültür, merkez-çevre çatışması ve özel çıkarı bastıran “güçlü devlet geleneği” temelinde tanımlanır. Bianchi de Heper gibi, çıkar gruplarına karşı düşmanlık besleyen siyasal elitin varlığını, yani merkez-çevre arasındaki çatışmayı, Türkiye’de siyasal çatışmanın ana bileşeni olarak görmektedir.⁷⁴

Kurumsalcı iktisat perspektifinden çalışmalar yürüten Ayşe Buğra ise, Türkiye’de “devlet ve işadamları ilişkileri”ni değerlendirirken eleştirel-kurumsalcı bir pozisyonda yer almaktadır. Buğra, Cumhuriyet döneminde “işadamları” ve devlet arasındaki ilişkinin niteliğine baktığı “*Devlet ve İşadamları*”⁷⁵ adlı çalışmasında, iş dünyasının faaliyetlerini belirlemede anahtar role sahip, özel sektör etkinliklerini yöneten ve şekillendiren bir devlet tanımı yapmakta ve Türkiye’de devlet ve “işveren örgütleri”nin ilişkilerini “aşk-nefret ilişkisi” olarak tanımlamaktadır.⁷⁶ Buğra’ya göre bu ilişkide,

“Türk işadamları, devlet müdahalesi olmaksızın yalnızca kendi kurallarına göre işleyen piyasa mekanizmasının sağlayacağı ekonomik başarı konusunda kesin kuşkulara sahip oldukları gibi, liberal değerler sisteminin sosyal doku üzerinde yapabileceği etkiler konusunda da kuşkuludurlar”.⁷⁷

Buğra, Türkiye burjuvazisinin “devlet geleneği” etrafında şekillenmiş olduğunu, bu düşüncenin kapitalistlerde devlet karşısında “bağımlılık”, “zayıflık”, “güvensizlik” vb. yönelimleri yeniden ürettiğini ifade eder. İşadamlarının devletle olan ilişkilerini “partikülarist” yöntemlerle sürdürdüğünü belirten Buğra’ya göre, işadamları bu süreçte sosyal konumlarını güçlendirmiştir. Ancak bu ilişki, Türk işadamlarının devletle kurdukları geleneksel partikülarist bağımlılık ilişkilerinin zayıflamasına yol açmamıştır. Bu süreçte, devlet de bu ilişkilerin devam etmesinde önemli bir rol oynamakta ve bunu “çıkarcı temsilde tekel hakkı” düşüncesini Türk girişimci derneklerine vermeyi reddederek yapmıştır.⁷⁸

Türkiye’de burjuvazinin “devlet tarafından yaratılmış” bir sınıf karakteri olduğunu; burjuvazinin bu tarihsel zayıflığının da, “işverenler”in o dönemdeki bakış ve tavırlarını açıkladığını ileri süren Buğra’ya göre, 1960 sonrasında Türkiye’de büyük işadamlarının

⁷² Robert Bianchi, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, (NJ: Princeton University, 1984).

⁷³ **age**, 31.

⁷⁴ **age**, 106.

⁷⁵ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, 6. bs., çev. Fikret Adaman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

⁷⁶ **age**, 16.

⁷⁷ **age**, 17.

⁷⁸ **age**, 349.

toplumsal konumlarının sağlamlaşmasına rağmen, devlet-özel kesim ilişkilerinde “devlet kaynaklı belirsizliğin” yarattığı gerilim devam etmiştir.⁷⁹ 1980 sonrasında, sermayenin piyasa ekonomisinin oluşmasına yönelik çabalarının, (özellikle kur politikası ve dış ticaret rejimi gibi alanlarda) kayda değer değişmelere yol açtığının inkâr edilemeyeceğini belirten Buğra’ya göre, tüm girişimlere rağmen bu çabalar, döneme egemen olan ideolojik anlayış çerçevesinde ulaşmaya çalıştıkları temel hedef olan “devletin ekonomideki rolünün azalması” hedefine ulaşamamıştır.⁸⁰

Türkiye’de 1980’lerle birlikte daha gelişmiş bir iş dünyasının var olmaya başladığını belirten Buğra’ya göre, özellikle bu dönemde iş adamlarının toplumdaki konumlarına duydukları güven, devlet ve iş dünyası ilişkilerini değiştirmiş ve bu değişim siyasi arenada yeni unsurlar ortaya çıkartmıştır. Fakat bu değişikliğe rağmen, iş dünyasının siyasal çerçevesi devlet-sermaye ilişkilerinin tarihsel mirasının özelliklerini taşımayı sürdürmüştür. Buğra’ya göre bu dönemde, hükümetin ekonomiye müdahale etme tarzı değişmeler göstermiş; fakat devletin ekonomideki varlığı devam etmiş ve işadamları hükümetin icraatıyla her zamankinden daha çok ilgilenmek zorunda kalmıştır.⁸¹

Devlet-sermaye ilişkileri bağlamında kapitalistlerin “tekil bireyler” olarak konumlandıklarını vurgulayan Buğra, Türkiye’deki kapitalistlerin hikâyesinin temel belirleyeni olarak bir sınıf konumuna ulaşmadıklarını belirtir. 1980’ler üzerine analizinde ise, bu devlet-merkezci epistemolojiden hareketle, işadamlarının devletle olan “geleneksel partikülerist” bağımlılık ilişkilerine atıfta bulunarak, bağımsız bir kapitalist gücün yükselmesinden endişelenen otoriter bir devletin, “emniyetsiz”, “boynu bükük” iş dünyası kültürünü değiştirmeden korumaya çalıştığını iddia eder.⁸²

Cumhuriyet dönemi boyunca hükümetlerin izledikleri keyfi politikalar ve iktisat politikalarının uygulanmasında ortaya çıkan belirsizliklerin iş dünyasının ana sorunlarını oluşturduğunu belirten Buğra, Türkiye’de hükümetlerin (ANAP hükümeti dahi), iş çevrelerini ekonomik istikrar ve gelişmenin sağlanması konusunda yararlı bir biçimde yönlendirmekte başarısız kaldığını belirtir. Bu başarısızlığın nedeni ise, en çarpıcı haliyle ANAP iktidarı döneminde görülen, “politika sürecinin niteliği”dir. Çünkü uygulanan politikadan kaynaklı belirsizlikler bir sanayi bilincinin gelişmesine engel olmuş ve iş

⁷⁹ **age**, 192.

⁸⁰ **age**, 358.

⁸¹ **age**, 207.

⁸² **age**, 241-356.

dünyasında “günü kurtarma” ve rant kovalama” zihniyeti bu politika sürecinden kaynaklanmıştır.⁸³

1980’lerde Türkiye ekonomisinde devletin rolünü yine kurumsalcı bir perspektiften inceleyen Ziya Öniş, bu dönemdeki dönüşüm sürecini devlet ve piyasa ayrımı ekseninde analiz eder.⁸⁴ Bu dönemde “devlet geleneği” ile kuvvetlendirilmiş “patrimonyal devlet”in “özel sektörün/çıkar gruplarının” çıkarlarını hükümler altına aldığını belirten Öniş,⁸⁵ Türkiye’de merkezileşmiş “devlet geleneği”ne karşı “zayıf sivil toplum”un yaptığı mücadelenin 1980’lerde ön plana çıktığını belirtir.⁸⁶ 1980’lerin ihracat yönelimli stratejilerini “tepeden inme liberalleşme” olarak tanımlayan Öniş, kalıcı devlet rasyonalitesinin somut belirmelerinin öncelikle ekonomik alanda kendini gösterdiğini, 1980’lerdeki ihracat yönelimli stratejiyle devletin rolünün değişmesine rağmen “rantiyeci” bir devleti besleyen geniş kamu sektörünün varlığının değişmediğini vurgular. 1980 sonrası gerçekleştirilen neoliberal reformlarla devlet müdahalesinin azaltılmasına rağmen siyasal rasyonalitenin piyasa rasyonalitesinin önüne geçmeyi başardığını belirten Öniş, “patrimonyal devlet geleneği”nin sürekliliğinin göstergesi olarak uzun dönemli bir gelişmeyi sağlayacak ekonomi politikalarının siyaset tarafından önünün kesildiğini iddia eder.⁸⁷

Geç-kapitalistleşen ülkelerde devlet-piyasa (sermaye) ilişkilerini devlet özerkliği ve devlet kapasitesi derecesi ile açıklamaya çalışan Öniş ve Şenses,⁸⁸ eleştirel-kurumsalcı iktisat literatüründen hareketle kalkınmacı devlet düşüncesinin Doğu Asya ülkelerinde başarılı olmalarına rağmen, Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerde başarısız olma nedenini “pro-aktif” (önde giden) ve “reaktif” (takip eden) devletler olmalarıyla açıklamaktadır. Doğu Asya ülkelerine atfedilen pro-aktif devletler, önemli politika değişikliklerini büyük krizler yaşamadan, kendi inisiyatifleri ile gerçekleştirebilen

⁸³ age, 217.

⁸⁴ Ziya Öniş, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998).

⁸⁵ Ziya Öniş, “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998b), 239-259.

⁸⁶ Ziya Öniş, “The State and Economic Development in Contemporary Turkey: Etatism to Neoliberalism and Beyond”, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998c), 455-476.

⁸⁷ Ziya Öniş, “The Political Economy of Turkey in the 1980s: The Anatomy of Unorthodox Liberalism”, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998a), 183-196.

⁸⁸ Ziya Öniş, Fikret Şenses, “Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri”, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma**, (içinde), der. Fikret Şenses, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).

devletlerken; reaktif devletler, sadece krizler ortaya çıktıktan sonra bir tepki olarak harekete geçen ve bu koşullar altında politika tercihleri baştan kısıtlanmış olan devletlerdir.⁸⁹ Öniş ve Şenses'e göre, devlet özerkliği açısından bu iki kalkınmacı devlet tipi arasındaki temel fark, reaktif devletlerin pro-aktif devletlere kıyasla daha düşük seviyede devlet özerkliğine sahip olmalarıdır. Sanayi sermayesi karşısında daha az özerkliğe sahip olan reaktif devletlerin, daha parçalı bir yapıya sahip olmalarından dolayı, "kısmi uzlaşmazlıkları aşır, dikkatlerini uluslararası rekabet gücüne sahip ihracat sektörleri geliştirmek gibi uzun vadeli stratejik amaçlar üzerinde yoğunlaştırma yetenekleri daha sınırlıdır".⁹⁰ Bu devlet tipleri arasındaki diğer bir fark ise, reaktif devletlerin devlet kapasitesinin daha düşük oluşudur. Bu sebeple reaktif devletler, dış dinamiklerin baskısı altında kalmaya ve uluslararası karar mercilerinde kabul edilen hâkim politika normlarına uymaya daha eğilimli olmuşlardır.⁹¹

Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde, özellikle 1950'lere kadar, devlet-sınıf ilişkileri analizinde bürokrasiyi ayrı bir sınıf olarak gören Çağlar Keyder, sınıfsal analizindeki çelişkileri "bürokrasi-burjuvazi" ikiliği üzerinden kurgular.⁹² Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde "burjuvazinin zayıflığı" düşüncesinden hareket eden Keyder bu döneme yönelik analizini, burjuvazinin "tarih boyunca mücadele alanına hiç çıkmamış olması"na;⁹³ devletin "burjuva bir dönüşüm getirmeyen kapitalist bir gelişme"⁹⁴ altında faaliyet göstermesine ve burjuvazinin "devletin ekonomideki merkeziliğini bütün gücüyle desteklemesi"⁹⁵ ile bağlantılandırır. Yine Keyder, 1980'lerdeki dönüşüm-mücadelenin, "otoriter, modernleştirici ataerkil bir devlet ile modernist bir siyasal liberalizm ve yurttaşlık kavramı" arasında gerçekleştiğini iddia eder ve bu analizde, "devlet geleneği" ve "özgürleşme" arayışındaki burjuvazi arasındaki gerilim temel çelişki olarak ifade edilir.⁹⁶

⁸⁹ Örneğin, Öniş ve Şenses'e göre, 1960'lı yıllarda Kore'nin pro-aktif devleti bir kriz olmadan kendi öngörüsüyle ihracata yönelik birikim stratejisine geçerken, 1970'li yıllarda ortaya çıkan krize tepki sürecinde Türkiye'nin reaktif devleti ihracata yönelik birikim stratejisine yönelmiştir. Türkiye devletinin yürüttüğü bu reaktif yönelim, IMF gibi dışsal aktörlerin ön plana çıktığı bir ortamda politika tercihlerinin daha çok kısıtlanması anlamına gelmektedir. *age*, 716.

⁹⁰ *age*, 709.

⁹¹ *age*, 709.

⁹² Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 11. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

⁹³ *age*, 239.

⁹⁴ *age*, 239.

⁹⁵ *age*, 240.

⁹⁶ Çağlar Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** (içinde), der. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 41.

Devlet-“burjuvazi”/“sermayedar”/“çıkar grubu”/“işadami” ilişkilerinin analizini yapan başka çalışmalar ise, 1980’lerdeki tüm değişim işaretlerine rağmen “devlet baba”nın artık rüşünü ispatlamış evlatlarına uyguladığı baskının değişmediğini; Osmanlı’dan bu yana “devlete bağımlı” olan ve gücünü devletten alan “özel sektör”ün durumunun bu dönemlerde de devam ettiğini ileri sürerler.⁹⁷ Bu döneme ilişkin sürekliliğin devam ettiğini ifade eden analizlerin, “çıkar temsilinin siyasi partilerle kurulan yakın ilişkilere sınıksız bağlı olmasını”;⁹⁸ “çıkar grubu olarak TÜSİAD’ın devletle olan ilişkisini yüksek kademeli bürokratlar aracılığıyla kurmasını”;⁹⁹ “verilen ihracat teşviklerinin siyasi tercihlerin sonucu şekillenmesini”¹⁰⁰ vurguladıklarını söyleyebiliriz. Yine bu dönemde, yapısal uyum politikalarını ve ekonomik büyümeyi sürdürmek için gerekli olan “devlet kapasitesinin zayıflığı”na, siyasi elitler arasındaki mevzii savaşlarının ve gayri-resmi, “kıyakçı” ilişkiler içinde üretken olmayan çıkarların kulanmasının neden olduğu tartışılmaktadır.¹⁰¹

2.4.1. Devlet Geleneği Perspektifinin Açmazları ve Eleştirel Değerlendirmesi

Türkiye’de sosyal bilimler literatüründeki ana akım tartışmalarda, devlet-toplum, devlet-sermaye ilişkileri analiz edilirken devlet-merkezli kurumsalcı analizler hâkim söylem olarak yer almışlardır. Genel olarak birbirine “dışsal”, iki ayrı ontolojik varlık olarak ele alınan devlet ve toplum kavramları arasında bir “dışsallık ilişkisi” olduğunun varsayılması, Türkiye üzerine yapılan devlet-merkezli kurumsalcı analizlerde de kendini göstermektedir. Böyle bir dışsallık varsayımında devlet, toplumsal mücadelelerden ve toplumsal üretim ilişkilerinden özerk olarak düşünülmekte; bu mücadele ve ilişkilerin farklı politik, ekonomik ve ideolojik momentleri arasındaki bağlar analiz çerçevesine sokulmamaktadır.¹⁰² Bu noktada Poulantzas’ın devletin bir “nesne” ya da “bir “özne”

⁹⁷ Örneğin bkz. Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience** (içinde), ”, der. Metin Heper, (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991).

⁹⁸ Üstün Ergüder, “Agriculture: The Forgotten Sector”, der. Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience** (içinde), (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991), 71-78.

⁹⁹ Ersin Kalaycıoğlu, “Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State”, der. Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience** (içinde), (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991), 79-87.

¹⁰⁰ Selim İlkin, “Exporters: Favoured Dependency”, der. Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience** (içinde), (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991), 89-98.

¹⁰¹ Yeşim Arat, “Politics and Big Business: Janus-Faced Link to the State”, der. Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience** (içinde), (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991), 135-147.

¹⁰² İsmet Akça, **Militarism, Capitalism and the State in Turkey**, (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014), 168.

olarak tanımlanmasına dair açıklamaları önemli gözükmektedir. Poulantzas’a göre, hem özne olarak devlet anlayışında hem de nesne olarak devlet anlayışında devlet ile toplumsal sınıflar özellikle de devlet ile egemen sınıf ve fraksiyonlar ilişkisi dışsal bir ilişki olarak kavranmaktadır. Devletin bu şekilde tanımlanması, devletin ve sermayenin birbirlerinden iki ayrı olgu olarak ele alınmasını da kaçınılmaz kılmaktadır.¹⁰³

Türkiye’de, devlet-toplum düalitesine dayanan ve sermaye örgütleri ve fraksiyonları üzerine yapılan analizlerde devlet-merkezli perspektifin ve özellikle “güçlü devlet geleneği” tezinin etkileri yoğun bir şekilde görülmekte;¹⁰⁴ bu tarz analizlerde sermaye fraksiyonları arasındaki dinamikler devlete bağımlı olarak değerlendirilmekle birlikte, sermaye fraksiyonlarını temsil eden örgütlerin “baskı/çıkar grubu” özelliği de vurgulanmaktadır. Yalman’ın da belirttiği gibi, sermaye fraksiyonları arası dinamiklerin devlete bağımlı olarak tanımlanması ve devletin toplumsal ilişkiler seti dışında algılanması, devlet ve sermayenin birbirlerine dışsal olarak kabulü anlamına gelmektedir. Bu tür analizlerin çoğunda evrensel geçerlilik iddiasında olan kuramsal bir çerçevenin (liberal-bireyci yaklaşımın) öncülleri yadsınmamaktadır.¹⁰⁵

Neoliberal ideoloji çerçevesinde, dünyada ve Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan neoliberal ekonomi politikalarında hedeflenen “sınırlı devlet yapısı”nın piyasa ekonomisinin etkinliğini artıracak söylemi ve “sivil toplum”u güçlendireceği iddiası da “güçlü devlet geleneği” perspektifinin politik ve akademik çevrelerdeki “muhalif ama hegemonik” konumunu güçlendirmiştir.¹⁰⁶ Bu açıdan bakıldığında, söylemin muhalifliği, toplumdan özerk, kendi rasyonalitesine sahip, toplumun taleplerini kaile almayan ve Osmanlı’dan beri değişmediği varsayılan, kendinden menkul bir devlet imgesine karşı konumlanışındandır. Hegemonik olması ise, bir taraftan bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermesinden, diğer taraftan da piyasayı ve sivil toplumu devletten bağımsız ve bireysel özgürlüklerin gerçekleştiği alanlar olarak tarif ettiği ölçüde kamuoyunun oluşumunu belirleyici bir pozisyona sahip olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷ Akça’nın da belirttiği gibi, kendisini devlete karşı konumlandıran bu hegemonik söylem, devleti, toplumla ilişkisellik içerisinde kavramaktan ziyade “toplumun üzerinde ve dışında” bulunan “kendinde bir bütünlük” olarak tanımlayarak,

¹⁰³ Poulantzas, 2006, 146.

¹⁰⁴ Ebru Deniz Ozan, “Sermaye Örgütleri Nasıl Çözümlemeli: Bir Çerçeve Girişimi”, der. Demet Yılmaz vd., **Kapitalizm, Küreselleşme, Azgelişmişlik** (içinde), (Ankara: Dipnot Yayınları, 2006), 222-223.

¹⁰⁵ Yalman, 2006, **age**, 35.

¹⁰⁶ Yalman, 2002, **age**, 315.

¹⁰⁷ **age**, 316.

hem liberal demokratik hem de neoliberal politik pozisyonlarla bir paralellik göstermektedir. Sınıf iktidarı ilişkilerini analizin dışında tutarak devleti ve toplumu “ontolojik açıdan iki ayrı varlık” olarak kavrayan bu iki politik perspektifte devlet, iktidarın alanı olarak; toplum ise özgürlüğün alanı olarak fetişize edilmektedir.¹⁰⁸

Toplumsal gerçekliğin merkez-çevre ve/veya devlet-toplum ikilikleri üzerinden çerçevelenmesiyle bir taraftan politik çatışmalar tek bir boyuta indirgenmekte, diğer taraftan da diğer siyasal ve toplumsal iktidar ilişkileri, özellikle de sınıf ve sınıf fraksiyonları üzerine kurulu analizler, bu perspektif tarafından analiz dışında bırakılmaktadır. Bu “dışsallık ilişkisi”, gerçekte bu alanların karşılıklı olarak birbirlerini nasıl oluşturduğunu gizlemekte ve çeşitli iktidar söylemleri ve hegemonik projelerin devlet-toplum ikiliğini aşan toplumsal süreçler içinde üretildiğini de gözden uzak tutmaktadır.¹⁰⁹ Aynı zamanda, bu analizlerde kullanılan kavramlar ve karşıtlık üzerine kurulan ilişkiler, daha çok bir soyutlama düzeyinde toplumsal üretim ve iktidar ilişkilerinin karmaşıklığını kavramaktan uzak bir sıklıkta ve toplumsal gerçekliği oluşturan unsur ve süreçlerin içine yerleştirilmeye çalışıldığı bir kuramsal kurgu olarak görünmektedir. Bu nedenle, “devlet geleneği” yaklaşımının sunduğu metodolojik ve kavramsal çerçevenin değişen toplumsal, siyasal, ekonomik ve uluslararası koşullar çerçevesinde devlet ve sınıflar arasındaki ilişkileri açıklarken yetersiz kaldığını ifade etmek mümkündür.

¹⁰⁸ Akça, 2014, **age**, 163-164.

¹⁰⁹ **age**, 187-188.

3. 1960-1980 ARASI TÜRKİYE’DE KAPİTALİST GELİŞME, DEVLET VE SINIF MÜCADELELERİ

Türkiye gibi geç-kapitalistleşen ülkeler, kapitalizmin krizinden dünya işbölümündeki konumları ve kendi iç sınıf yapıları sebebiyle birbirinden farklı zaman ve biçimlerde etkilenmişlerdir. Daha özel olarak bakıldığında geç-kapitalistleşen bu ülkeler, 1960’lı ve 1970’li yıllardaki dünya işbölümü çerçevesinde iç piyasaya dönük, yani İthal İkameci Sanayileşme (İİS) stratejileri uygulamışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası hegemonik güç konumuna gelen ABD için bu ülkeler hem pazar hem de ucuz işgücü kaynağı olmuştur. Bu nedenden dolayı, bu ülkelerde hem mal hem sermaye ihracatı için gerekli şartlar ithal ikameci bir stratejisi ile yaratılmıştır.¹¹⁰

İç piyasanın uluslararası rekabetten korunması, ulusal parayı yüksek değerde tutan bir kur sistemi, düşük faizli sanayi yatırımları desteği ve devlet yatırımlarının yaygınlaştırılması vb. stratejiler ithal ikameci sanayileşmenin bileşenleri olarak sayılabilir. Bununla birlikte, teknoloji, yatırım malları ve girdilerin ithal edildiği nihai (dayanıklı tüketim) malları üretmeye yönelik ithal ikameci sanayileşme bu süreçte başlatılmıştır. İthalat lisanslarıyla yurt içinde üretilen malların ithalatına kotalar koyarken, yatırım malları ve ara girdilerin ithalatını serbest bırakan bu strateji, ithal girdilere dayalı ve yabancı sermaye ile işbirliği içinde görece yüksek gelirli bir piyasanın yararlandığı dayanıklı tüketim mallarının üretimine yöneliktir.¹¹¹ Bu dönemde Türkiye, 1950’lerin sonlarından itibaren, ağırlıkla tarım ve ticaret sermayesi birikimine dayalı bir stratejiden ağırlıkla iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir stratejiye geçmektedir.¹¹² Ayrıca bu dönem, önceki dönemlere benzerlikler göstermekle birlikte, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve öncelikli sektörler bakımından farklı özellikler taşımaktadır.¹¹³

Bu bölümün birinci kısmında, yukarıda ana özelliklerinden bahsettiğimiz ithal ikameci stratejinin Türkiye’ye tüm kurumsal mekanizmalarıyla yerleşme sürecine ve bu sürecin

¹¹⁰ Çağlar Keyder, “İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve Çelişkileri”, **Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, (Ankara: Kaynak Yayınları, 1984), 17.

¹¹¹ Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, çev. Ahmet Yılmaz ve Osman Akınhay, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 34-36.

¹¹² **age**, 34.

¹¹³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, 13. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2009), 118.

toplumsal, politik, ideolojik ve ekonomik temellerinin nasıl oluştuğuna bakılacak. Ayrıca, 27 Mayıs askeri darbesine giden süreçte açığa çıkan sınıfsal dinamikleri ve bu dinamiklerin ortaya çıkardığı sosyo-politik ve sosyo-ekonomik iktidar ilişkileri çözümlenmeye çalışılacak. İkinci kısımda, 27 Mayıs askeri darbesiyle birlikte kurumsallaşan İİS politikalarına ve oluşan yeni devlet biçiminin kurumsal mekanizmalarına bakacağım. Bunu, ortaya çıkan sosyo-politik iktidar ilişkilerinin çözümlemesini devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilere bakarak yapacağım. Üçüncü kısımda ise, 1970'lerin politik atmosferinde, 1980'li yıllara giden süreçte devlet ve kapitalistler arasındaki çekişmeleri çözümlenmeye çalışırken neoliberal kapitalizme kapı aralayan 24 Ocak kararlarına ve 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte devletin kurumsal mimarisinde yaşanan dönüşümü ele almaya çalışacağım.

3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte başlayan ve 1960'lı yılların başında hegemonik birikim stratejisi durumuna gelecek olan İİS stratejisi, sabit döviz kuru, düşük faiz hadleri, korunan bir iç piyasa ve yoğun devlet desteğiyle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretimine ağırlık veren bir sanayileşme stratejisidir. Bu birikim stratejisinin temelini, ticaret sektöründen sanayi sektörüne geçen yerli kapitalistlerin yabancı sermayeyle işbirliği temelinde başlattıkları sanayileşme biçimi oluşturmaktadır.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda hayata geçirilen İİS stratejisi, merkez kapitalist ülkelerdeki genişleme süreciyle eklemlenmeye denk düşmektedir. Bu stratejide devlet, aktif bir şekilde rol üstlenerek yatırım ve teşvik programları aracılığıyla yerli sermayeyi korumakta ve geliştirmektedir. Bu stratejiyle yerli sermayeyi teşvik etmek ve koruma politikalarından yararlanmasını sağlamak dünya kapitalist sistemiyle entegrasyonun önünde bir engel teşkil etmeyecektir. Aksine, bu stratejinin yerleşmesiyle birlikte oluşacak işbölümü dünya kapitalist sisteminin hiyerarşisiyle uyumlu bir biçimde gerçekleşecektir.

3.1.1. 1960 Darbesine Giden Süreç: Demokrat Parti Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1940'ların ortasında, uluslararası konjonktüre bağlı bir biçimde şekillenmeye başlayan iktisadi "liberalleşme" süreci, Türkiye'de Demokrat Parti'nin (DP) 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde iktidara gelmesiyle birlikte somut politikalara dönüşmüştür. DP'nin ekonomide liberalleşme vurgusu, özellikle iktidarının

ilk döneminde devlet yatırımları ve özel teşviklerle özel sektörü destekleyen, planlama düşüncesinden ısrarla kaçınan ve öncelikli olarak tarım sektörünün gelişmesini hedefleyen bir ekonomi politikası etrafında gelişmiştir. İktidarının ilk üç yılında ekonomik gelişmeler DP'nin stratejilerini destekleyen doğrultuda gerçekleşmiş, tarımsal gelişme ve çiftçiye desteklemeye yönelik politikaları, Marshall yardımları, Kore Savaşı gibi etkiler sayesinde ülke ekonomisine bir ivme kazandırmıştır.¹¹⁴ Ekonomiye ivme kazandıran bu unsurlar, İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı dolayısıyla tarım ürünlerine yüksek fiyatların verildiği dünya ekonomisindeki konjonktürün uygunluğu, dağıtılan hazine arazileri sayesinde ekilen arazideki artış, Marshall yardımı gibi dış kaynaklarla finanse edilen ve görece ucuz kredi politikasının sağladığı tarımda makineleşmedir. Ek olarak, tarımsal ürünlerin ticaretini kolaylaştıracak karayolu gibi altyapı yatırımları da ekonomik büyümenin arkasındaki önemli faktörlerdendir. Bu unsurların katkılarıyla, 1954 yılına kadar tarım ve ticaret merkezli birikim stratejisi DP'nin hegemonya projesinin görece sorunsuz devam ettirilmesini sağlamıştır. 1954 yılına gelindiğinde ise, ekonomiye ivme kazandıran unsurların çoğunun ortadan kalkması ya da sınırlarına ulaşmasıyla DP'nin popülist bölüşüm politikalarını devam ettirebilmesinin imkanı ortadan kalkmıştır.¹¹⁵

1950'lerin ikinci yarısından 27 Mayıs darbesine uzanan süreçte, liberal bir dış ticaret stratejisinde dış ekonomik dengelerin sağlanamayacağını kavrayan DP hükümeti, dış ticareti kontrol altına alacak ekonomi politikalarını yürürlüğe koyacaktır. Yine bu dönemde, kamu kesiminin destekleyici özelliği ön plana çıkarılırken, kamu kesiminin özel sermaye birikimini destekleyecek biçimde işlemesi sağlanmıştır.¹¹⁶ Benzer şekilde, ucuz tarım kredisi siyasetleri, tarımsal ürünlere uygulanan dev teşvikler, çiftçi kesiminin fiilen vergiden muaf tutulmaları sayesinde ekonomik olarak zengin bir çiftçiler sınıfı yaratmış ve ekonomide kırsal kesime hareketlilik getirmiştir. Oluşan bu kırsal refah iç tüketimi hızlandırmış ve ekonominin karşılayamayacağı bir talep yaratmıştır. Gıda maddesi fiyatlarındaki ani artışla birlikte bütün ekonomiyi sarsan bir enflasyon trendinin oluşması,

¹¹⁴ Keyder, 2007, **age**, 159-160. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 7. Baskı, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008), 141.

¹¹⁵ Roger Owen, Şevket Pamuk, **A History of Middle East Economies in the Twentieth Century**, (Londra: I.B. Tauris Pub., 1998), 106-108'den aktaran İsmet Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** (içinde), (der. Evren Balta Paker ve İsmet Akça), (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 371.

¹¹⁶ Boratav, 2009, **age**, 109.

neredeyse bütün toplumsal kesimleri, özellikle memurları, subayları işçileri kapsayan sabit maaşlı ve ücretlileri olumsuz bir şekilde etkilemiştir.¹¹⁷

Artan enflasyon, ekonomik büyüme hızının düşmesi ve ithalatın sürdürülmesini sağlayacak döviz ihtiyacının karşılanamaması karşısında DP hükümeti, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren sanayici kapitalistler ve ithalatçı tüccarlardan oluşan İİS koalisyonu ile ihracatçı çıkarların desteklenmesini talep eden tarımsal üreticiler pamuk ve tütün üreticileri), kamu ekonomi bürokrasisinin bir kısmı ve ihracatçı tüccarlar arasındaki uzlaşmazlıklar görünür bir hal alacaktır.¹¹⁸ Akça'nın da vurguladığı gibi, 1958 yılında derinleşen ekonomik krize kadar, ithal ikameciliğe ve planlı kalkınmaya geçişi öneren IMF ve OECD gibi uluslararası kurumların baskıları altında enflasyonist büyümeye dayalı politikalarıyla DP hükümeti farklı kapitalist çıkarları birbirine eklemlmeyi başarabilecektir.¹¹⁹

Ekonomide daha fazla serbestleşme politikalarından kaçınan DP hükümeti, Türkiye ekonomisinin dünya kapitalist sistemine entegre olması için zorunlu olduğuna inandıkları yüksek yapay fiyatlar ve destekleme alımları, ithalat ve ihracata yönelik getirilen kısıtlamaların sona erdirilmesiyle devalüasyona gidilmesi gibi uluslararası finans kuruluşlarının önerilere direnmiştir. IMF gibi uluslararası kuruluşların önerilerine direnen DP hükümeti, daha korumacı ve kapalı bir ekonomi anlayışına yönelmiştir. Bu dönemde Milli Koruma Kanunu tekrar yürürlüğe konmuş ve fiyatlar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. 1958 yılına gelindiğinde ekonomik sorunlar daha da derinleşmiştir. Ağustos 1958'de doların TL karşısında 2.2 misli değerlenmesi sonucunu doğuran fiili bir devalüasyonun kabul edilmesinin kaçınılmaz olduğunu fark eden DP hükümeti, dış kredilere muhtaç duruma gelmiş ve IMF'nin istikrar paketini kabul etmiştir.¹²⁰

Görüldüğü gibi, DP iktidarında geçilen 1950'lerin ikinci yarısı, gittikçe derinleşen bir ekonomik ve politik kriz dönemi olmuştur. 27 Mayıs askeri darbesini mümkün kılacak koşullar bu kriz dinamiklerinin açıklanmasıyla anlaşılabilir. Darbenin toplumsal zeminini oluşturan gruplar, 1950'ler boyunca gelişen ve kriz yıllarında sosyo-ekonomik kayıplara uğrayan bir kısım kentli orta sınıflar, işçi sınıfı ve sanayici kapitalist gibi

¹¹⁷ Ahmad, **age**, 142.

¹¹⁸ Göker, **age**, 118-120.

¹¹⁹ Akça, 2010, **age**, 373. 1958 sonrasında DP hükümetinin farklı kapitalist çıkarları bir arada tutması zorlaşacak ve birikim stratejisinin hayata geçirilememesine yönelik eleştiriler artacaktır. Bu durum, sanayici kapitalistlerin DP hükümeti ile "köprüleri atması" anlamına gelmeyecektir. Fakat, sanayici kapitalistlerin darbe rejimi için potansiyel bir müttefik olarak belirmesine yol açacaktır. Akça, 2010, **age**, 373-374.

¹²⁰ Boratav, 2009, **age**, 110-111.

toplumsal sınıflar olacaktır. 1950'lerin ikinci yarısı aynı zamanda, DP karşıtı toplumsal muhalefetin yeni bir hegemonya projesi çerçevesinde kendi politik, ekonomik ve ideolojik dilini de oluşturduğu bir dönem olmuştur. Bu kesimler, dönemin etkin entelektüel birikimini yansıtan ve 1954'te yayına başlayan Forum Dergisi, DP'nin basına yönelik otoriter uygulamalarından rahatsız olan ve DP'den ayrılıp 1955'te Hürriyet Partisi'ni (HP) kuran kadrolar ve 1957 genel seçimlerinden önce ideolojik ve politik bir yenilenme arayışında olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmuştur.¹²¹ Aşağıdaki kısımda, DP iktidarına karşıt konumlanan toplumsal muhalefetin yeni bir hegemonya projesi çerçevesinde devletin kurumsal mimarisini inşa eden politik, ekonomik ve ideolojik mekanizmalarının oluşumuna bakılacaktır.

27 Mayıs askeri darbesini, DP döneminin hegemonik bloğunu oluşturan büyük toprak sahipleri, ticari kapitalistler ve küçük ve orta köylülüğe dayanan kalkınmacı popülist hegemonya projesinin 1950'lerin ikinci yarısından itibaren girdiği krize karşı bir cevap olarak okuyabiliriz. Aynı zamanda askeri darbenin, DP'nin kendisine karşı oluşan toplumsal muhalefeti kendi hegemonya projesine dâhil edemeyip, bu kesimleri daha çok otoriter bir popülizmle kontrol altına almaya çalıştığı tarihsel bir sürecin ürünü olduğunu belirtebiliriz. Sanayici kapitalistler, işçi sınıfı, kentli orta sınıflardan (aydınlar, öğrenciler, bürokratik orta sınıflar) oluşan ve yeni bir hegemonya projesine dayandığını söyleyebileceğimiz askeri darbenin ardından, askeri rejimin ilk uygulamaları bu yeni kapitalist hegemonya projesini kurumsallaştırmak olmuştur. Bu bağlamda, bir taraftan İİS stratejisinin “planlı kalkınma”ya yönelik politikalarından Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurumsal mekanizmaya dahil edilmiştir. Bir taraftan da 1961 Anayasası ile anayasal düzlemde sosyal adaleti gözeten ekonomi politikaları planlı kalkınma anlayışının hegemonik bir işlevi olarak devreye sokulmuştur. Bu anlamda darbenin iki temel uygulaması olan DPT ve 1961 Anayasası hegemonya aygıtları olarak tasavvur edilmiştir.¹²²

3.1.2. 27 Mayıs Darbesi Ardından Oluşturulmaya Çalışılan Kurumsal Mekanizma ve MBK Hükümetinin İcraatları

27 Mayıs 1960 tarihinde silahlı kuvvetler adına yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) ilk icraatı meclisi ve hükümeti feshetmek ve her türlü politik

¹²¹ İsmet Akça, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi”, **Türk Siyasal Hayatı** (içinde), (der.) Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013a), 174.

¹²² İsmet Akça, “Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)”, **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları**, (der. Bülent Bilmez), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013b), 55.

faaliyeti yasaklamak olmuştur. 27 Mayıs'ın yıldönümünde Kurucu Meclis tarafından kabul edilen yeni anayasa 9 Temmuz'da yapılan halk oylamasının ardından yürürlüğe girmiştir. Anayasanın kabul edilmesinin ardından Kurucu Meclis'in yaptığı toplantıda 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçimlerin yapılması kararı alınmış ve meclisin açıldığı 25 Ekim 1961 tarihine kadar MBK iktidarda kalmıştır.¹²³

27 Mayıs askeri darbesinin iki temel icraatı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, özel teşebbüse müdahale etmeyecek dengeli bir devletçilik yoluyla sanayileşme ve adil vergi sistemi gibi konuların düzenlenebileceği DPT'nin kurulmasıdır. Diğerisi ise, işçilerin sosyal haklarının sağlanması, demokratik hukuk düzeni, sosyal adalet gibi konuların işlerlik kazanacağı ve devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenleneceği 1961 Anayasası'nın hazırlanmasıdır. Askeri rejim, 20 Haziran 1960'ta ekonomik ve mali kararları açıklarken “planlı kalkınma” anlayışı çerçevesinde yeni ekonomi politikalarının uygulamaya sokulacağı bir yönetim mekanizması kurulacağını duyurmuştur. Bu mekanizmanın merkezini darbeden 4 ay sonra 30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı yasa ile kurulan DPT oluşturmuştur. Planlama teşkilatından kapitalist ekonomik gelişmenin krizsiz işlemlerini sağlama ve sosyal adalet vurgusu ile tabi sınıfların desteğini alma işlevi görmesi beklenmiştir. Görece demokratik ve militarist tonlar barındıran 1961 Anayasası'yla ise, hem temel hak ve özgürlükler, sendikal, sosyal ve siyasi haklar açısından siyasal alanın genişletilmesi öngörülmüş, hem de yargı, üniversite özerkliği, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması vb. uygulamalarla hukuk devleti düşüncesi güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹²⁴

3.1.3. Askeri Rejim ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

Askeri darbenin toplumsal tabanının bir kesimini oluşturduğunu söyleyebileceğimiz yeni İİS koalisyonu askeri rejimle ilk sorunları yaşayan toplumsal kesimler olmuştur. Darbenin hemen ardından askeri rejim, reform çalışmaları kapsamında 30 Mayıs 1960 tarihinde banka işlemlerinin dondurularak kredi dağıtımlarının denetim altına alındığını belirtmiştir. Ziraat Bankası'nın kredi dağıtım işlemlerinin kontrol altına alınmasıyla devam eden süreçte, kamu sektöründe sanayi yatırımlarının durdurulması ve her türlü meşru olmayan

¹²³ Ahmet Demirel, “Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler”, **Türk Siyasal Hayatı** (içinde), (der.) Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 69.

¹²⁴ Akça, 2013a, **age**, 176-177.

karlara, tekelleşmeye karşı durulacağı açıklanmış ve geçici olan bu karar ve uygulamalar dönemin kapitalistlerini tedirgin etmiştir.¹²⁵

Kısa süre sonra kapitalistlerin ortaya çıkan tedirginliklerini gidermek amacıyla bazı hamleler yapan MBK hükümeti, 23 Haziran 1960 tarihinde sanayici kapitalistler ve ihracatçı kapitalistler için kredileri serbest bırakmış ve askeri rejimin özel sektörü destekleyici ve geliştirici tedbirler alacağını açıklamıştır.¹²⁶ MBK hükümeti bu açıklamalardan kısa bir süre sonra, sanayici kapitalistlere yönelik önemli bir hamle gerçekleştirecektir. 10 Ağustos 1960 tarihinde sanayi ve ticaret odalarının yönetim kurullarını lağvederek İstanbul Sanayi Odası (İSO) başkan ve başkan yardımcılığına Koç ve Eczacıbaşı gibi iki büyük sanayici kapitalisti atamıştır.¹²⁷

Askeri darbeyle “planlı kalkınma” çalışmalarına ivme kazandırılmıştır. MBK hükümeti içerisindeki birbiriyle çatışan bakanlıklar tasfiye edildiği sürede kapitalistler kredi kıtlığı gibi kısa vadeli sorunlara odaklanmıştır. Kısa bir süre içerisinde kendine özerk bir alan yaratan MBK ve desteklediği bürokratlar planlama kurumlarının nasıl işleyeceği ve tasarımı üzerinde çalışmaya koyulmuşlardır.¹²⁸ Bir süre sonra DPT üzerine yapılan toplantıda çeşitli tasarılar ortaya konmuş ve yapılan tartışmalarda Türkiye’nin “karma” ekonomik yapısına (kamu-özel sektör işbirliği) vurgu yapılmıştır. Buna göre, planlama düşüncesinin sadece kamu sektörü için “emredici” olacağı, özel sektör için ise “yol gösterici” olacağı vurgulanmıştır.¹²⁹

DPT üzerine yapılan tartışmaların ardından Ocak 1961 tarihinde açıklanan vergi reformu tasarısı düşük gelirli vatandaşların çıkarlarını gözetmiş ve Kurumlar Vergisi, Emlak Vergisi ve Gelir Vergisi gibi alanlarda vergi artışı öngören ekonomik düzenlemeler içermiştir. Gelir Vergisi hukukunda yapılan düzenlemeler, çok düşük vergi alınan büyük toprak sahibi kapitalistleri zor durumda bırakmıştır.¹³⁰

Kısa süre içerisinde vergi sistemi üzerinde yapılan düzenlemeler, İİS koalisyonunu planlama düşüncesini sorgulamaya itmiştir. 1961 yılının ortasında kalkınma planı üzerine yapılan toplantıda DPT bürokratları MBK tarafından beklemedikleri bir muhalefetle

¹²⁵ Nikolaevich Rozaliev ve Alexander Snurov, **Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavga-ları**, (İstanbul: Ant Yayınları, 1970), 96-100.

¹²⁶ **age**, 99.

¹²⁷ **age**, 172; Mustafa Sönmez, **Kırk Haramiler: Türkiye’de Holdingler**, (Ankara: Gözlem Yayınları, 1987), 168-169.

¹²⁸ Göker, **age**, 124.

¹²⁹ Günel Kansu, **Planlı Yıllar: Anılarla DPT’nin Öyküsü**, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2004), 56-57.

¹³⁰ Rozaliev ve Snurov, **age**, 124.

karşılaşmıştır. Bu toplantıda, DPT planlamacılarının tarım reformu (çiftçi kooperatiflerine destek vb.) önerileri, planlamacıların KİT'ler için (özel sektörün merkezi koordinasyonu gibi) önerdiği reformlar ve DPT'nin kalkınma planını finanse edecek ek vergiler getirilmesi önerisi MBK hükümeti tarafından reddedilmiştir.¹³¹

3.1.4. İİS Kurumsallaşırken: DPT ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

Yaklaşık bir buçuk yıl iktidarda kalan MBK hükümeti, 15 Ekim 1961 genel seçimlerinin ardından iktidarı sivil yönetime devretmiştir. Genel seçimlerden birinci parti çıkmasına rağmen (% 36,7) tek başına iktidar olamayan CHP'nin seçimleri tek başına kazanamaması askeri rejim için ciddi bir sorun olmuştur. DP'nin mirasçısı olduğunu iddia eden Adalet Partisi (AP) ise seçimlerde (% 34,8) ikinci parti olmuştur. Bu tarihten itibaren koalisyon hükümetleriyle tanışan Türkiye İsmet İnönü başkanlığında CHP-AP koalisyonu dönemine girmiştir. Siyaset ve ekonomiye yaklaşımları farklı olan bu iki partinin kurduğu koalisyon hükümeti zor şartlar altında görev yapmıştır.¹³²

MBK hükümeti ile anlaşamayan dönemin kapitalistleri, CHP-AP koalisyonunun kurulmasının ardından ekonomik faaliyetlerinin daha rahat işleyeceğini düşünmüş ve basına “keyfimiz yerinde” mesajı vermiştir.¹³³ Keyfi yerine gelen kapitalist fraksiyonlar hükümete taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Kapitalistler öncelikle, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun değiştirilmesini ve yatırım konusunda özel sektöre gerekli bilginin verilmesini, İcra İflas Kanunu'nun değiştirilmesini ve kredi likiditesinin artırılmasını, TOBB'un yeniden örgütlenmesini, madencilik yasasının değiştirilmesini ve vergilerin yeniden düzenlenmesini talep etmişlerdir.¹³⁴ Benzer talepler, birkaç ay sonra yapılan plan görüşmelerinde dönemin TOBB başkanı Behçet Osmanağaoğlu tarafından da dile getirilmiştir.¹³⁵

Dönemin kapitalistleriyle DPT bürokratlarının anlaşamadığı konulardan birisi de KİT'lerin işlevselliğidir. DPT bürokrasisi, kalkınma planı taslağında KİT'lerin rasyonel bir piyasa aktörü olarak düzenlenmesini amaçlamıştır. Plan uzmanlarının önerdiği “rasyonel devletçilik” anlayışına göre, KİT'lerin özel sektöre aktardığı sübvansiyonlar tespit edilirken zararından düşürülmesi ve bu şekilde verimliliklerinin değerlendirilmesi

¹³¹ Vedat Milör, “A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back In”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, (Berkeley: California University, 1989), 20-23.

¹³² Ahmet Demirel, **age**, 69-70.

¹³³ **Milliyet**, 15 Ekim 1961.

¹³⁴ **Milliyet**, 23 Mayıs 1962.

¹³⁵ **Milliyet**, 16 Temmuz 1962.

amaçlanmıştır. Ek olarak bu anlayışa göre, piyasa şartları içerisinde belirlenecek KİT mallarının fiyatları, devletin gelirlerini artıracak ve özel sektöre verilen sübvansiyonun bir bölümü de tasfiye edilecektir.¹³⁶

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (BBYKP) holding tipi örgütlenmeye dayandırılan KİT'lerin yeniden yapılandırılması ile KİT'lerin denetimi sağlanacak ve piyasada özel sektörle rekabete girecek ve fiyatları yükseltilerek gelirleri artırılacaktır. Yine plana göre bu tip bir örgütlenmede, tüm KİT'ler tek bir yönetim merkezinin kontrolü altında toplanacak ve bu merkez KİT'lerin yatırım politikalarını belirleyecek ve KİT'ler arasında koordinasyonu sağlayacaktır.¹³⁷ Plan taslağında devlet işletmelerini piyasada etkin ve kalıcı bir aktör durumuna getirecek ve tek bir çatı altında toplanmasını sağlayacak olan bu öneri, koalisyon hükümeti tarafından bakanlıkların “ajan” haline geleceği gerekçesiyle reddedilecektir.¹³⁸

Kalkınma planının özel sektöre yönelik “yol gösterici” niteliği 1962 yılı içerisinde yaşanan bu çatışmalı dönemde uygulamaya girmiştir. BBYKP, KİT'ler, Vergi ve Toprak Reformu konuları törpülenerek kapitalistlerin planlama anlayışı çerçevesinde geri çekilmiştir. Bu süreçten itibaren, planlama süreci ve planın içeriği kapitalist sınıfları ne kadar memnun edici ve kapsayıcı olduysa işçi sınıfını ve emekçileri de o kadar dışlayıcı bir karakter kazanmıştır. Yüksek Planlama Kurulu'nda (YPK) yürütülen tartışmalı konuların ertelendiği bu dönemde, hükümetin Vergi Kanunu tasarısını açıklaması gerginliği arttırmıştır. Açıklanan Vergi Reformu, kalkınma planı çerçevesindeki kapitalistlerin yatırımlarının gelir ve kurumlar vergisine yatırım indirimini getirmiştir. Reform, küçük esnafa vergi muafiyetinin sağlanmasını öngörmüş ve zirai kazançların da gelir vergisine tabi tutulmasını sağlamayı amaçlamıştır.¹³⁹

Vergi Reformu konusunda YPK'da yapılan tartışmalar devam ederken hükümetin harekete geçmesi DPT bürokrasisi ile sorun yaşanmasına neden olmuş ve bürokratlar hükümete sert tepki göstermiştir. Var olan şartlarda plan uygulamasının hedefine ulaşamayacağını belirten bürokratlar, bu şekilde devam edildiği sürece teşkilat içerisinde istifaların olabileceğini belirtmişlerdir.¹⁴⁰ Hükümet ve DPT bürokratlarının arasında çatışmaların yaşandığı bu dönemde, dönemin Ankara Ticaret Odası (ATO) başkanı Nuri

¹³⁶ Vedat Milör, “The Genesis of Planning in Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, s. 4, (Fall, 1990), 23.

¹³⁷ **age**, 23.

¹³⁸ **Milliyet**, 18 Haziran 1962.

¹³⁹ **Milliyet**, 7-8 Ağustos 1962.

¹⁴⁰ **Milliyet**, 8 Ağustos 1962.

Cintoğlu da vergi reformu tasarısından memnuniyetini dile getirmiş ve hükümetin büyük emekler sarf ettiği bu dönemde DPT bürokratlarını sorumlu ilan ederek kınamıştır.¹⁴¹ Yine YPK'da yürütülen tartışmaların devam ettiği süreçte DPT bürokrasisi, vergi kanunundaki düzenlemelerle işçi ve memurların zor şartlar altına itildiğini savunmuşlardır.¹⁴² Hükümet-DPT-kapitalistler arasında süregiden bu tartışmalar konusunda dönemin başbakanı İnönü arabuluculuk yapmaya çalışsa da var olan çatışma devlet içerisinde bir kırılmayı ön plana çıkarmıştır. Birkaç gün sonra YPK'da yürütülen bu tartışma DPT uzmanları ve Maliye Bakanlığı'ndan uzmanların bulunduğu Uzlaştırma Komisyonu'na sevk edilmiştir.¹⁴³

Görüldüğü gibi, bu dönemde kapitalistler için rasyonel olan, yeniden üretim kuralları altında birikim stratejisinin yurt-içi yönelimli siyasa araçlarının devamını devletten talep etmek olmuştur. Aynı zamanda kapitalistler, devlet kapasitesi oluşumunun tüm maliyetini kamu sektörüne ve emekçi sınıflara tahvil etmek için uğraşmışlardır. BBYKP'nın hazırlandığı süreçte kapitalistlerin ekonomi bürokrasisinin kararlarını sıklıkla eleştirdiğini söyleyebiliriz. DP döneminde, birikim stratejisi üzerinden bölüşüm ilişkilerinin iyileştirilmesini düşünen planlama bürokrasisinin önerileri kapitalistlerin baskıları nedeniyle plan metninden çıkarılmıştır. Benzer bir şekilde planlama döneminde de kapitalistler hedeflerini gerçekleştirebilmek için bir kapitalist koalisyona ihtiyaç duymuş; bu nedenle, özerk ve emredici yetkilere sahip bir DPT'nin oluşturulmak istenen koalisyonu etkilemesine izin vermek istememişlerdir.¹⁴⁴

3.1.5. Adalet Partisi Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde tek başına iktidara gelen (% 52,9) Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin hegemonya projesi, DP ile başlayan merkez sağ siyasetin dönemin koşullarına uyarlanmasıdır. Tıpkı mirasçısı olduğunu iddia ettiği DP gibi AP de, sağ popülist bir siyaset tarzını izlemiş ve Türkiye'de iktidar bloğunu CHP, yüksek bürokratlar, aydınlar, üniversite ve yargı elemanlarından ve kısmen de olsa ordu elemanlarından oluşan bir yapı olarak tarif etmiştir. Bu iktidar bloğu karşısında kendi temsiliyetini ise, sanayici kapitalistler, ticari kapitalistler, büyük toprak sahibi kapitalistler, esnaf köylüler, işçi sınıfının uysal kesimleri, milliyetçi-dindar muhafazakâr kesimler olarak tanımlamıştır. Ekonomi politikaları konusunda ise DP'den farklı olarak,

¹⁴¹ **Milliyet**, 9 Ağustos 1962.

¹⁴² **Milliyet**, 23 Ağustos 1962.

¹⁴³ **Milliyet**, 27 Ağustos 1962.

¹⁴⁴ Göker, **age**, 127.

sanayileşme merkezli bir kalkınma stratejisi izleyen AP, ekonomide özel sektörü ön plana çıkaran bir anlayışla İİS'ye uygun ekonomiye devlet müdahalesini de öngörmüştür.¹⁴⁵

Kuruluşundan itibaren AP teşkilatı, DPT ve BBYKP'na karşı yoğun muhalefet göstermiş ve özellikle planlama hedefleri konusunda özel sektörün çıkarlarına zarar vereceği ve sol eğilimlere sahip olması suçlamasıyla DPT'yi eleştirmiştir. Planlama yıllarının başlarında DPT bürokrasisini “komünist” olmakla suçlayan AP, tek başına iktidar olduktan sonra BBYKP'nı sahiplenmiş ve plana sadık bir politika yürüteceğini duyurmuştur.¹⁴⁶

AP'nin, dönemin batılı kapitalist ülkelerindeki “yol gösterici” planlama anlayışına uygun olan bu tavrı, planlama anlayışının devletçi geçmişle bağını koparma çabasıdır. Parti programında planlamayı ekonominin rasyonel bir biçimde yönetilmesi için gerekli bir araç olarak gören AP, planlamayı devlet ve birey arasında bir uzlaşmanın asli ögesi olarak yeniden biçimlendirme çabası gütmüştür. Yalman'ın da belirttiği gibi, bu düşüncenin anlamı, kapitalistlerin korku ve kaygılarını ortadan kaldırarak yeni dönemin hegemonya projesinin hayata geçirilme çabasıdır.¹⁴⁷

1965 genel seçimlerinin ardından hegemonik blok, İstanbul merkezli (holdingleşen) büyük kapitalistler, büyük tarım üreticileri, ithalat-yönelimli ticari kapitalistler ve planlı dönemle birlikte güçlenmeye başlayan Anadolu kapitalistleri arasında oluşan bir koalisyona dayanmıştır.¹⁴⁸ AP'nin iktidarıyla birlikte, devlet bürokrasisi ve kapitalistler arasındaki çekişmeler daha kolay bir şekilde soğurulmuştur. Ardından AP hükümeti, planlı kalkınmanın uygulanmasında ve yeni planın tasarlanmasında ilk DPT bürokratlarının “yol gösterici” planlama ilkesini belirsizleştiren kalıcı düzenlemeler yapmıştır. Aynı zamanda, birinci planın hazırlandığı süreçte tepkilere yol açan Toprak Reformu, Vergi Reformu, KİT'lerin yeniden yapılandırılması gibi projeler, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (İBYKP) tamamen programdan çıkarılmış ve kuruluşundan beri “komünist” olarak lanse ettiği DPT bürokrasisi üzerinde hukuki ve örgütsel değişiklikler yapmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Akça, 2013a, **age**, 178.

¹⁴⁶ Göker, **age**, 129.

¹⁴⁷ Galip Yalman, “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi, **Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet**, (içinde), (der.) Neşecan Balkan ve Sungur Savran, (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 61.

¹⁴⁸ Göker, **age**, 129.

¹⁴⁹ Serije Sezen, **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama**, (Ankara: TODAİE, 1999), aktaran Göker, **age**, 129.

12 Ekim 1969 genel seçimlerinde de tek başına iktidar (% 46,5) olan AP hükümetinin hegemonyası hızlı bir şekilde yara almaya başlamıştır. Sağ popülizme dayalı uygulamalarındaki otoriter dozun arttığı bu dönemde AP'nin temel derdi, yükselen toplumsal ve siyasal hareketler karşısında 1961 Anayasası ile açılan siyasal alanın yeniden daraltılması ve devletin otoriter anlayışının yeniden tesis edilmesi olmuştur. AP'nin sanayi merkezli politikalarından soğuyan Anadolu küçük kapitalistleri ve büyük toprak sahibi kapitalistler hükümeti eleştirmeye başlamışlardır. Bununla birlikte, seçimlerin ardından AP teşkilatı içerisinde bölünme gerçekleşmiş ve Milli Nizam Partisi (MNP) ve Demokratik Parti (DP) kurulmuştur. Bu bölünmenin yanı sıra, 1960'ların sonlarında belirginleşmeye başlayan ithal ikameci stratejinin ilk krizini aşmak amacıyla AP hükümeti sanayici kapitalistleri ihracata yönlendirmeye (1970 Ekonomik Paketi) çalışmıştır. Fakat AP'nin kapitalistleri yönlendirme girişimi, neredeyse tüm kapitalist kesimlerin AP ile arasına mesafe koymasına neden olmuştur.¹⁵⁰ İktidar bloğunun içerisinde görülen bu bölünme, AP hükümetinin hegemonya kapasitesinin daralmasına yol açarken “yönetilemezlik krizi”ne girildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.¹⁵¹

1969 genel seçimleri öncesinde Necmettin Erbakan'ın TOBB başkanlığını kazanması ve genel seçimlerde Konya'dan bağımsız milletvekili olarak meclise girmesi iktidar bloğu açısından dengelerin değişmesine neden olmuştur. Erbakan 1970 yılının başında, muhafazakâr, küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesine yönelik bir politik taban arayışı içerisinde MNP'yi kurmuştur. Bu dönemde TOBB içerisinde küçük ve orta ölçekli kapitalistler AP'den yeni bir toplumsal kesimin ayrılmasına öncülük etmiştir. Yaşanan bu ayrışmaların gerekçelerini Erbakan şu şekilde ifade etmiştir:

“[...] Ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte, Anadolu tüccarı, kendilerini üvey evlat olarak bilmektedir. İthalat kotalarından aslan payı, üç dört kentin tüccarına ayrılmakta. [...] Anadolu bankalarında toplanan mevduatı, Anadolu halkı yatırmakta, ama bu para kredi şeklinde büyük kent tüccarına verilmektedir [...] Odalar Birliği tümüyle komprador-mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilat komprador ticaret ve sanayinin kontrolü altındadır. O halde önce idare heyetine girelim ve Odalar Birliğini Anadolu tüccar ve sanayicisinin hizmetine yarar bir hale getirelim dedik.”¹⁵²

1969 seçimlerinin ardından hükümet dışı bırakılan ve büyük toprak sahipleri ve tarım sektörünü temsiliyet kabiliyeti olan bir grup, 1970 Ekonomik Paketi'nin öngördüğü tarım vergilerinden rahatsız olarak AP'den ayrılıp Aralık 1970'te Demokratik Parti'yi

¹⁵⁰ Ali Tekin, Turkey's Aborted Attempt at Export-led Growth Strategy: Anatomy of the 1970 Economic Reform, *Middle Eastern Studies*, s. 42: 1, (January, 2006), 145-146.

¹⁵¹ Akça, 2013b, **age**, 58.

¹⁵² İsmail Cem, **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, (Ankara: Cem Yayınevi, 1970), 57.

kurmuştur.¹⁵³ Yaşanan temsil krizinin 1970’li yıllardan itibaren net bir şekilde gözlenmesi ve AP’nin hegemonya projesinin gerilemeye başlaması siyasal krizi derinleştirmiş ve 12 Mart sürecine giden kapıyı aralamıştır.

3.2. 1970’lerin Krizi, Devlet ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

1960’ların sonlarından itibaren iktidar bloğu içerisinde yaşanan ayrışmalar, 1970 yılına girildiğinde artarak devam etmiştir. 1960’ların sonlarına doğru açığa çıkan birikim krizine, işçi sınıfının ve öğrenci hareketinin politizasyonunun artmasıyla gerçekleşen toplumsal ve siyasal kriz eklenmiş ve bu bir hegemonya krizinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1968 yılından itibaren Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantılarına bakıldığında, özellikle işçi grevleri ve eylemleri, gençlik eylemleri, sol hareketlilik gibi iç güvenlik konularına ağırlık verilmiştir. 22 Şubat 1971 tarihinde yapılan MGK toplantısında Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç, sol/sosyalist muhalefetin ordu üzerinden devleti ele geçirmeye çalıştığını ve orduyu otorite içinde tutmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁴ MGK’da ele alınan işçi grevleri ve eylemleri, gençlik hareketi ve sol hareketlerin güvenlik siyaseti açısından yarattığı sorunlar 12 Mart muhtırası ve ara rejimi ile sonuçlanmıştır.¹⁵⁵

Muhtıranın verilmesinin ardından, Demirel ve AP hükümeti muhtıranın anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmadığını belirterek istifa etmiştir. AP hükümetinin istifasının ardından 26 Mart 1971’de çoğunluğu teknokratlardan oluşan I. Erim hükümeti kurulmuştur. 27 Mayısçı çizgiyi izleyerek, ekonomik ve sosyal reformları hayata geçirme yöneliminde olan bu hükümet, 1971 Aralık ayında kurulan II. Erim hükümeti ile devam etmiş ve 1972 Mayıs’ına kadar iktidarda kalmıştır. Var olan bu istikrarsız ortamda hükümet öngörülen sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerine uygun reformları uygulayamamıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ Akça, 2013a, **age**, 180. AP teşkilatı içindeki bu hizipleşme eski Demokrat Partililer ve onların yakınlarının öncülüğünde siyasal tarihte “41’ler olayı” olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. Demokratik Parti’nin kuruluşuna yol açan bu kriz, 1970 bütçesinin oylanmasında kendini göstermiş ve Demirel kendi teşkilatı içerisinde milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor bir durumda kalmıştır. Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze**, (Ankara: İmge Yayınevi, 2007), 172.

¹⁵⁴ Akça, 2013a, **age**, 180.

¹⁵⁵ Akça, 2013b, **age**, 56. Akça’ya göre, 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtırayla yapılan askeri müdahale, 1960’ların işçi sınıfının toplumsal ve siyasal hareketinin yükselişi karşısında işçi sınıfını kapsayıcı bir hegemonya üzerinden içerecek bir şekilde yönetmeye dayalı ve 27 Mayıs’ın kazanımlarının dağıldığı ve işçi sınıfının siyasal alandan ve devletin kurumsal mimarisinden otoriter bir anlayışla dışlanacağı bürokratik-otoriter bir müdahaledir. **age**, 56.

¹⁵⁶ Akça, 2013a, **age**, 181.

3.2.1. İİS Stratejisinin Krizi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı ve canlı yatırım artışındaki ivmenin yavaş yavaş tükenmesiyle 1960'lı yılların sonunda uluslararası mali piyasalarda 'aşırı likidite birikimi' ve ardından petrol şoku meydana gelmiştir. 1970'lerin başlarına damga vuran bu iki önemli olgu, 1973 yılı sonunda petrol fiyatlarını dört katına çıkarmış (birinci petrol krizi) ve "boom"u sona erdirerek petrol ithal eden tüm ülkeleri durgunluğa ve geç-kapitalistleşen ülkeleri aşırı borçlanmaya götürmüştür. Bununla birlikte, bu ülkeler petrol fiyatlarının yükselmesine ve ithal ettikleri sanayi mamul fiyatlarının dolaylı olarak artmasına bağlı olarak "çifte darbe" almışlardır.¹⁵⁷ Bu süreçte uluslararası bankalar, OPEC ülkelerinin bu bankalara yatırdıkları paraları değerlendirmek için petrol kaynaklı dolarları geç-kapitalistleşen ülkelere kredi olarak vermiştir. Krizin ardından Türkiye'de, dış ödemeler dengesindeki kötüye gidiş 1975-1976 yıllarında kısa dönemli dış kredilerle geçirtilmiş ve 1977 yılı ertelenmiş ekonomik krizin nesnel olarak patlak verdiği yıl olmuştur.¹⁵⁸ Böylece geç-kapitalistleşen ülkeler, uluslararası bankalardan çok düşük (bir süre negatif) reel faizlerle hızlıca borçlandırılmıştır. 1978 yılına gelindiğinde Arjantin, Türkiye, Peru, Zaire gibi pek çok ülke kısa vadeli ve düşük faizli borçlanmada borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir.¹⁵⁹ Özellikle petrol krizini izleyen 5-6 yıllık süreçte önemli bir "dünya borç sorunu" güncellik kazanmıştır.¹⁶⁰

1970'li yıllarla birlikte ortaya çıkan dünya kapitalizminin bu iktisadi/yapısal krizi, önceki krizlerden farklı bir şekilde kendini göstermiştir. 1970'lerin sonunda daha görünür bir şekilde yaşanacak bu kriz, geleneksel özellikler taşıyan bir ekonomik kriz olmanın dışında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında birikim ve düzenleme biçimlerinin topyekûn değişmesini gündeme getiren yapısal ve genel bir kriz¹⁶¹ (yeniden ayarlanma) ve ödemeler dengesi krizi¹⁶² olarak tanımlanmaktadır.¹⁶³ 1977 yılına gelindiğinde, Türkiye ekonomisinin özellikle dış dengesizlikleri aşırı boyutlara ulaşmış; bir önceki dönemde 1.96 milyar dolar olan ihracat 1.73 milyar dolara inerken, ithalat 5.13 milyardan

¹⁵⁷ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açından Bir İnceleme**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 135-136.

¹⁵⁸ Boratav, 2009, **age**, 129.

¹⁵⁹ Kazgan, **age**, 137.

¹⁶⁰ **age**, 145.

¹⁶¹ Korkut Boratav, "Sunuş", **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, (Ankara: Kaynak Yayınları, 1984), 10.

¹⁶² Yalman, 2004, **age**, 64.

¹⁶³ 1973 Petrol Krizi ile somutlanan bu kriz, ekonomide kısa dönemli bir dalgalanma ve darboğazdan ziyade; toplumsal bütünlüğün her seviyesinde etkili olan siyasal, ideolojik ve ekonomik tüm değerleri altüst eden bir gelişme olmuştur. Çağlar Keyder, "Kriz Üzerine Notlar", **Toplum ve Bilim**, s. 14, (1981), 3-4.

5.96 milyar dolara çıkmış; bundan dolayı dış ticaret açığı artmıştır. Döviz rezervleri kayda değer bir biçimde azalmış; böylece, “borç ekonomisinin yarattığı suni parıltı” 3-4 yıllık bir süreçte tükenmiştir. 1977’de Türkiye vadesi gelen kısa vadeli borçlarını ve faizlerini ödeyemez duruma gelmiştir. Bu iki olay, Türkiye’yi borç ödeyemez duruma getirmiş ve bu nedenle Türkiye 1978’de IMF güdümünde istikrar politikası uygulamak zorunda bırakılmıştır.¹⁶⁴

Kriz, 1970’lerin sonunda emekçi sınıfları derinden etkileyecek bir seviyeye gelmiştir. Bu süreçte kentli emekçiler, ana tüketim mallarında sınırlı etkiye sahip fiyat denetimleri, karaborsa ve kuyruklar gibi birbirleriyle ilişkili olgular etrafında bunalmışlardır. Örgütlü işçi sınıfı, hızlı enflasyon karşısında reel gelir düzeylerini korumaya çalışmıştır. Köylü ve çiftçi emekçiler ise, krizin etkilerini daha doğrudan hissetmeye başlamış; 1977 seçimlerinin ardından gelen destekleme fiyatlarının 1979’da hızlanan enflasyon ile hızlı bir şekilde erimesi karşısında savunmasız kalmışlardır.¹⁶⁵

1970’lerin ortalarında dünya kapitalist sisteminin içine girdiği krizin Türkiye’ye yansımaları İİS’nin yapısal kriz dinamiklerini derinleştirmiştir. İthal ikameci modelde kriz, sanayileşme için gerekli olan ithalatı karşılayacak döviz üretilmediği oranda döviz krizi olarak kendini açığa vurmuştur. Bu dönemde, kapitalist sınıflar açısından kar oranlarının düşmesi, krizin derinleşmeye başladığı 1977 sonrası dönemde bütün kapitalistlerin işçi ücretlerinin yüksekliğinden ve sendika ve toplu sözleşme haklarından rahatsız olmalarına yol açmıştır. Böylece, krizin asıl sebebi kapitalistler tarafından bunlar gösterilmiştir.¹⁶⁶

3.2.2. Toplumsal Muhalefetin Yükselişi ve Kapitalist Örgütlerin Gelişimi

1960’lı yıllar, Türkiye işçi sınıfının siyasal, ekonomik ve toplumsal taleplerle ilk kez örgütlü mücadele içinde kitleselleştiği bir dönem olmuştur. Özellikle 1960’ların ikinci yarısından itibaren işçi sınıfı mücadelesiyle birlikte toplumsal ve siyasal hareketler ivme kazanmıştır. Bu dönemde, işçiler, öğretmenler, aydınlar, üniversite gençliği daha çok siyasallaşmış ve hak ve talep mücadelesine girmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Kazgan, 2005, **age**, 186-187, 189.

¹⁶⁵ Boratav, 2009, **age**, 145.

¹⁶⁶ Akça, 2013a, **age**, 183. İİS’de talep yanlı politikalar nedeniyle yüksek tutulan ücretler 1973-1976 döneminde artmaya devam etmiş ve üretim maliyetlerini artırıcı etken olarak kapitalistleri rahatsız etmeye başlamıştır. Ücretlerin sınai katma değer içindeki payı 1973’te % 24,1’den 1976’da 31,7’ye çıkmıştır. Boratav, 2009, **age**, 137.

¹⁶⁷ 27 Mayıs darbesi ve 1961 Anayasası’nın işçi örgütlerine sağladığı tek avantaj askeri rejim desteğinde gerçekleştirilen hukuki değişikliklerle sınırlı kalmamıştır. Anayasa’da yapılan değişikliklerle, Türkiye’nin birikim stratejisinde değişim gerçekleşmiş ve İİS stratejisinin gerektirdiği iç piyasa zorunlulukları işçilerin

27 Mayıs askeri rejimi altında 1961 yılında kurulan ve sosyalizme geçişi parlamenter yollarla savunan Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1965 genel seçimlerinde meclise 15 milletvekiliyle girmiş ve dönemin en etkili muhalefetlerinden biri olmuştur. Yükseköğretim ve genel ülke sorunları karşısında hızla politize olan üniversite gençliği ise, 1969 yılına gelindiğinde TİP'i teorik ve pratik açıdan yetersiz bulmuş ve Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu'nu (Dev-Genç) kurmuştur. İşçi sınıfı hareketine baktığımızda, siyasetler üstü ve uzlaşmacı sendikacılık çizgisini izleyen Türk-İş'ten kopan bir grup sendikacı, 1967 yılında sınıf ve kitle sendikacılığını ilke edinen ve sosyalist harekete yakın Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuştur. Toplumsal muhalefeti güçlü bir mücadele zeminine taşımayı amaçlayan ve özellikle özel sektörde örgütlenen DİSK'le beraber grevler artmış ve fabrika işgalleri, kitlesel protesto eylemlilikleri gibi eylem biçimleri kullanılmaya başlamıştır.¹⁶⁸ 1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye, işçi ve sendika sayısında yaşanan artışla birlikte toplumsal muhalefetin yoğun bir biçimde hareketlilik gösterdiği ve işçi sınıfı örgütlenmesinin en yüksek seviyede olduğu bir döneme girmiştir. Grev ve grev dışı eylemliliklerin arttığı bu dönemde¹⁶⁹, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan ekonomik krizle birlikte ücretler aşınmış ve işçi sınıfı daha etkin bir mücadele içinde olmuştur.¹⁷⁰

İşçi hareketinin sendikal mücadele alanında canlılık kazanmaya başladığı yıllarda kapitalistlerin siyasal bilincinin ilk tohumları Türkiye İşverenler Sendikası'nın (TİSK) kurulmasıyla atılmıştır. Ekim 1961'de Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) ismiyle kurulan TİSK, 1962 yılında ulusal ölçeğe genişleyerek, küçük ve orta ölçekli kapitalistleri temsil eden bir örgütlenme olarak sendikal mücadele karşıtı tutumu sebebiyle dönemin sınıf mücadelesi dinamiklerini belirleyen bir örgüt olmuştur.¹⁷¹

1960'lı yılların başlarında hem sınıflar arası hem de sınıf içi mücadelede etkili bir güç olarak ön plana çıkan MESS dönem boyunca, sanayicilerin teşvik edilmesi için

alım güçlerinin artırılmasının yanı sıra korunaklı bir iç piyasadaki işçi maliyeti artışlarının kar marjlarından pek taviz vermeden artan işçi maliyetlerinin ürün fiyatlarına yansıtılmasına imkan sağlamıştır. Nihayetinde bu durum, militan bir sendikacılık faaliyeti benimseyenlerin işlerini kolaylaştırmış ve işçi eylemliliklerinin sonuç almasına katkıda bulunmuştur. M. Görkem Doğan, "Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim** (içinde), (der. Y. Doğan Çetinkaya), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 300-301.

¹⁶⁸ Akça, 2013a, **age**, 179.

¹⁶⁹ Bu dönemde grevler yüzünden yitirilen işgünlerinin göreceli ağırlığı 1977-80 yıllarında, 1973-76 yıllarıyla karşılaştırıldığında iki buçuk misli artmıştır. Boratav, 2009, **age**, 146.

¹⁷⁰ Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası**, Birinci kitap, (İstanbul: Belge Yayınları, 1985), 91-92.

¹⁷¹ Özgür Öztürk, "Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding", **Praksis**, s. 19, (2009), 344.

hükümetlere birçok konuda baskı yapmış ve sonuç almıştır. MESS'in bu yöndeki talepleri arasında, sanayicilerin hammadde ithal edecekleri ülkeyi seçebilmeleri; sanayide kullanılan elektrik, kömür ve akaryakıt gibi girdilerin ucuzlatılması; üretim vergilerinin azaltılması ve ithalat rejiminin yerli sanayi lehine düzenlenmesi sayılabilir. Ayrıca MESS, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın (TSKB) tüccarlara kredi vermemesini ve sanayicilere daha uygun koşullarda kredi sağlanmasını da talep etmiştir. Beklentilerinin yoğunlaştığı bir başka noktada MESS, ihracat yapacak sanayicilerin özel olarak teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁷² Özgür Öztürk'un de belirttiği gibi,

"[...] MESS'in, sınıf mücadelesinin sendikal planda şiddetlendiği dönemlerde TİSK'le birlikte öne çıktığı, diğer dönemlerde ise düşük bir profil çizdiği söylenebilir. MESS, dayanıklı tüketim malı ve kısmen de ara malı ve yatırım malı üreten sanayicilerin örgütü olması nedeniyle, 1960'lı ve 70'li yılların içe yönelik birikim döneminin giderek şiddetlenen sınıf mücadelesi ortamında hızla ön plana çıkmış, devrimci işçilerin boy hedefi haline gelmiştir. 1970'lerin sonlarındaki MESS Grevleri, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında, sendikal plandaki başlıca mücadele alanını oluşturmuştur."¹⁷³

TİSK ve MESS'in yanında 1970'li yıllara kadar kapitalist fraksiyonların örgütlendiği en önemli kuruluş Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) olmuştur.¹⁷⁴ Kuruluşunda daha çok ticaret ve sanayi odaları şeklinde ortaya çıkan TOBB'un, sanayileşmenin hız kazandığı süreçte özellikle büyük şehirlerde, sanayi odaları şeklinde örgütlenmesi hız kazanmıştır. Aynı dönemde, ticaret yapan şirketler ise bir araya gelerek ayrı ticaret odaları kurmuşlardır. Bununla birlikte, küçük illerde "Ticaret ve Sanayi Odaları" birlikte faaliyetlerini sürdürürken, gelişmiş büyük illerde "Sanayi Odaları" ve "Ticaret Odaları" olarak iki tür oda oluşmuştur. Bunlara ek olarak, 5590 sayılı kanunda yapılan bir değişiklikle "Deniz Ticaret Odaları" kurulmuştur. Böylece, TOBB'un faaliyete başlaması ile ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulabilmesi imkânı doğmuştur.¹⁷⁵

1960'lı yılların sonlarına kadar kapitalist fraksiyonları temsil eden en önemli mekanizma görünümünde olan TOBB'un kuruluşu, kapitalist fraksiyonlar içi çekişmeleri ve çelişen çıkarları ortadan kaldırmaya yetmemiştir. 1960'ların sonlarında TOBB'un yeniden yapılandırılmasını talep eden sanayici kapitalistler Sanayi Odaları Birliği'ni kurmuşlardır. İstanbul merkezli büyük sanayici kapitalistler sanayi sektöründe korumacılıktan vazgeçilerek dışa açılma politikalarını talep edeceklerdir. Bu sebepten dolayı, ileri

¹⁷² MESS, **Gelenek ve Gelecek**, c. I, (İstanbul: BZD Yayıncılık, 1999): 69-75; aktaran: Öztürk, **age**, 345.

¹⁷³ Öztürk, **age**, 359.

¹⁷⁴ 1940'lı yılların sonlarında çalışmalarına başlanan ve 1950'li yılında kabul edilen 5590 sayılı kanun ile işlevsel hale gelen TOBB, odaların ve borsaların tek bir çatı altında toplanmasına olanak sağlayan ve yarı resmi-hiyerarşik yapılanmış bir işveren örgütü olarak kurulmuştur. TOBB, daha çok ticaret sektörünün çıkarlarını temsil eden ve zorunlu üyeliğe dayanan bir örgütlenmedir. Şebnem Gülfidan, **Big Business and the State in Turkey: The Case of TÜSİAD**, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1993), 33-34.

¹⁷⁵ Murat Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, (İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002), 102.

teknolojiye sahip ama düşük maliyetli üretim yapabilecekleri alanların yaratılmasını istemişlerdir. Büyük sanayici kapitalistlerin bu talepleri karşısında Anadolu'daki küçük ve orta ölçekli sanayici ve tüccar kapitalistler, böyle bir ekonomi politikasının izlenmesi durumunda kendi varlıklarının tehdit altında kalacağını öngörmüş ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarının devamını talep etmişlerdir. Sanayi Odaları Birliği'nin TOBB'un içerisinde beklenen etkiyi gösterememesi bu nedene bağlanmıştır.¹⁷⁶

1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri ile ilişkisel bir biçimde gelişen holdingleşme 12 Mart Darbesi sürecinde hız kazanmıştır. Bu eğilimlerin sonucunda sanayi sermayesi hızlı bir şekilde sermaye birikimini sağlamış ve bunun sonucunda sanayi sermayesi içinde ayrışmalar ileri boyutlara ulaşmıştır. Sayıca az olan büyük sanayi sermayesinin hızlı bir birikim sağlamaya başlaması sermaye içinde eşitsiz bir gelişmeye yol açmış olsa da küçük ve orta boy sanayi sermayesi ile eklemlenmeye de yol açmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde ise, ticaret sermayesinin temsil edildiği Odalar ile önceki dönemlere göre gelişme gösteren sanayi sermayesi arasındaki çatışmalar daha da keskinleşmiştir.¹⁷⁷ 1960'lı yıllar boyunca TOBB içinde ticaret sermayesi ve sanayi sermayesi arasında bir çatışmanın yaşandığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, büyük sanayi sermayesi ile ticaret sermayesi arasında birçok önemli meselede yaşanan çatışmalar, ithalatçılarla döviz kurunda ve ithalat lisanslarının dağıtımında, perakendecilerle distribütörlük haklarında ve fiyat kontrollerinde, tarım ihracatçılarıyla toprak reformu ve vergilendirme politikasında, özel bankalarla borç verme ve faiz oranları konusunda olmuştur.¹⁷⁸

TOBB'un yarı-kamusal niteliği ve 1950'li ve 1960'lı yıllarda faaliyette olan ekonomi politikalarının sermayenin yapısında sebep olduğu değişimler, 1970'li yılların başında kapitalist sınıf açısından örgüt bazında ayrılıklarla somutlaşacaktır. Özellikle büyük sanayici kapitalistlerin TOBB içinde yaşadığı çatışmalar yeni örgütsel arayışlara neden olmuştur. Yaşanan bu çatışmalar sonucunda sanayici kapitalistler, kendi rollerinin daha da görünür bir hale gelebilmesi için yeni bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Bu amaçla, farklı bir örgütlenme çatısı altında kendi çıkarlarını temsil etme düşüncesinde olan büyük sanayi sermayesi, 12 Mart Askeri darbesinin hemen ardından Nisan 1971'de açıkladıkları bir

¹⁷⁶ Bianchi, *age*, 260-261.

¹⁷⁷ Gürçağ Tuna, "Birikim Sürecinde TOBB'un Tarihsel Gelişim Uğrakları", *Praksis*, s. 19, (2009), 325.

¹⁷⁸ *age*, 320.

bildiri ile Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği'ni (TÜSİAD) kurmuşlardır.¹⁷⁹ 1971'de TÜSİAD'ın kurulması ve 1970'lerde TİSK'in olgunlaşmasıyla, 1970'lere kadar kapitalistlerin örgütlendiği en önemli kuruluş olan TOBB eski önemini kaybetmiştir.¹⁸⁰

Büyük sanayici kapitalistlerin TÜSİAD'ı kurmasının ardından TOBB, büyük sanayi sermayesi ile ilişkili olan küçük ve orta büyüklükteki sanayi sermayesinin ve ticaret sermayesinin etkinlik kazandığı bir örgüt haline gelecektir.¹⁸¹ Yine TÜSİAD'ın kurulmasıyla birlikte sermaye fraksiyonları arasındaki mücadelede farklı bir konum alan TOBB ağırlıklı olarak KOBİ'lerin temsil edildiği bir örgüt konumuna gelmiştir. İşçi sınıfı karşısında genel olarak sermayenin mücadelesi içinde merkezi öneme sahip olmasının dışında TOBB, küçük ve büyük ölçekli sanayi sermayesi ile ticaret sermayesinin temsilcilerini barındırdığı için birbirinden farklı eğilimlerin dile getirildiği ve bu kesimler arasında yaşanan hegemonya mücadelesinin yansıdığı bir yer olmuştur.¹⁸²

3.2.3. Kriz Karşısında Koalisyon Hükümetleri ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

12 Mart ara rejiminin ardından yapılan 1973 genel seçimlerinde CHP (% 33,29 oyla) birinci parti olarak çıkmış fakat tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. 12 Mart döneminde kapatılan MNP'nin devamı olan Milli Selamet Partisi (MSP) ile Ecevit liderliğindeki CHP koalisyon kurmuştur. Ecevit liderliğindeki CHP'ye seçimi kazandıran siyasal söylem sol popülizm olmuştur. 12 Mart döneminin ardından yükselen işçi sınıfı hareketliliği, kitleselleşen devrimci sol siyaset ve CHP'nin sol popülist stratejisi karşısında AP radikal sağa yaklaşmıştır. CHP-MSP koalisyonunun bozulmasının ardından 1975 genel seçimlerinde I. Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti, AP öncülüğünde MSP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ile kurulmuştur. 1977 yılına gelindiğinde ise, genel seçimlerde tek başına hükümet kuramayan CHP ve AP arasındaki siyasi rekabet olası bir CHP-AP koalisyonunu imkânsız kılmıştır. 1977 yılının ortasından 1978 yılının başına kadar (yaklaşık 6 ay) kısa bir süre kurulan II. MC hükümetinin (AP-MSP-MHP koalisyonu) ardından Ocak 1978-Kasım 1979 arasında

¹⁷⁹ Murat Koraltürk, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi", 75 **Yılda Çarkları Döndürenler**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,1999), 298.

¹⁸⁰Sönmez, 1987, **age**, 164.

¹⁸¹Tuna, **age**, 326.

¹⁸²Ebru Deniz Ozan, **Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet**, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 122.

bağımsız milletvekillerinin desteğiyle Ecevit liderliğinde kurulan CHP hükümetini Kasım 1979-Eylül 1980 arasında hükümette kalan AP azınlık hükümeti izleyecektir.¹⁸³

1977 yerel seçimlerinde 1973 yerel seçimlerine kıyasla daha fazla belediye başkanlığı kazanan CHP ve Ecevit, yerel seçim sonuçlarını seçmenlerin iktidar değişikliği istediği biçimde değerlendirmiş, II. MC hükümeti başbakanı ve AP lideri Demirel ise hükümetin yerel seçimlerden etkilenmeyeceğini savunmuştur. Yaşanan politik tartışmaların ardından 1978 yılının başında hükümeti kurma görevi CHP lideri Bülent Ecevit'e verilmiştir. Ecevit hükümeti, CHP, CGP, DP ve bağımsız milletvekillerinin ortaklığıyla kurulmuştur.¹⁸⁴

Aşağıda, öncelikle I. MC hükümeti ve II. MC hükümeti ile kapitalistler arasındaki ilişkiler analiz edilecektir. Hemen ardından Ecevit hükümeti döneminde kapitalistlerin hükümetle kurdukları ilişkiler analiz edilecektir.

3.2.3.1. Kriz Karşısında I. ve II. MC Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

1977-1980 yıllarını kapsayan dönemde kapitalistlerin Türkiye'nin ekonomik, politik, toplumsal durumuna yönelik yaptıkları değerlendirmelerde yaşanan krizin nedenleri ve krizin yol açtığı sorunlar yer almıştır. Öne çıkan değerlendirmelerin çoğunda bu sorunların nasıl aşılabacağına yönelik öneriler tartışılmış ve kapitalistler tarafından Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarının başında enflasyon ve döviz darboğazı gösterilmiştir. Özellikle 1977 yılının ikinci yarısından itibaren II. MC hükümeti döneminde kapitalist fraksiyonların söylemlerinde ekonominin krizde olduğu vurgusu daha da belirginleşmiştir. Örneğin TÜSİAD tarafından, 1977 yılının ilk altı ayında Türkiye'nin gelişmiş kapitalist ülkeler kadar konjonktürel dalgalanmaların etkisinde kalmadığı vurgulanırken, yılın ikinci yarısından itibaren tüm ekonominin duraklamasına neden olarak döviz darboğazı gösterilmiştir. MESS de TÜSİAD'a benzer şekilde, başlangıçta Türkiye'nin krizden ciddi bir biçimde etkilenmediğini fakat enflasyonist baskının artmasıyla birlikte ciddi bir ekonomik kriz içerisine girildiğini belirtmiştir. Dönemin TOBB başkanı Mehmet Yazar da, krizin sorunların büyüklüğünden

¹⁸³ Akça, 2013a, **age**, 184.

¹⁸⁴ Faruk Ataay, **12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kışkıracındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti**, (Ankara: DeKi Yayınevi, 2006), 205-207.

kaynaklanmadığını, krizi çözmekle yükümlü olanların, yani hükümetin, davranış, tutum ve anlayışlarından kaynaklandığını vurgulamıştır.¹⁸⁵

3.2.3.2. Kriz Karşısında CHP Hükümeti ve İİS Koalisyonu Arasındaki İlişkiler

Ekonominin dışa açılması düşüncesine dair talepler, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren TÜSİAD çatısı altında örgütlenen büyük ölçekli kapitalistler tarafından sıklıkla dile getirilmeye başlamıştır. Dördüncü planının hazırlanması sürecinde taleplerini basın yoluyla ileten Vehbi Koç, özel ve kamu sektörlerinin ihracata yönlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, hükümete özel sektörün çalışma alanının daraltılmaması uyarısını yapan Koç, devletleştirme kararı ile ekonominin verimli çalışan sektörlerinin verimsiz hale getirilmemesi gerektiğini vurgulamış ve kalkınma planında enerji üretimine özel sektörün katılımının olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Yine aynı günlerde İSO'dan yapılan açıklama ise tekelleşmenin teşvik edilmesi yönündedir. İSO, uygulanacak ekonomi politikalarının hedefinin çok sayıda ama küçük ölçekli yatırımlarda kullanılan sermayeyi birleştirerek, bu yatırımları az sayıda ama büyük ölçekli yatırımlara yönlendirme düşüncesi olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁷

Koç Holding, 1978 yılı faaliyet raporunda içe yönelik kalkınma stratejisinin terk edilerek ekonominin dışa açılması gerektiğini belirtmiştir. Raporda, devletin üretim ve pazarlama faaliyetlerini üstlenmesi gerektiği ve devletin görevinin altyapı tesislerini kurma, piyasa kurallarının işlemlerini kolaylaştırma gibi işlevlerinin olması gerektiği belirtilmiştir. Yine raporda, döviz darboğazından kurtulmak için kısa vadede sanayinin tam kapasite çalışması ve uzun vadede ihracatı artırıcı sanayi yapısının kurulması gerektiği belirtilmiştir.¹⁸⁸

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde TÜSİAD'ın "1978 Yılına Girerken Türk Ekonomisi" isimli raporu da benzer talepler içermektedir. Dönemi değerlendirdiği raporda TÜSİAD, öncelikle 1960'lı yılların sanayi altyapısının 1978'lerin sanayisini kaldıramaz hale geldiğinden, özellikle haberleşme, ulaşım sistemleri ve enerji gibi alanlardaki sorunların büyük projelerin geliştirilmesinin önünde engel teşkil ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁹ Ayrıca, finans kurumlarının düzenlenmesine yönelik taleplerin yanı sıra raporda, mali

¹⁸⁵ Ozan, 2012, **age**, 69-70.

¹⁸⁶ **Milliyet**, 7 Mayıs 1978.

¹⁸⁷ **Milliyet**, 30 Mayıs 1978.

¹⁸⁸ Bizden Haberler, **Koç Topluluğu**, İstanbul: Koç Topluluğu, Nisan (1979), aktaran: Melda Yaman-Öztürk, Fuat Ercan, "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", **Praksis**, s. 19, (2009), 75.

¹⁸⁹ TÜSİAD, **1978 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, (İstanbul: TÜSİAD, 1978), 1.

aracı kuruluşların büyük projelerin finansmanına katkıda bulunacak nitelik ve nicelikte faaliyet göstermediğinden bahsedilmiş ve enflasyonun kontrolü, kamu harcamalarının finansmanı, ihracatın arttırılması, sendikaların disiplin altına alınması, ücret artışlarının sınırlandırılması gibi stratejiler benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁰

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP) eleştirilerinde ortaya çıkan ve yeni birikim stratejisinin en önemli unsurlarından olan KİT'lerin düzenlenmesine yönelik talep kapitalistlerin neoliberal politikaların uygulanması doğrultusundaki en açık taleplerinden biri olmuştur. Devletin piyasaya müdahalesini sınırlamasını savunan ve serbest piyasa ekonomisini yücelten bu yaklaşım kapitalist fraksiyonlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Ecevit hükümeti döneminde hazırlanan DBYKP ekonomideki ağırlığın kamu kesimine verilmesi konusunda özel kesimi yok etmeyi amaçladığı gerekçesiyle ve sosyalist bir amaçla hazırlandığı söylemleriyle kapitalist fraksiyonlar tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Ankara Sanayi Odası (ASO), devletin rolünün genişletilmemesi gerektiği konusunda, yine devletin altyapı, sağlık, eğitim vb. alanlarda ve ara malları üretimiyle yetinmesi konusunda ve KİT'lerin özelleştirilmesinin gerekliliği konusunda savlar ileri sürmüştür. Kapitalist fraksiyonların eleştirileri doğrultusunda DPT'nin hazırladığı taslak metindeki dışa bağımlılığın azaltılması, yatırım ve ara malların üretiminde gelişmenin sağlanması gibi konular hükümet tarafından düzenlenmiştir. Metnin içeriğindeki anti-empyralist vurgular yumuşatılmış, ihracatın arttırılması, özel sektörün ön plana çıkarılması gibi konular ele alınmıştır. Yapılan bu değişiklik hükümet yetkilileri ile DPT uzmanları arasında bir gerginlik yaşanmasına da sebep olmuştur.

Kapitalistlerin kuruluşuna destek verdikleri Ecevit hükümetinden önemli beklentileri bulunuyordu. Bu dönemde kapitalist fraksiyonlar arasında hâkim düşünce, Ecevit hükümetinin karşılaştığı sorunların çözümünde dış ilişkilere önem verilmesi gerektiğidir. Kapitalist fraksiyonlara göre, öncelikle IMF ile anlaşılıp döviz darboğazının aşılması ve Kıbrıs sorunundan kaynaklı askeri ambargonun kaldırılması sağlanmalıydı. Yani, kapitalist fraksiyonlar arasında genel düşünce, Ecevit hükümetinin hem IMF ile anlaşılması konusunda hem de Kıbrıs Sorunu'nun çözülmesi konusunda adımların atılarak krizin aşılmasının sağlanacağı doğrultuydu. Fakat hükümetin kurulmasından 4 ay sonra kapitalist fraksiyonların hükümete yönelik eleştirileri keskinleşmiştir.¹⁹¹

¹⁹⁰ age, 2-3. Yine aynı raporda, dövizin gerçek değerinden işlem görmesi, enerji yatırımlarına öncelik verilmesi gibi öneriler, Özal'ın "çıkış yolu" çalışması ile benzerlikler göstermektedir. age, 4.

¹⁹¹ Ataay, age, 123-124.

Kapitalist fraksiyonlar açısından bir başka önemli konu da işçi sınıfı hareketliliğinin artmasıdır. Örneğin 1979 yılında yayınlanan TÜSİAD raporunda, Türkiye'nin ekonomik sorunlarından bahsedilirken özellikle işçi sınıfının kitleselleşmesine vurgu yapılmış ve bu açık bir tehlike olarak dile getirilmiştir: TÜSİAD'a göre, "işçi ücretlerindeki artıştan çok iş barışının bozulmasından kaynaklanan nedenler, istihdam artışını caydırıcı, üretim artışını sınırlayıcı etken olarak ortaya çıkmıştır".¹⁹²

Kapitalistler tarafından dile getirilen başka bir konu ise ekonominin dışa açılması gerektiği yönündedir. 1979 yılının hemen başında, dönemin TÜSİAD başkanı Feyyaz Berker Türkiye ekonomisinin dışa açılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Berker'e göre, yaşanan krizin temel sorunu kamu açıklarının enflasyonist baskısıdır. Enflasyonun düşürülmesi için kamu yatırımlarının daraltılması gerektiğini belirten Berker'e göre, dördüncü planda bunun tam tersi uygulamalar yapılmış ve kamu yatırımlarına öncelik tanınmıştır. Aynı toplantıda konuşan Rahmi Koç da dışa açılacak bir ekonomiyle, Türk lirasının değeri dalgalı kura bırakıldığı takdirde bunun ihracatı değerli kılacağını, iç talebin kısılarak ekonominin yavaş yavaş dengeye oturacağını vurgulamıştır.¹⁹³

Hükümetin ekonomi politikalarından gittikçe rahatsız olan TÜSİAD, birkaç ay sonra ekonomik krizle ilgili "Gerçekçi Çıkış Yolu" başlığı ile basına bir ilan dağıtmıştır. Bu ilanda TÜSİAD, döviz kıtlığı, enerji yetersizliği gibi nedenlerle üretim ve yatırımın düştüğünü ve ekonomi politikaları ile sendikaların tutumu doğrultusunda ücretlerde zorluk yaratıldığını belirtmiştir. TÜSİAD'a göre krizin asıl nedeni, ekonominin yapısal özelliklerinden değil, ekonominin yasakçı mevzuat ağı içerisinde, özel girişimi kıran ve girişimcileri yanlış yönlere sevk eden bir müdahaleci zihniyetten kaynaklanmıştır. Yani TÜSİAD'a göre sorun hükümetin piyasa ekonomisinden gittikçe uzaklaşan anlayışından kaynaklanmıştır.¹⁹⁴ TÜSİAD'ın ilanları üzerine hükümetin tepkisi sert olmuştur. TÜSİAD'ın ilan üzerinden açıklamalar yaptığı günlerde, başbakan Ecevit IMF heyetiyle müzakere yapmaktadır. Ecevit'e göre, hükümetin uzun bir pazarlık döneminden sonra batının önde gelen devletleri ve kurumlarıyla anlaşmaya varılmak üzere olduğu bu dönemde, yaptığı açıklamayla TÜSİAD "hükümeti sırtından bıçaklamış"tır.¹⁹⁵

Hükümet ile kapitalistler arasında yaşanan çekişmenin arttığı dönemde batılı ülkeler Türkiye'ye ekonomik yardım yapacaklarını açıklamışlardır. Bununla birlikte, hükümetin

¹⁹² TÜSİAD, **1979 Yılı Ortasında Durum**, (İstanbul: TÜSİAD, 1979), 4.

¹⁹³ **Milliyet**, 28 Ocak 1979.

¹⁹⁴ **Milliyet**, 15 Mayıs 1979.

¹⁹⁵ **Milliyet**, 16 Mayıs 1979.

uzun zamandır belirttiği devalüasyon yapmama kararından vazgeçerek IMF ile anlaşma yoluna girmesi karşısında, kapitalistlerin hükümeti düşürme planları askıya alınmıştır. Fakat hükümetin kapitalistlerle iplerin koptuğu bir dönemde attığı bu adımlar kapitalistlerin hükümete karşı olan güveninde bir değişikliğe yol açmamıştır. Hükümet ile kapitalistler arasındaki ilişkileri su yüzüne çıkaran bir başka gelişme de hükümetin karaborsacılığa ve stokçuluğa karşı mücadele etmiş olmasıdır. Var olan ekonomik sıkıntıların asıl sebebinin kapitalistler olduğunu göstermek ve hükümeti aklamak için ünlü işadamlarının iş yerlerine baskınlar düzenlenmiştir.¹⁹⁶ Baskınların ardından kapitalist cepheden hükümete yönelik eleştiriler dile getirilmiştir. Örneğin, küçük ve orta ölçekli sermayenin temsilcisi TOBB yakalanan stoklarla ilgili özel sektör aleyhine yapılan haberlerin TRT’de yayınlanması eleştirilmiş ve yaşanan sorunların kaynağı olarak siyasi zihniyet ve icraat gösterilmiştir. Yine, iş güvenliği ve işçi sağlığı koşullarının uygun olmadığı gerekçeleriyle iş yerlerinin kapatılması ve özel işletmelerin yüksek karlar peşinde olduğu için üretimlerini kısıtları gibi iddialar TOBB tarafından eleştirilmiştir.¹⁹⁷

Aslında Ecevit hükümetinin kapitalistlerin ve emekçi sınıfların geniş desteğiyle kurulması açısından önemli bir örnek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Ecevit hükümeti, kapitalist fraksiyonların taleplerini karşılayamadığı noktada zamanla kapitalistlerin yıkılması için geniş bir kampanya yürüttüğü bir hükümet konumuna da gelmiştir. 1979 yılının sonunda yapılan ara seçimlerdeki başarısız sonucun ardından Ecevit liderliğindeki CHP hükümeti istifasını sunmuştur. Demirel liderliğinde kurulan AP azınlık hükümetinin ilk icraatlarından birisi 1980’li yılların baş aktörü olacak olan Turgut Özal’ı Başbakanlık Müsteşarlığı’na atamak olmuştur. Hükümetin kurulmasının ardından, 1970’lerin sonlarında ABD’ye giderek IMF ve Dünya Bankası ile görüşmeler yapan TÜSİAD heyeti, ABD’deki bankacılık ve hükümet çevreleriyle görüşerek Türkiye’ye dönüşünün ardından IMF’nin talepleri doğrultusunda hazırladıkları raporu hükümete sunmuştur. Türkiye’de özel sektörün ilk amacının sanayi ihracatını arttırmak olacağı belirtilen TÜSİAD raporunda, bu talebin gerçekleşmesi için iç talebin kısılarak sanayiciler için ihracatın cazip hale getirilmesi, borç ödemelerinde finansman dengesinin sağlanması, ücretlerin yükselmesinin önlenmesi ve vergilerin yükseltilmesi hükümetten talep edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Ataay, **age**, 144-145.

¹⁹⁷ Ekonomik Bunalımın Nedenleri: TOBB Yönetim Kurulu Başkanı Yazar’ın 4 Eylül 1979 günü İstanbul Ticaret Odası’nda yapmış olduğu basın toplantısı, (Ankara: TOBB, 1979), 11-12’den aktaran Ozan, 2012, **age**, 81-82.

¹⁹⁸ Gülfidan, **age**, 88.

24 Ocak kararlarının yayınlanmasından altı gün önce TÜSİAD, “1980 Yılına Girerken Türk Ekonomisi” isimli bir rapor yayınlamıştır. Son iki yılda vurgulanan isteklerin yinelandığı raporda TÜSİAD, “1979 Yılına Girerken Türk Ekonomisi” isimli raporun ilk sayfasında sunulan değerlendirmeyi bu raporun da giriş kısmına koyarak alınması gereken dört karar konusunda ısrarını sürdürmüştür. Bir bütün olarak ekonominin ele alınmadığından yakınan TÜSİAD, KİT’lerin sorunlarının önemli boyutlara ulaştığından, döviz, enflasyon vb. konulardan bahsetmiş ve tek çıkış yolu olarak ekonominin dışa açılması, birikim stratejisinin değişmesi gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁹⁹ Rapora göre;

“Türk ekonomisinin kurtuluşu, dışa açılmaktır. Dışa açılmada ilk hedef ihracatı artırmaktır... İhracat karlı olursa artar. İhracatı karlı yapma gücü ekonomiyi yönlendiren kamu sorumlularının elindedir. İhracata dönebilecek mal ve fon akımını, bu tip akımın karlılığını hükümetler sağlayabilir. İç pazarın cazibesi sürdüğü, iç talep tahminlerin üzerinde büyümeye devam ettiği sürece bu olamaz. İç piyasada satmaktansa ihracat yapmayı daha karlı kılmada araç fiyat/kur politikasıdır. İhracata yönelik üretimde her türlü girdide rakip ülkelerin maliyetleriyle dengelemeyi sağlayacak bir fiyat ve kur politikası uygulanmadan ihracat artırılmaz.”²⁰⁰

Yine aynı raporda TÜSİAD, Türkiye’nin ihracat hacmini artırmak için sadece döviz kurlarının belirlenmesinin bir çözüm olamayacağını vurgulamış, böyle bir ekonomik teşvikin tek başına, Türkiye’nin ihtiyaç duyacağı yeni ihracat piyasaları bulmaya yeterli olmayacağını söylemiştir. Raporda çözüm olarak ise, Türkiye’nin uluslararası işbölümünde ihracata yönelik katılımının sağlanması sunulmuştur.²⁰¹ TÜSİAD’ın 1970’lerin ikinci yarısından itibaren raporlarında vurgulamaya çalıştığı söylemsel ifadeler, açık bir şekilde birikim stratejisinin değiştirilmesi yönünde talepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönem boyunca TÜSİAD, Türkiye ekonomisinin artık neoliberal ekonomi politikalarına yönelik olarak Reagan ve Thatcher öncülüğünde uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmesini uygun bulduğunu raporlarında dillendirmektedir.

Ecevit hükümetinin yaklaşık iki yıl süren iktidarında, hükümetin kapitalistlerin istemlerini yerine getirmekte gösterdiği başarı kapitalistlerle hükümetin ilişkilerini belirleyen temel etmen olmuştur. Ecevit hükümeti, kapitalistlerin isteklerini yerine getirdiği düzeyde kapitalistlerden açık destek almıştır. Ancak hükümet, kapitalistlerin isteklerini yerine getirmekte tereddüt ettiği süreçlerde ise kapitalist fraksiyonlardan yoğun tepki almıştır. Hatta bu tepkiler, hükümetin düşürülmesi konusunda aktif bir çaba göstermeye kadar varmıştır. Ecevit hükümeti geniş emekçi kitleleri tamamıyla göz ardı eden politikalara

¹⁹⁹ TÜSİAD, **1980 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, (İstanbul: TÜSİAD, 1980), 84.

²⁰⁰ **age**, Giriş Bölümü.

²⁰¹ **age**, 77.

ihtiyatla yaklaşmış ve IMF'nin dayattığı koşulları yumuşatmaya yönelik çabalara girişmiştir.²⁰²

Kısacası, 1977-1980 arası döneme genel olarak baktığımızda tüm kapitalist fraksiyonların var olan ithal ikameci birikim stratejisinin değiştirilmesini savunduklarını ve ihracata yönelmek ve dışa açılmak gerektiğini vurguladıklarını söyleyebiliriz. Ozan'ın da belirttiği gibi, TZOB ve ESO gibi bazı kapitalist fraksiyonlar bu konuda farklı duruşlar sergilemiş olsa bile, var olan birikim stratejisinin tıklandığını ve yeni bir yapılanmanın gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında, ihracata yönelmek ve dışa açılmak konusunda kapitalist fraksiyonların aralarındaki bazı farklılıklara rağmen bir uzlaşa sağladıklarını söylemek mümkündür.²⁰³

Aşağıdaki kısımda 24 Ocak kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden süreç ele alınacaktır. Bu dönem aynı zamanda devlet biçiminde bir değişimin öncüllüğünü yaptığı için önem arz etmektedir.

3.3. 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Azınlık hükümetinin kurulmasının ardından AP var olan ekonomik krizi aşmak amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde bir ekonomik program açıklamıştır. Bu program, 1980 sonrası yaşanacak ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümün nirengi noktasını oluşturmuştur. 25 Ocak 1980 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan temel düzenlemelerle birlikte, dış ticarete serbestleşme ve ekonomik gelişmede piyasa mekanizmasının öncülüğüne dayanan temel ekonomi politikası bileşenleri ihracatın ve yabancı sermayenin teşvikidir.

Kapitalist fraksiyonların kriz sürecine verdiği ortak tepkinin somutlandığı bir süreç olarak tarif edebileceğimiz 24 Ocak kararları iç finansal serbestleşmenin başladığı döneme tekabül etmiştir. Türkiye ekonomisinde önemli dönüşümlerin yaşanmaya başlayacağı bir süreçtir. Bu süreçten itibaren uygulanmaya çalışılan yeni ekonomi politikalarıyla ilk aşamada reel sektöre ve ticaret sektöründe serbestleşmeye yönelik değişiklikler planlanmıştır. Aynı zamanda finansal serbestleşme yönünde de birçok adım atılmıştır. Büyük kapitalistlerin ihtiyaçlarına karşılık gelecek çıkarları hayata geçiren 24 Ocak Kararları, içe yönelik sermaye birikim stratejilerinin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, kapitalizmin küresel ölçekte biçimlenmesinin temsilcisi konumundaki IMF ve Dünya

²⁰² Ataay, **age**, 146.

²⁰³ Ozan, 2012, **age**, 85.

Bankası'nın önerilerini askeri rejimin güvenli ortamında daha kolay gerçekleştirebilmiştir. Bu güvenli ortam, Türkiye'nin dünya kapitalizmiyle bütünleşmesinin ilk aşamalarını sağlamıştır.²⁰⁴

24 Ocak 1980 kararlarının ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüme yönelik temel ilkeleri şu şekildedir: Ekonominin yönetiminde karar bütünlüğü, tutarlılık ve uyum sağlanması için mikro düzeyde müdahaleler yerine, makro düzeyde tutarlı kararlar alınmalı, imalat sanayinde ve ihracatta özel sektörün dinamizminden ve potansiyelinden en üst seviyede yararlanılmalıdır. Öncelikle enflasyonun kontrol altına alınması sağlanmalı, ekonominin yeniden sağlıklı biçimde büyümesi düşüncesi enflasyon kontrol altına alındıktan sonra düşünülmelidir. Bununla birlikte, enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için para ve kredi politikaları titizlikle sürdürülmeli, Hazine'nin TCMB'den borçlanması yakından izlenmeli ve kamu sektörünün finansman açığı süreç içerisinde ortadan kaldırılmalıdır. Var olan atıl kapasitelerin yeni yatırım alanlarına girilmeden önce tam olarak kullanılması sağlanmalı ve ihracatın hızla artırılması için diğer önlemlerle birlikte gerçekçi ve esnek bir döviz kuru izlenmelidir. Tasarrufların artırılması ve mali kurumlar aracılığıyla yönlendirilmesi için reel bir faiz politikası izlenmeli ve iç ve dış finansman açığının kapatılması ve yatırımların istihdam artırıcı şekilde yeniden hızlandırılması için yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekmektedir.²⁰⁵

Yoğun bir ideolojik/politik kampanya şeklinde kamuoyuna sunulan bu “yapısal uyum” programı, ne Türkiye ne de diğer geç-kapitalistleşen ülkeler için orijinal önlemler paketi olmamıştır. Bu program, 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bulunan pek çok geç-kapitalistleşmiş ülkeye dayatmaya çalıştığı “standart istikrar politikası” paketiyle Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir “yapısal uyum” programının tüm unsurlarını içermiştir.²⁰⁶ Bununla birlikte, iç talep kısılarak ihracatı artırmak yoluyla ekonomide serbestleşmeyi hedefleyen bu kararlar, Boratav'ın da belirttiği gibi,

“Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar 24 Ocak Kararları ile ekonomiye damgasını vuracak iktisat politikaları yönelişinin temel unsurlarıdır.”²⁰⁷

²⁰⁴ Fuat Ercan, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, **Neoliberalizmin Tahrifatı** (içinde), der. Neşecan Balkan, Sungur Savran, (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 21.

²⁰⁵ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003), 283-284.

²⁰⁶ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 6. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 43.

²⁰⁷ Boratav, 2009, **age**, 149.

24 Ocak kararları ile uygulamaya başlanan stratejinin belirleyici özelliği, ekonomi sorunlarına dair karar alma süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek “yol gösterici” olarak kabul edilmesidir. Bu anlayışa göre, her mal ve hizmet için arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar tüm ekonomik işlemlerde geçerli olmalıdır. Bu tarz bir yöntemle oluşacak fiyatlar, yatırım, tüketim ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek; üretici ve tüketiciler davranışlarını belirlenen fiyatlara göre düzenleyecek ve en karlı ve yararlı buldukları girişimleri serbest bir şekilde yapacaklardır. Yani, denge fiyatlarından sapmaları, uzun vadede piyasa kendisi düzeltecektir.²⁰⁸ Kepenek ve Yentürk’ün de vurguladığı gibi,

“Bu anlayışa göre hükümetin temel görevi, ara sunumunu ve kamu harcamalarını, etkin talebi, üretimden (arzdan) çok artırmayacak düzeyde tutmaktır. Para miktarı ve kamu harcamaları buna göre ayarlanmalıdır. Hükümetler ekonomiye ne kadar az karışırsa ya da piyasanın işleyişine karışmazsa, ekonomi doğal gelişmesini fiyat göstergelerinin ışığında ve özel girişim öncülüğünde sağlayacaktır.”²⁰⁹

24 Ocak istikrar paketinin kendinden önceki benzerlerinden temel farklılığı ise, kısa vadeli ekonomik istikrarın ötesinde dışa açılma ve serbestleşme ekseninde uzun vadeli ve kapsamlı bir yapısal uyum programını öngörmesidir. Sönmez’in de belirttiği gibi,

“[...] izleyen yıllardaki düzenlemeler, serbestleşme odaklı yapısal uyumu ön plana çıkarmıştır. Yapısal uyum politikalarının tasarımı öncelikle OECD ve Dünya Bankası çevreleri tarafından yapılmıştır; içe dönük ekonominin dışa açılma konusundaki öneri paketleri 1970’li yılların sonlarına kadar birbirini izlemiştir.”²¹⁰

OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi çevrelerin önerilerine baktığımızda, göze çarpan en önemli konulardan biri ekonomi politikalarında esnek döviz kurunun benimsenmesidir. Bu uygulamanın dışında, öncelikle ekonominin uluslararası rekabete açılmasıyla kaynaklar, dayanıklı tüketim malları sektöründen ihracata yönlendirilecek ve teşvik edilecek, aynı zamanda kaynakların dayanıksız tüketim malları sektörüne aktarılmasıyla özellikle dokuma, konfeksiyon ve gıda sanayiine ağırlık verilecektir. Amaçlanan, ücretlerin sınırlandırılması, tarımsal desteklemenin azaltılarak zamanla tasfiye edilmesi ve tarım sektörünün vergilendirilmesi, devlet müdahalesinin ve düzenleyiciliğinin en alt düzeye çekilmesi, yabancı sermayenin teşviki yönünde düzenlemeler yapılmasıdır. IMF, Dünya Bankası ve OECD çevrelerinin görüşleri ve önerileri ile uyumlu olan bu “yapısal uyum” programı, kısa vadede piyasalardaki dengesizliği ortadan kaldırarak enflasyonist baskıyı kırmayı ve ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidermeyi amaçlamıştır. Orta ve

²⁰⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 6 bs., (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 182-183.

²⁰⁹ **age**, 183.

²¹⁰ Sinan Sönmez, “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** (içinde), der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 26.

uzun vadede ise kamu kesiminin boyutlarını daraltarak ekonomiyi özelleştirmeyi ve dış açılma stratejisine uygun olarak dış ticarete ve sermaye hareketlerinde serbestliği sağlamayı hedeflemiştir. İstikrar politikası anti-enflasyonist etki yaratabilmek için iç talebin daraltılmasına odaklanmıştır. Bu doğrultuda fiyat, kur ve faizde serbestlik gerekli görülmüştür.²¹¹

Bu istikrar paketi ve yapısal uyum programının önderliğinde yeni birikim stratejisine geçişin koşullarını oluşturmak, bu yönde gerekli olan hukuki ve politik düzenlemeleri gerçekleştirmek ve 24 Ocak kararlarını derinleştirerek uygulamak, başlangıçta 12 Eylül askeri darbesi ile siyasal iktidara el koyan askeri iktidarla gerçekleşecektir. Türkiye siyasi hayatında 12 Eylül 1980 tarihini, ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel alanlarda; yani toplumsal yapının bütününde radikal değişimlerin yaşandığı “yeni dönem”in başlangıcının sembolik tarihi olarak okumak mümkündür.

1970’lerin sonundaki Türkiye’deki politik, ekonomik ve toplumsal konjonktüre baktığımızda, var olan birikim stratejisinin tıklandığını ve bu tıkanmanın getirdiği ekonomik krizin yanı sıra, parçalı temsilin göstergesi olan koalisyon hükümetlerinin yarattığı istikrarsız bir ortamın oluştuğunu söyleyebiliriz. Ozan’ın da belirttiği gibi,

“[...] kriz, iktisadi bir kriz olma boyutunu aşmış; gerek işlemeyen parlamenter sistem ve yeni neoliberal projeye hegemonik olma özelliği kazandıracak bir siyasal temsilden yoksunluk, gerekse işçi sınıfı mücadelesinin geldiği nokta, krizin boyutlarını keskinleştirmişti.”²¹²

Oluşan hegemonya krizini, özellikle kapitalistlerin kendi sınıf çıkarlarını temsil edecek bir siyasal iktidarın kurulamamasına, 24 Ocak kararları sonrası iyi işlemeyen bir temsili sisteme ve bunların üzerine eklenen toplumsal çatışmalara bağlamak mümkündür. Var olan bu hegemonya krizini aşma düşüncesinde olan kapitalistler, hem işçi sınıfına ve hem de toplumsal muhalefete karşı stratejiler geliştirmiştir. Başka bir deyişle kapitalistler, bu hegemonya krizini aşmak ve yeni bir hegemonik stratejiyi kurmak için her alanda mücadele etmişlerdir. Bu mücadele araçlarından biri de devlet biçimindeki değişim ve bununla birlikte ilerleyen siyasal rejim değişikliğidir. Bu noktada 12 Eylül 1980 darbesinin, kapitalist sınıfın yeni hegemonya stratejisini kurma çabasının bir uğrağı olduğunu söyleyebiliriz. Yani 12 Eylül askeri darbesini, yaşanan hegemonya krizinin aşılması için zorunlu olan dönüşümün uğraklarından biri olarak okuyabiliriz. Burada, Yalman’ın vurguladığı nokta önemli görünmektedir:

²¹¹ age, 26-27.

²¹² Ozan, 2012, age, 57.

“Askeri yönetimin, sadece otoriter bir rejim kurmayı değil, daha da önemlisi, siyasal ve ekonomik krizlerden gündelik yaşamlarında etkilenmiş olan kitlelerin toplumsal rızasını elde etmeyi başarması ölçüsünde, söz konusu hegemonya stratejisinin başarısında rol oynadığı söylenebilir.”²¹³

Dönemin konjonktüründe kapitalist sınıfın, kitleselleşen işçi sınıfı hareketine karşı sermayenin yeniden yapılandırılması için gerekli stratejilerin uygulanmasını sağlamak amacıyla işçi sınıfı hareketine karşı iki ana strateji benimsediğini söylemek mümkündür. Sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü sürdürmesini devam ettirecek bu stratejiler, “ücretlerin baskılanması” ve “sınıf temelli politikaya son verme” başlıklarıyla özetlenebilir.²¹⁴ Bu stratejiler çerçevesinde kapitalistlerin dile getirdikleri çıkar talepleri, bir bütün olarak kapitalist sınıfın işçi sınıfına karşı ortak davranışını ortaya koymuştur.²¹⁵

24 Ocak kararları ile somutlanan ve yeni birikim rejimine geçişin ön şartı olan bu stratejiler, kapitalistlerin bizzat kendi politik güçlerini sağlamlaştırma ve özellikle işçi sınıfını “birey” olarak tanımlama amacı gütmüştür.²¹⁶ Sendikal mücadeleyi gözden düşürmek, devletin otoriter yetkilerini güçlendirmek ve var olan toplumsal muhalefeti disiplin altına alma amacı güden bu stratejinin kendisi, burjuva sınıf hegemonyasını tesis etme amacındaki bir sınıf stratejisidir.²¹⁷ Yaşanılan bu süreçte devletin kısa vadedeki disiplin stratejisi, var olan toplumsal muhalefet güçlerine yönelik uyguladığı baskı ve şiddet olmuştur. Yeniden yapılandırılma sürecinde devletin kurumsal mimarisinin ve ortaya çıkan yeni sınıfsal güç ilişkilerinin yerleşikleşmeye başlaması ise 12 Eylül Darbesi’nin uzun vadedeki stratejisidir. Akça’nın da vurguladığı gibi,

²¹³ Yalman, 2004, **age**, 66. Bu anlamda, 12 Eylül askeri darbesinin ve rejiminin asli önceliğinin, kapitalist sınıfın çıkarlarını özerkleşmiş devletin çıkarları karşısında ikincil konuma itmek olmadığını; hem yabancı finans çevrelerine hem de yerli kapitalistlere yapısal uyum programına sadık kalacağına dair güvence vermek olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında Yalman’ın da vurguladığı gibi, diğer bütün derneklerin faaliyetlerinin yasaklanmış olduğu bir ortamda askeri cuntanın yaptığı ilk uygulamalardan birinin, bu mesajın yurtdışına iletilmesinde TÜSİAD’ın desteğini aramak olması önemli görünmektedir. **age**, 63.

²¹⁴ Yalman, 2004, **age**, 65. “Ücretlerin baskılanması” ve işçi sınıfı hareketinin kazandığı hakların ellerinden alınması ihracat yönelimli stratejinin ve neoliberal ekonomi politikalarının temel unsurlarındandır. İhracat yönelimli stratejilerde ücretler ve haklar, kapitalistler açısından ithal ikameci modelden daha büyük bir engel oluşturur. Savran, 2004, **age**, 27.

²¹⁵ 1970’lerin sonlarından gözlemlemeye başlayabileceğimiz sınıf siyasetini ortadan kaldırma stratejisi, farklı kapitalist fraksiyonların sendikalara ve sendikal örgütlenmeye karşı aldıkları tavırda, işçi-memur ayrımını yaratma çabalarında ve “orta sınıf” gibi sınıfsal vurgularda kendini göstermiştir. Ozan, 2012, **age**, 166.

²¹⁶ Yalman’ın da belirttiği gibi, 24 Ocak kararları Türkiye için sadece bir ekonomik dönüm noktası değil, aynı zamanda ideolojik alanda da liberal bireyci devlet kuramının öngördüğü “özerk bireyler”in oluşumunu sağlayacak bir dönüşüm sürecinin başlangıcını ifade eder. Bu dönüşüm süreci, genel anlamda halka, özelden işçilere kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri beklenen “bireyler” olduklarını anlatan ideolojik bir söylem geliştirmiştir. Yalman, 2004, **age**, 65.

²¹⁷ Galip Yalman, **Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 308, 315.

“12 Eylül askeri darbesinin radikalliğı sadece kullandığı baskı ve şiddetin dozundan değil sınıfsal güç ilişkilerini ve bunların nakşedildiğı devletin kurumsal mimarisini neoliberal doğrultuda yeniden yapılandırmasından kaynaklanır. Bu açıdan da yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder.”²¹⁸

Ortaya çıkacak yeni dönemde siyasal alanın daraltılması, siyasal demokrasi imkânlarının kısıtlanması ve buna uygun yeni bir devlet biçiminin kurumsallaştırılması hedeflenmiştir. Ancak devlet biçimindeki bu dönüşüm ne Türkiye’ye özgü bir durum ne de ordunun darbeci geleneğıyle ilgilidir. Akça’nın da vurguladığı gibi, daha 1978 yılında Avrupa’da kapitalizmin yeni girdiğı evrede normal devlet formunun artık “otoriter devletçilik”²¹⁹ formu olduğu Nicos Poulantzas tarafından dile getirilmiştir. Bu yeni devlet formu, siyasal demokrasi kurumlarının radikal biçimde gerilemesi, ‘formel’ özgürlüklerin ciddi biçimde daraltılması, yasama organından yürütme organına ve kamu idaresinin üst katmanlarına güç transferi, yasalardan ziyade hükümet kararnameleriyle yönetim, hukuki düzende gerileme yaşanması ve devletin zor aygıtlarının daha fazla ön plana çıkması üzerinden tanımlanmıştır.²²⁰

Neoliberal hegemonya projesinin yerleşikleşmesini sağlayan “sınıf temelli politikaya son verme” stratejisinin kendisi, toplum içindeki sınıfsal güçlerin dengesinde bir değişime neden olarak devlet biçimindeki bir değişimi doğurur. Bu noktada, 12 Eylül askeri darbesini bir siyasal rejim değişikliğinin ötesinde devlet biçiminde bir değişimin de başlangıcı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtebiliriz. Yalman’ın da vurguladığı gibi,

“Devlet biçimindeki değişiklik, toplumdaki sınıfsal güç dengelerinde gerçekleşen değişikliklerin sonucu olarak söz konusu güç ilişkilerinin alanı olan devletteki değişimi ifade eder. Farklı bir şekilde söylemek gerekirse, devlet biçimindeki değişiklik, devlet ve (sivil) toplum arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılması olarak da nitelendirilebilir.”²²¹

24 Ocak kararlarına işlerlik kazandıracak yeniden yapılanma stratejisi, otoriter ve baskıcı askeri idareyle gerçekleştirilmiştir. Bu kararlar, ithal ikamesine dayalı, ulusal kalkınmacı, sanayileşmeyi hedefleyen bir birikim modelinden kopuşu simgelemesinin yanında, dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmeye yönelik yapısal uyum politikaları yoluyla ekonomiyi serbest piyasa ilkesine göre yeniden yapılandırmayı ve ihracata yönelik bir gelişmeyi planlamıştır. Neoliberal bir dönüşüm olarak adlandırılacak bu süreç, eskiden bir “kopuş”

²¹⁸ Akça, 2010, **age**, 352.

²¹⁹ Poulantzas, Devlet, İktidar, Sosyalizm adlı son çalışmasında “otoriter devletçilik”i şu şekilde tanımlamaktadır: “Otoriter devletçilik yürütme erkinin dorukları tarafından yüksek iradeye el konulması ve yürütmenin idare üzerinde artan siyasi denetimiyle belirginleşir.” Poulantzas, 2004, **age**, 251.

²²⁰ Akça, 2013a, **age**, 186.

²²¹ Yalman, 2004, **age**, 62.

olarak nitelendirilebilecek yeni bir “birikim stratejisi” içerecek, aynı zamanda Türkiye’nin kapitalist devleti çerçevesinde yeni “siyasal formları” da gündeme getirecektir.²²²

Bu yeni siyasal formlardan hareketle dördüncü bölümde, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesinin ardından hegemonik hale gelen neoliberal kapitalizmle birlikte Türkiye’de yaşanan politik, ekonomik, toplumsal dönüşümler, finansal serbestleşmeye kapı aralayan 32 sayılı Kararname’yi hazırlayan süreç içerisinde Anavatan Partisi (ANAP) hükümeti ve kapitalistler arasındaki ilişkiler bağlamında incelenecektir. Bunu yaparken, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi’nin ardından uygulamaya koyulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi sürecinde askeri rejimin ekonomi politikalarına ve MGK hükümetiyle kapitalistler arasındaki çekişmelere bakılacak ve ANAP iktidarının yeni sağ hegemonya projesi çerçevesinde kapitalistlerle kurdukları ilişkinin nitelikleri aktörlerin pratikleri üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

²²² Raşit Kaya, “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** (içinde), (der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez), (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 237.

4. 1980'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL KAPİTALİST GELİŞME VE DEVLET-KAPİTALİST İLİŞKİLERİ

2. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, erken kapitalistleşmiş ülkelerde savaş sonrası dönemin yıkıcı etkilerini gidermenin temel aracı olarak benimsenen “sosyal refah devleti” politikaları, 1970'li yılların sonlarına doğru terk edilmeye başlanmış ve yerini, başını İngiltere’de Thatcher’ın, ABD’de ise Reagan’ın çektiği yeni sağ neoliberal politikalar almıştır. 1970’lerin sonlarında yaşanan dünya petrol krizinin ardından “başka alternatif yok” söylemiyle hegemonik bir proje haline gelen neoliberal ideoloji ve yeni sağ politikalar, ekonomik krizlerden kaynaklanan sıkıntılara çare olacak bir “dönüşüm projesi” olarak sunulmuştur.

1980’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkeler başta olmak üzere, tüm dünyada ve Türkiye’de neoliberal ideoloji çerçevesinde, ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal alanlarda kökten değişimler yaşanmıştır. Neoliberal ideoloji çerçevesinde sağlanmaya çalışılan yeni sağ hegemonya projesi, IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar tarafından 1970’li yılların sonlarında geç kapitalistleşmiş ülkelere sunulmuştur. Bu “uyum” paketlerindeki ana strateji, döviz darboğazı yaşayan geç kapitalistleşmiş ülkelerin sanayilerini dış piyasalara açmasına yöneliktir.

Bir önceki bölümde de gördüğümüz gibi, Türkiye’de 24 Ocak kararları adıyla sunulan bu “istikrar” ya da “uyum” paketlerinin geçmişte sunulan benzerlerine göre en önemli farklılığı, kısa vadeli ekonomik istikrarın dışında serbestleşme ve dışa açılma ekseninde, kapsamlı bir şekilde uzun vadeye yayılmış bir “yapısal uyum” programı olmasıdır. 1980’lerle birlikte Türkiye’de de uygulanmaya başlanacak bu düzenlemeler, serbestleşme odaklı yapısal uyumu ön plana çıkarmış ve iç piyasaya yönelik ekonominin dış piyasalara açılmasını sağlamak amacıyla ülkelere sunulmuştur.²²³

Bu bölümde, neoliberal kapitalizmle birlikte Türkiye’de yaşanan politik, ekonomik, toplumsal dönüşümleri devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkiler bağlamında incelenecektir. Birinci kısımda, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesinin ardından uygulamaya koyulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi sürecinde askeri rejimin

²²³ Sönmez, *age*, 26.

ekonomi politikalarına ve kapitalistler arasındaki çekişmelere bakacağım. İkinci kısımda, ANAP iktidarının yeni sağ hegemonya projesi çerçevesinde kapitalistlerle kurdukları ilişkinin nitelikleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Üçüncü kısımda ise, finansal serbestleşmeye kapı aralayan 32 sayılı Kararname'yi hazırlayan süreçte devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkiler incelenecektir.

4.1. Neoliberal Kapitalist Gelişme ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

Türkiye’de 1980’li yıllarla birlikte yaşanmaya başlayan neoliberal dönüşüm, ithal ikameci sanayileşme stratejileri çerçevesinde, sanayi ve ticaret sermayesi etrafında oluşan ve daha geniş toplumsal/sınıfsal kesimleri kapsayan bir hegemonyanın yerini, dünya ekonomisi ile entegrasyon sürecinde toplumun geniş kesimlerinin dışlandığı daha dar bir hegemonik projeye bırakmıştır. Yani, 1960-1980 yıllarını kapsayan yaklaşık 20 yıllık dönemin hegemonya projesinin aygıtı olan “planlama/planlı kalkınma” anlayışının yerine, “piyasa” anlayışı kurulacak yeni hegemonyanın temel mekanizması olacaktır.²²⁴

Geç kapitalistleşen benzeri ülkeler gibi Türkiye’de de, 1970’lerin sonunda yaşanan döviz darboğazı nedeniyle İhracata Yönelik Sanayileşme (İYS) stratejisi hâkim duruma gelecektir. Yeni uygulanacak birikim stratejisinin ön plana çıkardığı en önemli sektör ihracat sektörü olmuştur. Bununla birlikte, bu yeni stratejinin temel politikasını oluşturan kur sistemi, ihracat sektöründe özellikle sanayi ürün ihracatını teşvik etmiştir. Ayrıca, yaratılan yeni teşvik önlemleri ve yeni vergi iadesi oranlarıyla birlikte, ihracat için farklı bir yöntem olarak uygulanmaya başlanan kredi politikası da daraltılan iç talebi ihracat sektörüne yönlendirmektedir. Ekzen’in de belirttiği gibi,

“İhracatı bu ölçekte özendirilen programın, hızlı bir ihracat artışı beklediği sanayi yapısı ise, programın tümüyle dışladığı, “ithalatı ikame eden” bir sanayi yapısıdır. Bununla birlikte açıkça bir ekonomi politikası tercihi de sunulmaktadır. Bu tercih, “üretimi ucuz olan ve döviz getiren malları öncelikle teşvik eden” bir ekonomi politikası tercihidir. Bu politikaların tümüyle birlikte program, “ithalatı ikame eden gelişme biçimini dışlayan”, uluslararası rekabete açık, KİT sistemi daraltılmış, kaynak tahsisini fiyat mekanizmasına bırakmış ve dünya fiyatlarını esas kabul eden bir yapıyı hedeflemektedir.”²²⁵

Yaşanan ekonomik kriz karşısında, ekonomik istikrar önlemleriyle başlayan ve Türkiye’de 1980’li yıllarda uygulamaya konulan bu sanayileşme stratejisiyle önemli bir ihracat artışı sağlanmış ve sağlanan bu ihracat artışı en çok imalat sanayi ürünlerinde

²²⁴ Yalman, 2002, **age**, 19.

²²⁵ Nazif Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin, 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım** (içinde), (der. İlhan Tekeli vd.), (Ankara: Yurt yayınları, 1984), 170.

yoğunlaşmıştır.²²⁶ İhracatta sağlanan bu artış cılız bir katma değer artışı yaratmıştır. İhracatı arttırmaya yönelik uygulanan politikalara baktığımızda bunlar; devalüasyonlarla paranın değerinin düşürülmesi, iç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, ihracata sağlanan doğrudan parasal desteklerdir. Ancak uygulamalar karşısında birtakım zorluklar da gözlenmiştir. Örneğin, imalat sanayi yatırımlarında azalma şeklinde yansıyan bu gelişme en önemli ihracatçı sektörlerde verimlilik artışını ve bu bağlı gerçekleşecek ücret artışını gerçekleştirememiştir. Yine özellikle 1987 yılının ardından girilen seçim atmosferinde süreklilik arz eden düşük ücret politikaları uygulamalarından vazgeçilecektir. Yentürk'e göre, bu zorluklar nedeniyle, Türkiye'de 1980'den sonra üretim kapasitesini artırma yönünde bir sanayileşme atılımı olmamış ve imalat sanayi üretim ve yatırım artışının çok altında bir seviyede kalmıştır.²²⁷

İYS stratejisi uygulamalarının ilk on yılında, 1980 öncesi dönemden devir alınan sanayi kapasitesi daha etkin kullanılarak üretim maliyetinden çok ihracat fiyatları düşürülerek bir ihracat artışı sağlanmıştır. Bu dönemde, imalat sanayi yatırımlarının yanı sıra üretiminin de hızlı bir artış göstermemesi, iç talebin kısılması ile atıl durumda kalan üretim kapasitesinin dış piyasalara yönlendirildiğini ortaya koymuştur. Dışsatım ve sanayileşme arasındaki ilişkiye baktığımızda, 1980'lerin sonuna kadar önceki dönemden devir alınan sanayi kapasitesi daha etkin bir şekilde kullanılarak ve çeşitli politikalar nedeniyle üretim maliyetinden ziyade dışsatım fiyatları düşürülerek bir dışsatım artışı sağlanmıştır.²²⁸ Kepenek ve Yentürk'ün de vurguladığı gibi, dışsatım artışında rol oynayan en önemli faktörlerden bir tanesi iç talebin kısılması ve bununla bağlantılı olarak üretimin iç pazar ve talepten dış pazar ve talebe kaymasıdır. Ayrıca, işgücü maliyetlerinin ve toplu pazarlıkların askıya alınarak düşürülmesi, dışsatım maliyetlerinin azaltılması ve dış pazarlarda fiyat rekabeti açısından önemli etkiler olmuştur.²²⁹ İYS stratejisinden çok "ihracatı artırma" politikaları olarak adlandırılabilen bu politikalar, 1980-1988 arası Türkiye'de kısmi bir ihracat artışı sağlamakla beraber, reel sektörün yapısal bir rekabet kazanması yönünden başarılı olamamış, yani gerçekleşen ihracat artışları sanayileşmeyi ve yeni yatırımları beraberinde getirmemiştir.²³⁰

²²⁶ Nurhan Yentürk, **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 33.

²²⁷ Yentürk, 2003, **age**, 35.

²²⁸ Kepenek ve Yentürk, **age**, 320.

²²⁹ **age**, 321.

²³⁰ Yentürk, 2003, **age**, 36. Benzer bir şekilde Mustafa Şen de, 1980'li yıllarda yeni sanayi yatırımlarından kaçınılarak sanayide yenileştirme ve kapasite artırımına yönelik yatırımların ön plana çıkarıldığını ve ihracata daha çok önem verildiğini belirtmiştir. Yeni yatırım alanları içinde ise bu sürecin en gözde sektörü

4.1.1. MGK Hükümetleri Döneminde Ekonomi Politikaları

21 Eylül 1980 tarihinde yürütme yetkisi Milli Güvenlik Konseyi'ne (MGK) ait olmak üzere kurulan askeri rejimin başbakanı eski bir amiral olan Bülent Ulusu olmuştur. Bu dönemden itibaren yeni birikim stratejisinin yerleşikleşmesi ve yeni hegemonya araçlarının oluşması için gerekli istikrar ordunun “zor” gücüyle sağlanmıştır. Darbenin hemen ardından MGK hükümeti, IMF ile yapılan “standby” anlaşmasına sadık kalacağını ilan etmiştir. MGK hükümeti tarafından AP hükümetinde ekonomi politikalarını yürüten Turgut Özal, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmiş ve yeni stratejinin gerektirdiği önlemleri hızlı bir şekilde tamamlama çabasına girilmiştir. Gülalp'in de belirttiği gibi,

“Bu önlemler, parlamentonun önceki siyasal ortamda çıkaramadığı vergi yasalarını yürürlüğe koymaktan, grevlerin yasadışı ilan edilip ücretlerin belirlenmesinde merkezi bir mekanizmanın oluşturulmasına kadar uzanıyordu. Bu müdahalenin Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik gelişmesinde bir aşamanın sonuna ve bir yenisinin başlangıcına işaret ettiği en başından belliydi.”²³¹

Kapitalist sınıflar açısından bakıldığında, bu dönemde Türkiye'yi ekonomik krizden kurtarmanın yolu, ekonomiyi devlet müdahalelerinden kurtarmak, döviz girdisinin sürekliliğini ve artışını sağlamak ve sosyal güvenlik haklarını askıya alarak “düşük ücretli” bir işgücü piyasası kurup dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmek olarak belirlenmiştir. Bu strateji ihracat teşviki ile tamamlanınca, kapitalistler açısından hedef; sanayi ürünleri ihracatında sıçrama yaşamak ve ucuz işgücü piyasasının oluşması ile birlikte yabancı sermayeye cazip hale gelmektir. Bu hedef doğrultusunda yapılan düzenlemelerin önemli bir bölümünü askeri-yasal yöntemlerle işçi hareketinin denetim altına alınması oluşturmuştur. Darbenin ardından, sendikal faaliyetlerle birlikte grev dâhil sosyal mücadele haklarının askıya alınması, DİSK'in kapatılması ve yöneticilerinin yargılanması, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme süreciyle değil Yüksek Hakem Kurulu (YHK) isimli yeni bir kurum aracılığıyla sağlanmıştır. Bunun karşılığında işveren örgütlerine yasal ve fiili olarak tanınan “müdahale hakkı” ile emek aleyhtarı önerilerin kurumsallaşması gibi uygulamalar işçi sınıfını denetim altına almanın araçları olarak kullanılmıştır. 12 Eylül'ün sınıfsal karakterini ortaya koyan bu olguların somut bir şekilde işleme için 1982 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Boratav'ın da vurguladığı gibi,

"1982 Anayasasının sermaye-emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri ile askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak gider ayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme, işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınması çabalarına örnek gösterilebilir. Burada sözü

turizm sektörü olmuştur. Mustafa Şen, “Türkiye’de Büyük Burjuvazinin Anatomisi”, **Toplum ve Bilim**, s. 66, (1995), 53.

²³¹ Gülalp, 1993, **age**, 41.

edilen gelir politikalarına ilişkin düzenlemelerde askeri yönetim TOBB ve TİSK lobilerinin görüşlerini sadakatle izledi. Türk-İş Yönetimi ise, sendikal aidatların Check-off sistemiyle kesilmesi gibi bazı küçük ödünler karşılığında, sermaye ve askeri yönetimin bu ortak saldırısına teslim oldu."²³²

Ekim 1981’de MGK hükümeti tarafından atanan Danışma Meclisi, yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmalarına başlamıştır. Hazırlanan anayasanın halk oylamasına sunulması ve kabul edilmesinin ardından 1982 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasa ile 1961 Anayasası’nın tanıdığı olduğu tüm demokratik hak ve özgürlükler geri alınmıştır. Hazırlanan yeni çalışma yasaları ile de emekçi sınıflar üzerinde ciddi baskılar yaratılan bu dönemde katı ücret politikası uygulanmıştır. Ayrıca 12 Eylül öncesi var olan sendikal örgütlerin yerini Amerikan tarzı sağ kanat sendikal konfederasyonların almasıyla işçi hareketinin yeniden yükselmesi engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, bir toplumsal sınıf olarak işçi sınıfı, kapitalistler karşısındaki gücünü bu dönemde tamamen yitirmiştir.²³³

Görüldüğü gibi, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesi ile başlayan ve 1982 Anayasası ile bir anlamda kurumsallaşan “yapısal uyum” sürecinde, emek maliyetlerinin baskılanması ana hedeflerden biri olmuştur. İşçi sınıfı hareketinin ve toplumsal muhalefetin 1970’li yıllarda kazandığı gücü kırmak ve hareket alanını kısıtlamak için sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev hakları üzerinden yapılan sınırlamalar, hukuksuz ve otoriter bir cezalandırma sürecini beraberinde getirmiştir.²³⁴ Sonuç olarak, neoliberal kapitalizmin yerleşikleşmesi süreci toplumsal muhalefet kesimlerinin etkisizleştirilmesine neden olacak ve bu toplumsal muhalefet kesimlerinin canlanması ise 1980’li yılların sonlarından itibaren işçi sınıfı hareketinin yeniden sahne almasıyla gerçekleşecektir.

4.1.2. 1980 Sonrası Türkiye’de İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Toplumsal Sınıflar

12 Eylül Askeri Darbesi’nin ardından hayata geçirilen 24 Ocak Kararları’na dayanan yeniden yapılandırma stratejisinin bazı sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının aleyhine geliştiğini söylemek mümkündür. Genel olarak bakıldığında bu yeniden yapılandırma

²³² Boratav, 2009, **age**, 150.

²³³ Askeri rejimin ardından iktidar olacak Özal ve partisi ANAP da, ücretler ve tarımsal desteklemelerle ilgili olarak askeri rejimin politikalarını benimsemiştir. Bu aralıkta reel ücretler ortalama %7 yani 1963 yılı seviyesine kadar gerilerken; tarım kesimi için iç ticaret hadleri %17 oranında gerilemiştir. Mustafa Sönmez, **İşte Eseriniz: Yüz Soruda Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 166.

²³⁴ 12 Eylül’ü takiben hayata geçirilen hukuki ve idari düzenlemeler, başta Ulusu hükümeti olmak üzere ardından gelen Özal hükümetlerinin çıkardığı yasalar, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme düzeni, sosyal güvenlik sistemi üzerinde sert ve kısıtlayıcı bir etkiye sahip olmuştur. Boratav, 1991, **age**, 43.

stratejisi, işgücü piyasasının disiplin altına alınması, ücretlerin azaltılması, grev yasakları ve benzeri birtakım uygulamalara sahne olmuştur. 1980’li yıllarla yaşanan bu dönüşümle birlikte, sermaye ve emek arasındaki mücadele emek aleyhine köklü ve derin bir dönüşüm geçirmiştir. İşçi sınıfı hareketinin ve tüm toplumsal muhalefetin bastırılarak geriletilmesi gibi çarpıcı sonuçlar doğuran bu dönüşüm, aslına bakılırsa genel olarak kapitalist sınıfın tamamının bir kazanımı olmuştur.

Dönemin kaybeden sınıflarına baktığımızda, öncelikli olarak işçi sınıfının yanı sıra tarımsal ve kentsel küçük üreticilerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun nedenini ise, işçi sınıfı hareketinin ve bir bütün olarak toplumsal muhalefetin askeri rejimle siyasal alanda bastırılmış olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu sınıf fraksiyonlarının konumlarının dönüşmesi yeni birikim stratejisinin öğelerini de tanımlamaktadır. Bu süreçte, ekonominin dış rekabete açılmasıyla birlikte tarımsal girdiler ve emek baskı altında tutulması gereken maliyet unsurlarına dönüşecektir. Bu kesimlerin gelirlerinin reel olarak bastırılması ile iç talep daraltılarak ihracatın dolaylı olarak teşvik edilmesi de sağlanacaktır.²³⁵

İhracata yönelik yaşanan dönüşümle birlikte, tarım ürünleri ihracata yönelik sanayi sermayesi için ucuz girdi kaynağına dönüşecek ve tarım sektöründe fiyat ve gelirler düşürülecektir.²³⁶ Kentlerde yaşayan ücretlilerin reel gelirlerindeki düşme ve enflasyon iç ticarete önemli bir daralmayla sonuçlanmış ve genel olarak köylülerin aleyhine gerçekleşmiştir. Bunun başlıca nedeni, devletin önceki dönemlerde ücret mallarına yönelik uyguladığı sübvansiyonların ve yerli üretici lehinde uyguladığı fiyat kontrollerinin kaldırılması ya da sınırlandırılması olmuştur. Köylü kesimi bu politikalardan olumsuz bir şekilde etkilenirken, tarımsal ticaretle uğraşan tüccarlar (özellikle Anadolu kapitalistleri) karlarını arttırmış ve hazine sübvansiyonlarının getirdiği mali yükten kurtulmuştur. Bununla birlikte, Türk Lirası’nda yaşanan devalüasyon Türkiye’nin ihraç ettiği tütün ve pamuğu üreten çiftçilerin zararına olmuş, ihracata yönelik üretim yapan köylüler çok daha büyük bir şokla karşılaşmıştır.²³⁷

²³⁵ Oğuz Oyan, **Dışa Açılma ve Mali Politikalar**, (İstanbul: V Yayınları, 1987), 53.

²³⁶ Gülalp, 1993, **age**, 40.

²³⁷ Korkut Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1991), 48-49. Bu dönemde uluslararası finans çevreleri, özellikle Dünya Bankası, Türkiye’nin tarım politikalarında serbestleşmeye gitmesini, devletin destekleyici ve koruyucu düzenlemelerini terk etmesini ve Türk tarımını uluslararası pazara açmasını talep etmiştir. Yapılan düzenlemeler sonucunda, 1976 yılında tarımın desteklemesine ayrılan kaynağın katma değere oranı % 20,4’ten 1987 yılında % 12’ye düşmüştür. **age**, 50.

1980’li yılların başlarında emek aleyhine yürütülen politikalar salt örgütlü işçi sınıfına yönelik olmamış; memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde ve kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu reel ve göreceli gerilemeler olmuştur.²³⁸ 1980’li yıllarla birlikte enflasyonist politikalar ve reel ücretlerin düşürülmesi, memur ve bürokratların reel gelirlerini % 50’nin üzerinde bir oranda aşındırmıştır. Lojmanlar, mesai ücretleri, ek ödenekler veya ayni yardımlar gibi ek ayrıcalıkları olsa da, hem sivil hem de askeri tüm memurların reel gelirleri radikal bir şekilde azalmıştır. Memur kesiminin metropollerin orta halli ve lüks mahallelerinden gecekondu mahallelerine kayması, yaşam seviyelerindeki ve gelirlerindeki düşüşü göstermiş ve bu durum kamu sektöründe rüşvet ve yozlaşmayı arttırmıştır.²³⁹

Bu dönemde, kamu çalışanlarının yaşam standartlarında da çok büyük gerilemeler yaşanmıştır. Aynı zamanda yeni birikim stratejisinde tarımsal destek gibi bir politika olmadığı için köylülük de, bu dönemde neredeyse yok sayılan bir kesim olmuş ve sadece kısmi popülist politikalarla toplumsal hayatın bir parçası olarak yer almıştır. Bu dönemde tarım ticaret hadlerinde önemli bir düşüş meydana gelmiştir. Kentlerde yaşayan ücretli kesimin reel gelirlerindeki düşüş ve enflasyon iç ticarete önemli bir daralmaya neden olmuştur. Bu da genel olarak küçük üretici kesim olan köylülerin aleyhine gerçekleşmiştir. Devletin ücret mallarına yönelik verdiği sübvansiyonların ve yerli üretici lehinde uyguladığı fiyat kontrollerinin kaldırılması ya da sınırlandırılması sonucunda köylü kesimi bu politikalardan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.²⁴⁰

Toplumsal/sınıfsal pozisyonunu kaybeden bir diğer unsur ise küçük ve orta büyüklükteki kapitalist sınıflardır. 1980 sonrasında sermayenin yeniden yapılandırılarak dışa açılması süreci, küçük ve orta büyüklükteki kapitalistler için sancılı bir süreç olmuştur. 24 Ocak kararları öncesinde ve kararların uygulanması sürecinde, bu kararların bir an önce uygulanması gerekliliğine onay veren bazı kapitalist fraksiyonlar (İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Odası vb.), devletin ekonomi konusunda yapabileceği bazı revizyonlardan ve vergi indiriminden bahsetmişlerdir. Bununla birlikte, bu fraksiyonlar bir bütün olarak kapitalist sınıfın uzun vadedeki planlarından öte, kısa vadedeki sorunların da göz önüne alınması gerektiğini dile getirmişlerdir.²⁴¹ Bu süreçte, küçük ve orta büyüklükte sanayici kapitalistler, dışa açılmayan firmalarını düşünerek iç talebin bir ölçüde genişlemesine

²³⁸ Boratav, 2009, **age**, 151.

²³⁹ Boratav, 1991, **age**, 53.

²⁴⁰ **age**, 48-49.

²⁴¹ Osman Ulagay, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, (İstanbul: Hil Yayınları, 1984), 141-142.

izin verilmesine ve para-kredi politikalarının ciddi darboğazdaki sektörlerin finansman sorunlarını azaltacak şekilde gözden geçirilmesine dair taleplerde bulunmuştur. Bunların yanı sıra, büyük toprak sahiplerinin vergi konusunda kendi lehlerine düzenleme yapılmasına dair talepleri de dönemin sınıfsal pozisyonlarının taleplerini göstermektedir. Küçük ve orta büyüklükteki sanayici kapitalistlerin içinde bulunduğu çelişkili durumu Ulagay, 1982 tarihli bir gazeteden yaptığı alıntıyla şöyle aktarmaktadır:

“Yapı değişiminin ne olduğunu tam anlamadan ‘olsun’ diyenlerin bu değişimin kendi kuruluşları üzerinde yapacağı olumsuz hatta yıkıcı etkiyi sezince ‘imdat’ sinyalini çekmeleri, bu değişim programını uygulamanın Türkiye’nin bugünkü koşullarında bile kolay olmayacağını gösteriyor.”²⁴²

Yukarıdaki durum, her kapitalist grubun kendi çıkarlarını gözeterek korumaları doğrultusunda sürece müdahale etme ihtiyacı duyduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, var olan emek mücadelesini gerileterek, konumunu bir bütün olarak sağlamlaştırma çabasında olan ve bu anlamda uzun vadede ekonomik çıkarını garanti altına alan küçük, orta ve büyük kapitalist fraksiyonlar, 1980 sonrasında kendi fraksiyonel çıkarlarının peşine düşmüşlerdir. İYS stratejisinin politikalarından büyük kapitalist fraksiyonlar dışında en çok yararlanan diğer toplumsal/sınıfsal kesimler ise, ekonomik hayatın yeni özneleri olan “rantiye” ve mali sermaye kesimleridir. Yeni birikim stratejisiyle birlikte, önceki dönemin özneleri olan küçük sanayici ve ticari sermaye zayıflamış; bunların yerine mali sermaye güçlenmiştir. “Rantiye” sermayesi, nakde çevrilebilir varlıkların cari getirileri ve değer artışlarıyla ve değeri üreterek değil spekülatif hareketler yaratarak varlığını sürdüren kesimdir. Boratav’a göre bu süreçte, Türkiye’de mali sermaye (finans kapital) gerçekte kendisine uzak bir niteliğe bürünerek “kısmi rantileşme” sürecine girmiştir.²⁴³

4.1.3. Sermayenin Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Kapitalistler Arasındaki Çekişmeler

24 Ocak kararları ile başlayan süreç, kapitalist sınıflar içindeki ilişkilerin, yani kapitalist fraksiyonların da yeniden yapılandırılmasını içermektedir. Kapitalist fraksiyonlar arasındaki bu yeniden yapılanma, uluslararası sermaye çevreleriyle ilişkilerin, devlet-kapitalist ilişkilerinin ve ülke içindeki kapitalist fraksiyonlar arasındaki ilişkilerin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde hem dünya ekonomisiyle eklemlenme biçiminde hem de kapitalist sınıfın iç dengelerinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Ekonomisinin dışa açılması, ithal ikameci stratejiyle sanayileşme çabalarının sona ermesi

²⁴² age, 134.

²⁴³ Boratav, age, 68-70.

ve uluslararası ekonomik işbölümünde emek ya da hammadde yoğun ürünler ihraç eden geç-kapitalistleşen bir ülke olarak yer alması özellikleriyle Türkiye'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak beklenen dönüşümlerin aksine bu dönemde, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin ilk aşamalarından öteye geçilememiş, ülke sanayisi ağırlıkla iç piyasaya dönük olma özelliğini korumuştur. Dış piyasalarla eklemlenme biçimindeki bu durum, sermayenin iç dengelerinde tekelci büyük kapitalistlerin ağırlığının artışıyla birleşince, sanayi sektörünün coğrafi dağılımındaki eşitsizlikler ve bölgesel dengesizlikler iyiden iyiye artmıştır.²⁴⁴

1980'li yıllarla birlikte başlayan Türkiye kapitalizminin dışa açılma süreci, büyük kapitalist fraksiyonların gücünü arttıran ve sermaye birikim sürecini çeşitli yollarla hızlandıran bir süreç olmuştur. Devletin teşvik politikalarıyla ekonomiye yaptığı müdahaleler, küçük ve orta ölçekli kapitalist fraksiyonlardan ziyade ihracatçı kapitalistleri, yani büyük sanayici ve ticari kapitalistleri desteklemektedir. Buğra'nın da belirttiği gibi, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ihracatı teşvik politikaları kapsamında, ihracat hamlesinin temel aktörleri olan 22 dış ticaret şirketinin 21'i büyük holding şirketlerinin kuruluşlarıdır.²⁴⁵

Dış ticaret politikalarının giderek genişlediği bu dönemde, büyük ölçekli kapitalistlerin neredeyse tamamı dış ticaret alanında konumlanmıştır. Bu kapitalistler, yurtiçinde ve yurtdışında dış ticaret şirketleri kurarak ihracat ve ithalata ağırlık vermişlerdir. Dışa açılma süreci sadece ihracatın arttırılmasını değil, aynı zamanda genel olarak dış ticaret alanının genişlemesini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ihracatı arttıracak teşviklere ve uygulamalara ağırlık verilmiş, ithalatta yeni düzenlemelere gidilmiş ve ithalat aşamalı bir şekilde serbestleştirilmiştir. Dış ticarete oluşturulmaya çalışılan genişleme çabaları ve buna eşlik eden finansal piyasalarda "uluslararasılaşma"nın hızlanması da birlikte gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi 1980 yıllarda neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte, bu yönde bir dizi ekonomi politikası gerçekleşmiştir. Bu süreçte, döviz kuru rejimi esnetilmiş, yabancı sermayeli bankalar ve banka şubeleri için kolaylıklar sağlanmış, döviz tevdiat hesapları serbest bırakılmıştır.²⁴⁶

Sermayenin merkezileşmesinin ve yoğunlaşmasının gerçekleştiği, aynı zamanda tekelleşmenin de arttığı bu yıllarda, yüksek faiz ve döviz kuruna uyum gösteremeyen

²⁴⁴ Faruk Ataay, **Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler**, (Ankara: De Ki Yayınları, 2006), 169.

²⁴⁵ Buğra, 2008, **age**, 257.

²⁴⁶ Kazgan, 2005, **age**, 138-139.

birçok firma piyasadan çekilmek durumunda kalmıştır. Öz sermayesi sınırlı, banka kredileriyle çalışan ve iç piyasaya bağımlı faaliyet gösteren bu firmalar, sektörden ilk çekilenler olmuştur. Sanayi sermayesi yatırımlarının azalması, teşviklerin azalmasının yanında genel olarak, hızla artan faiz oranlarının ve sanayi sermayesi açısından ortaya çıkan olumsuz koşulların bir sonucudur. Yaşanan bu koşullar, özellikle mali yapı açısından zayıf sanayici kapitalistlerin zor duruma düşmesine ve çoğunlukla şirketlerin el değiştirmesine yol açmıştır. 1980’li yılların sonlarına doğru daha görünür bir şekilde bürünen sermayenin “merkezileşme”si sürecinde verimsiz ve atıl kalan kapitalist fraksiyonlar elenecek, güçlü olan kapitalist fraksiyonlar ise ayakta kalacaktır.²⁴⁷

Kapitalist fraksiyonların kendi içlerinde gerçekleşen “merkezileşme” eğilimi, büyük kapitalist fraksiyonların gücünün artmasına yol açmıştır. Yurtiçinde sermayenin merkezileşmesine paralel olarak 1980’lerle birlikte dış ticaret alanında da merkezileşme gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, dışa açılma süreci, sermaye içi dengeleri yeniden düzenleyen ve uluslararasılaşan kapitalist fraksiyonları ekonomik rekabette avantajlı bir konuma sokan niteliğe sahiptir. Sermayenin merkezileşmesi çerçevesinde kurumlar vergisinin azaltılması, birleşecek firmalara uzun vadeli, düşük faizli kredilerin verilmesi gibi uygulamalar faaliyete geçirilmiştir.²⁴⁸ Sermayenin merkezileşmesini hızlandıran sermaye donanımını arttırmaya yönelik yapılan bu uygulamalar, bankaların dışa açılmasını ve dış ülkelerde faaliyet göstermesini sağlamaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Uluslararası sermayeyle eklemlenmenin ticaret sektöründe de karşımıza çıktığı 1980’li yıllar, küçük ve orta ölçekli kapitalistler için rekabet edebilirlik açısından önemli bir hale gelmiştir.²⁴⁹

1980 sonrasında yaşanan dönüşüm kapitalist fraksiyonlar arasındaki güç dengesini ve bölüşüm ilişkilerini kökten değiştirmiştir. Bu dönemde kapitalist fraksiyonlar içi dengeler açısından nasıl bir dönüşüm yaşandığına baktığımızda, sektörel bazda finans ve ticaret sektörlerinin sanayi ve tarım sektörlerine kıyasla ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. Ancak, sektörel açıdan yaşanan çatışmalar, holding şeklinde örgütlenmiş büyük ölçekli kapitalistler için geçerli olmayacaktır. 1980 sonrasında büyük sanayici kapitalist şirketlerin tekelle ve oligopolcü fiyatlama sayesinde kar oranlarının önemli oranda arttığı görülmüştür. Çünkü sanayi sektörünün finans ve ticaret karşısında gerilemesi daha çok

²⁴⁷ Melda Yaman-Öztürk, **Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi**, (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008), 322-324.

²⁴⁸ Kurumlar Vergisi’nin düşürülmesi, yatırım alanlarına ve ihracata geniş teşviklerin getirilmesiyle birçok kapitalist grup hayali ihracat ve ithalat yoluyla haksız kazançlar elde etmişlerdir. **Milliyet**, 24.07.1988.

²⁴⁹ Yaman-Öztürk ve Ercan, **age**, 77.

küçük ve orta büyüklükteki sanayici kapitalistler için geçerli olmuştur. Yani güç dengelerindeki asıl değişim, büyük ölçekli kapitalistler ve küçük ve orta büyüklükteki kapitalistler arasında yaşanmıştır.²⁵⁰

Türkiye’de 1980’li yıllarda kapitalistleri dört farklı grupta analiz edebiliriz. Sanayi, ticaret, mali sermaye grupları ve rantiyeler olarak gruplandırabileceğimiz bu kesimler, siyasi iktidarın ekonomi politikalarını belirleme sürecini etkilemek için kendi aralarında rekabet etmişlerdir. Çünkü bu politikalar üretim sürecinde elde edilen artığın kapitalist fraksiyonlar içinde yeniden paylaşımını etkilemiş ve farklı kapitalist fraksiyonlar arasında karşıt bölüşüm ilişkileri meydana getirmiştir. Fakat bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen bu farklılık, kapitalist fraksiyonları her daim birbirine karşıt konuma getirmemiştir. Bazı koşullarda bu fraksiyonların ikisi ya da daha fazlasının çıkarları örtüştüğü gibi, özellikle rantiyeler diğer fraksiyonlarla kaynaşmış durumdadır.²⁵¹

Sermayenin yeniden yapılandırılması sürecinin en kazançlı kesimlerinden birincisi rantiyeler; ikincisi kısa sürede, dövizle uğraşan ve hızla gelişen dış ticaret işlemlerine aracılık yapan mali sektör olmuştur.²⁵² 1980’li yılların ikinci yarısında artan iç ve dış borçlanmalar, mali sektörün kazancını arttırmış ve kaynak ihtiyacının artmasıyla yükselen faizler ise sadece faiz gelirleriyle yaşayan rantiyeleri ortaya çıkarmıştır.²⁵³ Yine bu dönemde dövizle ilgili işlemler yapan ihracatçılar, dış müteahhitler, turizmciler, uluslararası kara ve deniz taşımacılığı yapan kesimler dönemin en karlı kapitalistleridir.²⁵⁴

Dönemin konjonktürüne baktığımızda ticari kapitalistler, rantiyeci kapitalistler ve mali kapitalistler kadar gelişme kaydedememişlerdir. Ancak önceki döneme kıyasla bu dönemde ekonomik gücü görece artan ticari kapitalistler, özellikle 1980’lerin ilk yarısında, devletin vergi iadelerindeki politika değişimiyle kazançlarını arttırmışlardır. Bu dönemde devletin ihracatçı firmalara sağladığı vergi iadelerinin sınai ihracata oranı %

²⁵⁰ Ataay, 2006, **age**, 151.

²⁵¹ Boratav, 1991, **age**, 52.

²⁵² Boratav’a göre, dönemin ekonomi politikaları uygulamaları sayesinde kapitalist fraksiyonlar arasında “öncelikle rantiyenin, ikinci olarak da mali sermayenin imparatorluğu”nu ilan ettiği dönem olmuştur. Aynı dönemde sınai artığın iç dağılımında vergiden önceki karlar faiz ödemeleri karşısında gerilemiştir. 1980 öncesindeki sınai kar ve faiz karşıtlığı oransal olarak % 15’in altında iken, Özal döneminde % 40-68 arasında bir yer işgal edecektir. Bu rakamlar mali sermayenin sanayi sermayesi aleyhinde büyüdüğünü göstermektedir. **age**, 54.

²⁵³ Boratav’ın da vurguladığı gibi, vadeli mevduat, döviz hesapları ve devlet tahvilleri üzerinden rantiyelerin elde ettiği faizler 1988 yılında GSYH’nin % 14,1’ine ulaşacaktır. Aynı dönemde Türkiye’deki aktif işgücünün yarısından fazlasının geçimini sağladığı tarım sektöründeki gelirler GSYH’nin % 17,6’sıdır. Bununla birlikte, on yıl süresince faiz gelirlerinin reel olarak 28 kat artmasıyla çarpık bir bölüşüm tablosu ortaya çıkmıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasında neoliberal ekonomi politikalarının ve Dünya Bankası’nın önerdiği “tasarrufçuya pozitif faiz” telkinlerinin payı büyük olmuştur. **age**, 55-56.

²⁵⁴ **age**, 70.

6'dan % 16'ya çıkmıştır. Vergi iadesinin yanında ihracata yönelik diğer teşvikler sanayici kapitalistlerden çok ihracatçı kapitalistlere yöneltilmiştir. Yaşanan bu durum, Türkiye kapitalistleri içerisinde henüz holdingleşmemiş önemli bir sanayici kitlesinin şikâyetlerine sebep olmuştur.²⁵⁵

1980 öncesinde Türkiye'de dikey ve yatay biçimde örgütlenen büyük kapitalist holdingler, 1980'li yıllarda teşvik edilen alanlara girebildiği süreçte ve mali bütçesinin güçlü olması nedeniyle sürecin kazanan kesimlerinin başını çekmiştir. İç piyasaya yönelik üretimini elinden geldiğince dış piyasaya da hitap edecek kaliteye getiren büyük kapitalistler, banka, ihracat ve inşaat sektörlerinde faaliyet alanlarını genişleterek en güçlü olmaya çalışmıştır.²⁵⁶ Bu kesimlere örnek olarak verebileceğimiz Koç ve Sabancı holding, 1980 öncesinde hem iç piyasaya hem de dışa yönelik sektörlerde sahip olmuşlardır. 1980'lerle birlikte, iç piyasaya yönelik sanayilerine koruma sağlayan ve holdinglerini zamanla dışa dönük hale getirmeye çalışan bu iki holding, teşvik verilen sektörlerden ihracat, turizm, bankacılık, taşımacılık, emlakçılık vb. sektörlerden hepsinde faaliyet göstermişlerdir.²⁵⁷

Kaynaklarını farklı alanlara dağıtırken, yaşanan dönüşümlere uyum sağlama sıkıntısı çekmeyen bu fraksiyonlar, sanayiden turizme, konuta, finans sektörüne; iç piyasadan ihracata; yatırımdan ticarete yönelerek yeni oluşan koşulları lehlerine dönüştürebilmişlerdir. Uzmanlaşmış küçük ve orta ölçekli sanayiciler ise, ağırlaşan ekonomik koşullarda gelişen yeni faaliyet alanları karşısında handikaplı kesim olarak kalmışlar ve ağır finansman maliyeti altında ezilerek bazıları tasfiyeye uğramışlardır. Bu kesimler, dönemin siyasal iktidarı ANAP yöneticileri ve Özal ailesi ile yakın ilişkiler kuran kapitalistler dışında kalan kapitalistlerdir. Boratav'ın da belirttiği gibi, ANAP iktidarında ENKA, ESKA, Toprak gibi yeni kapitalistler yıldızlaşmış; yine siyasal iktidarla yakın ilişkiler kuran Sabancı, Koç gibi büyük sanayici kapitalistler ve STFA, Koçtuğ, Kutlutaş gibi geleneksel kapitalistler yeni düzene kolayca uyum sağlamışlardır. Ancak, siyasi iktidarla yakınlık kuramayan; Narin, Yaşar, Anadolu Endüstri Holding, Ercan gibi diğer holding firmaları ise yeni dönemin imkânlarından tam anlamıyla yararlanamamışlardır.²⁵⁸

²⁵⁵ **age**, 56-57.

²⁵⁶ Mustafa Sönmez, **100 Soruda Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992), 154.

²⁵⁷ **age**, 157.

²⁵⁸ Boratav, 1991, **age**, 96-97.

4.2. ANAP Hükümeti Döneminde Neoliberal Kapitalizmin Türkiye'ye Yerleşmesi Süreci

Dünya kapitalizminin 1970'li yıllarda yaşadığı krizle birlikte ortaya çıkan sorunlar karşısında yeniden yapılanma sürecine giren sağ ideoloji, 1980'lerin başlarındaki seçim zaferleriyle tüm döneme damgasını vurmuştur. Yaşanan radikal dönüşümler sadece sağ siyasal gelenekle sınırlı kalmamış, siyasal güç dengelerini sarsan çok boyutlu bir yeniden yapılanma sürecine evrilmesine yol açmıştır. 1980 öncesinin refah devletine yönelik bir saldırı biçiminin ötesine geçerek bazı modern tarihsel eğilimleri de frenlemeye ve tersine çevirmeye çalışan yeni sağ ideoloji, liberalizm-demokrasi sentezine karşılık liberalizmi muhafazakârlıkla eklemleme girişimi olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁹

Türkiye gibi geç-kapitalistleşen ülkeler, kapitalizmin üçüncü krizini erken kapitalistleşen ülkelere kıyasla daha şiddetli şekilde yaşamış yeni sağ anlayışa sahip partilerin iktidarında otoriter-popülist bir eğilime doğru yönelmiştir. Bu bağlamda, erken kapitalistleşen ülkelerle geç-kapitalistleşen ülkeler arasında temel farklılık ortaya çıkmıştır. Erken kapitalistleşen ülkeler temel burjuva-demokratik kurumların yok edilmediği bir yeni sağ dönüşüm süreci yaşarken, geç-kapitalistleşen ülkeler bu dönemde askeri darbeler yoluyla otoriter-faşizan rejimlerle bu dönüşümü yaşamışlardır. Geç-kapitalistleşen ülkelerde yaşanan ekonomik ve siyasal kriz, ideolojik boyuttaki şiddetli toplumsal çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yeni sağ ideolojinin ortaya çıkış koşullarını belirleyen askeri rejimler, sol/sosyalist ideoloji çerçevesindeki toplumsal canlanışı sona erdirmek ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlamak görevlerini üstlenmişlerdir. 1980'li yıllarda Latin Amerika, Asya ve Türkiye gibi geç-kapitalistleşen ülkelerdeki yeni sağ dönüşümün ortak noktaları, yeni sağ ideoloji ve askeri rejim arasındaki süreklilik ve kopuş diyalektiğiyle oluşturulmuştur.²⁶⁰

²⁵⁹ Yeni sağ kavramı, Batı'da 2. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan refah devleti düzeninin, Batı modernliğinin karmaşık çelişki ve ikilemlerini derinleştirmesiyle ortaya çıkan iktisadi, toplumsal, kültürel ve siyasi birtakım sorunlara karşı ortaya çıkan bir tepki ve bu sorunları, düşünsel ve siyasi düzeylerde bir dizi sağ dönüşümü gerçekleştirerek çözüme vaadi ile ortaya çıkmıştır. Alev Özkazanç, "Türkiye'de Yeni Sağ", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (içinde), cilt 15, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 1218.

²⁶⁰ *age*, 1219. Amerika ve İngiltere'de tüm diğer siyasal aktörlerin katıldığı bir ortamda iktidara gelen yeni sağ ideoloji, özellikle İngiltere'de Thatcher döneminde etkili bir güce sahip işçi sendikalarının direnişiyle karşılaşmıştır. Türkiye'de ise yeni sağ ideolojinin ve Özal'ın iktidara geliş koşulları bir anlamda 12 Eylül darbesiyle sağlanmıştır. Diğer tüm siyasal parti ve politikacılarının siyasi arenadan uzaklaştırıldığı bu dönemde Özal'la birlikte uygulamaya koyulan yeni sağ politikalarla Türkiye, ekonomik liberalizm, siyasal otoriterlik ve kültürel muhafazakârlık temelinde yeni bir ulusal birlik ve kimlik tanımına girişecektir. *age*, 1220-1223.

4.2.1. ANAP Hükümetinin Yeni Sağ Hegemonya Projesi

Neoliberal kapitalizmin ve yeni sağ anlayışın Türkiye’ye yerleşmesi, ANAP iktidarı döneminde yaşanmıştır. 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerde aldığı % 45’lik oy oranıyla tek başına iktidara gelen ANAP, 1987 genel seçimlerinde oy oranının düşmesine rağmen (% 36) yine tek başına iktidar olmuş ve bu iktidarını Ekim 1991 genel seçimlerine kadar sürdürmüştür.²⁶¹ ANAP iktidarı Türkiye’de neoliberalizm ve yeni sağ anlayışı, sadece ekonomik açıdan değil, ideolojik, politik ve toplumsal olarak da inşa etmiştir. Demirel hükümetinde ekonomi danışmanlığı ile başlayan Özal’ın misyonu, askeri rejim boyunca ekonominin sorumluluğunu üstlenmesiyle devam etmiştir. Özallı dönemde neoliberalizm, tüm kurumlarıyla ve söylemleriyle ekonomik, politik, ideolojik ve toplumsal süreçlere yerleştirilecektir. Neoliberal ideolojinin dünya çapında işçi sınıfı hareketinin bütün tarihsel kazanımlarına, -çalışma yasalarından sendikal ve demokratik haklara ve sosyal hizmetlere kadar-, karşı başlattığı saldırı, Türkiye özelinde de ANAP döneminde geçerli olmuştur.²⁶²

Yeni birikim stratejisinin sürdürülebilir bir duruma gelmesi için, yani hegemonya projesinin kurulması ve devletin birliğinin sağlanması için, ilk adımın kapitalist sınıf içinde sağlanması gerekmektedir. 1980 öncesinde neoliberal ve serbest piyasa politikalarıyla uyumlu stratejik taleplerde bulunan kapitalist sınıf fraksiyonları yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal kriz karşısında ortak bir tavır geliştirmiştir. Bu ortak tavrın nedeni, işçi sınıfı hareketinin ve toplumsal muhalefetin ekonomik, politik ve toplumsal alanda güçlü olmasından kaynaklanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu güçlere karşı kapitalist sınıfların, tam anlamıyla hegemonik olmasa da, bir birlik sağladığını söyleyebiliriz. 1980’li yıllarla birlikte devletin kurumsal ve toplumsal-stratejik boyutlarına ilişkin Özkazanç’ın analizi önemli görünmektedir. Özkazanç’a göre Türkiye’de,

“80’li yıllarda devletin toplumsal-stratejik içeriğine ilişkin olarak ilk belirtilmesi gereken, oldukça dar bir toplumsal taban üzerinde çok radikal dönüşümleri gerektiren birikim stratejileri ve hegemonik projelerin gerçekleştirilmeye çalışılmış olmasıdır. Devletin toplumsal tabanını oluşturan iktidar bloğunun çekirdeği, sermayenin dışa açılmacı birikim tarzına uyum sağlayan kesimleriyle, ‘kanun ve düzenin’ korunmasını gözetten askeri bürokrasi ve yeni sağcı siyasi kadrolardan oluşur. Bazı avantajlı

²⁶¹ Levent Köker, “‘Anavatan Partisi’”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** (içinde), cilt 15, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 1256.

²⁶² Özellikle ANAP iktidarının “altın yılları” olarak anılan dönem, Türkiye’yi dünya kapitalizmine eklemlenen uluslararası projenin başarıya ulaştığı, ekonominin ve toplumsal hayatın bir bütün olarak sermaye çıkarları lehine yeniden biçimlendiği bir süreçte gerçekleşmiştir. Tülin Öngen, “‘Yeni Liberal’ Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”, **İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, (der. Ahmet Haşim Köse ve diğerleri), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 176-177.

kentli kesimlerin yanı sıra bir bütün olarak sermaye kesimleri iktidar bloğuna dahil olurken; köylülük, kentlerdeki ücretliler ve geniş halk kesimleri dışlanmışlardır.”²⁶³

1980’li yıllarda yerleştirilmeye çalışılan İYS stratejisiyle, kapitalist sınıfın bazı fraksiyonları, uluslararası ekonomiyle rekabet edebilmek adına ihracat teşviki politikalarına uyum sağlamakta zorluk çekmiştir. Yaşanan bu zorluğun faturası ise, 1980’li yıllarda tüm dünyada ve Türkiye’de yerleştirilmeye çalışılan neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte toplumun büyük bir kesimine çıkarılmıştır. Bu nedenle, var olan eşitsizliği göz ardı edebilmek, toplumsal kesimlerin rızasını almak ve bir arada tutmak için siyasal iktidarlar hegemonik bir projeye ihtiyaç duymuşlardır. Hegemonya projeleri olarak iki farklı türden söz edilebileceğini belirten Jessop’a göre, maddi ödünler ve sembolik mükâfatlarla bütün toplumun desteğini kazanma amacı güden “tek uluslu” hegemonik projeden ve ekonomik sorunların maliyetini alt-sınıflara yıkmayı amaçlayan “iki uluslu” hegemonik projeden söz edilebilir. Örneğin Jessop, Keynesyen refah devletinin ve sosyal emperyalizm gibi tek uluslu stratejilerin bütün toplumun desteğini maddi ve sembolik ödünler ile kazanmayı hedefleyerek genişlemeci bir hegemonya amaçladığını belirtir. Fakat faşist rejimler ya da Thatcherizm’in ise nüfusun stratejik olarak önemli fraksiyonlarının desteğini kazanarak ve projenin maliyetlerini diğer fraksiyonlara yıkarak daha sınırlı bir hegemonyayı yani iki uluslu hegemonik projeyi hedeflediğini vurgulamaktadır. Jessop’a göre iki uluslu projeler de diğer ulusa belirli tavizler vermeyi kapsamaktadır. Fakat diğer ulusun kontrol altında tutulmasını ya da bastırılmasını içermektedir.²⁶⁴

Bu açıdan bakıldığında politik stratejisiyle ANAP iktidarının, Jessop’un kavramsallaştırmasıyla, iki uluslu hegemonya projesini benimsediğini söylemek mümkündür. Çünkü 1980’li yıllarda ANAP iktidarıyla birlikte Türkiye’de, Thatcherizm-Reaganizm ile paralellik gösteren bir yeni sağ hegemonya projesi oluşturulmaya çalışılmıştır. ANAP’ın yeni bir hegemonik merkez yaratacak şekilde sağdaki güçleri yeniden harmanlama çabası, “milliyetçi-muhafazakâr-serbest piyasacı-sosyal adaletçi” dört eğilimi birleştirme ve sentez oluşturma misyonu temelinde gerçekleşmiştir.²⁶⁵ Özal ve ANAP iktidarı dönemiyle başlayan ve “muhafazakâr milliyetçi” olarak adlandırılan bu

²⁶³ Özkazanç, 2007, *age*, 68-69.

²⁶⁴ Bob Jessop, “Birlik Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeler”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet** (içinde), der. Betül Yarar, Alev Özkazanç, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 176-178.

²⁶⁵ Özkazanç, 1996, *age*, 1221. Muharrem Tünay’a göre, devletçilik karşıtlığı, özelleştirme, liberal-rekabetçi bir bireycilik bu projenin Türkiye’ye yerleştirilmesinde önemli öğeler olmuştur. Muharrem Tünay, “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”, **Praksis**, s. 5, (2002), 178.

süreç, sadece devrimci sola karşı ayrımcılık yapan bir proje olmuş ve başlangıçta “tek uluslu”, genişlemeci bir hegemonya projesi hedeflemiştir. Ancak, 1980 sonrası askeri iktidarla birlikte hayata geçirilen emek karşıtı süreç ANAP iktidarında da devam ettirilmiş ve ekonomik zorunlulukların eşitsizlikleri kaçınılmaz kıldığı ileri sürülmüştür. Bu süreç de, “iki uluslu” dar bir hegemonik projeye geçileceğini göstermiştir.²⁶⁶

İktidara geldiği ilk dönemde, “tek ulus” a dayanan genişlemeci bir hegemonya kurmayı hedefleyen ANAP iktidarı ve Özal’ın hedefi, ulusal çapta tüm sınıfsal çatışmaları çözerek toplumsal bir konsensüs yaratmaktır. Oluşturulacak bir ulusal-popüler programla, yeni oluşturulan ekonomik sistemin yükünü çeken alt-sınıfların talepleri de dikkate alınacaktır.²⁶⁷ 1987 sonrası, kapsayıcı olma hedefinden uzaklaşan ANAP, bu dönemden sonra ekonomik faturayı daha geniş alt-sınıflara kesmek durumunda kalmıştır. İkinci ulusun genişliğinin tahmin edilenden daha hacimli olması nedeniyle iktidarının ilk yıllarındaki kısa denemenin ardından açıkça “iki uluslu” hegemonya stratejisini izleyen ANAP, iktidarının devamlılığını otoriter bir yönetimle sağlanmış ve yaratılmaya çalışılan “iki uluslu” proje “tutmayan hegemonya” olarak yorumlanmıştır.²⁶⁸

4.2.2. ANAP Hükümeti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları

Askeri rejim döneminde izlenen ekonomi politikaları ANAP iktidarı döneminde de aynı çizgide devam ettirilmiştir. Askeri rejimde uygulanmaya başlanan emek mücadelesinin aleyhine olan tutumlar ve tarım sektöründe yapılan desteklemelerdeki sınırlamalar bu dönemde de devam etmiştir. Ayrıca, işçi sınıfı hareketi ve sendikalar üzerinde askeri rejim döneminde kurulan baskının süreklilik göstermesi sonucunda reel ücretlerdeki gerilemeler 1980’li yıllar boyunca devam etmiştir. Boratav’ın da belirttiği gibi,

“1982 Anayasasının ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm öğeleri hükümetler tarafından kullanılmış; ayrıca ANAP iktidarı sendika hareketinin yapısındaki zaafı ve iç çelişkileri etkili bir biçimde sömürebilmiştir. 1988 yılına kadar, sendikalar etkisizleşmiş durumdadır. Bu etkenlerin katkısıyla reel ücretler 1988 yılında 1983’ün (tüketici fiyatlarına göre % 18, toptan fiyatlara göre % 7 oranında) altındadır. Bu yıllar boyunca, destekleme alımlarının görece olarak daralmaya devam etmesi, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine seyretmesini belirleyen politika değişkeni olarak gösterilmelidir.”²⁶⁹

²⁶⁶ age, 189-191.

²⁶⁷ Hedeflenen bu ‘tek-uluslu’ hegemonya projesinin aksine; 1980 öncesinin ulusal kalkınmacı popülist söyleminden sınıf temelli daha belirgin otoriter-popülist bir hegemonik projeye geçerken yeni birikim modeli tarafından marjinalleştirilmenin yanı sıra söylemsel olarak dışlanarak iktidarın baskılarına maruz kalan kesimler, memurlar, işçiler ve Kürtler ve Aleviler gibi bazı etnik kültürel azınlıklar ve bir bütün olarak sol kesim olmuştur. Özkazanç, 1996, age, 1222.

²⁶⁸ Kaya, age, 243.

²⁶⁹ Boratav, 2009, age, 152.

ANAP hükümetinin ekonomi politikalarına baktığımızda, Türkiye'nin vergi sisteminde yapılan köklü değişikliklerle birlikte toplam vergi yükünde düşmeler meydana gelmiş ve bu değişiklikler artan kamu açıklarını karşılamada yetersiz kalmıştır. ANAP'ın iktidara gelmesiyle uygulamaya konulan arz yönlü neoliberal ekonomi politikaları kamu maliyesinde önemli dengesizliklere yol açmıştır. Bu ekonomi politikaları, reel vergi gelirlerinin hızla azalmasına ve önemli bir bütçe açığının oluşmasına yol açmıştır. Yapısal uyum programı, kamu açıklarının maliyeti düşük kamusal fonlarla finanse edilme olanağını ortadan kaldırmış ve yüksek faiz üzerinden piyasadan borçlanmayı ateşlemiştir. Böylece iç borçlanma, bir taraftan neoliberal ekonomi politikalarının körüklediği kamu açıklarının finansmanında git gide temel kaynağa dönüştürülmüş, diğer yanda da finansal serbestleşme yörüngesine oturtulan ekonomide, devlet tahvili ve hazine bonosu ihracıyla finansal piyasaların gelişmesi ve genişlemesinde çevirici güç işlevini üstlenmiştir.²⁷⁰

ANAP hükümetinin kapitalistler lehine yaptığı uygulamalardan en önemlileri sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ve gelir vergisinin ücretlilerden toplanan bir nitelik kazanmasıdır. Bu uygulamalar nedeniyle kurumlar vergisinde aşınmalar olmuştur. Aynı zamanda, kurumlar vergisinde şirketler lehine getirilen muafiyetler nedeniyle daha önceleri artan oranlı özellik taşıyan gelir vergisi adaletsiz bir yapı kazanmıştır. Yine 1984 yılında kaldırılan Servet Beyannamesi ve 1985 yılında Katma Değer Vergisi'nin (KDV) kabulüyle birlikte sermaye lehine düzenlemeler yapılmıştır. Kapitalist sınıflar lehine olan bu düzenlemeler, verilen vergi ödünleri ve vergi hâsılatının milli gelir içindeki payının azalması sonucunda sonraki yılların mali krizinin oluşumuna katkı sağlamıştır.²⁷¹

ANAP hükümetinin kapitalistler lehine yaptığı uygulamalardan bir diğeri ise “hayali ihracat” olgusudur. Neredeyse tüm ANAP hükümetleri döneminde uygulanan yöntemlerin başını, Türkiye'den ihraç edilen ürünün değerinin üzerinde gösterilerek gümrükten çıkarılması ve yurtdışı piyasasında normal fiyatına satılması çekmiştir. Böylece kapitalistler devletten başta KDV iadesi olmak üzere önemli teşvikler almıştır.²⁷² Bu dönemde bazı firmalar, ithal ettikleri ürünlerin fiyatını düşük gösterip düşük vergi ödemişler ve ithalattan kazandıkları paranın bir kısmıyla hayali ihracat yapıp KDV iadesini de almışlardır.²⁷³

²⁷⁰ Sönmez, **age**, 33-35.

²⁷¹ Boratav, 2009, **age**, 154.

²⁷² **Milliyet**, 17.07.1988.

²⁷³ **Milliyet**, 21.07. 1988.

ANAP hükümeti, ihracatı teşvik yönlü politika uygulamaları kapsamında, vergi iadesi, kurumlar vergisi istisnası, vergi, resim, harç istisnası, kaynak kullanım destek primi, ihracat dövizlerini kullanma hakkı, ithalata döviz tahsisi ve büyük ölçekli ihracat faaliyeti yürüten kapitalistlere özgü “munzam vergi iadesi” gibi uygulamaları hayata geçirmiştir. Ayrıca, ihracatı artırmak amacıyla yıllık ihracatı belli bir kotanın üzerinde olan şirketlere “dış ticaret sermaye şirketi” (DTSS) unvanı verilmiş ve diğer dış ticaret şirketlerine tanınan ayrıcalıklara ek imkânlar tanınmıştır.²⁷⁴

4.2.3. ANAP Hükümeti ve Kapitalistler Arasındaki İlişkilerin Anatomisi

1980 öncesinde ithal ikameci birikim rejimine dayalı sınai üretiminin teşvik edildiği dönemde yüksek gümrük duvarları, ucuz kredi ve döviz imkânları kapitalistlere ayrıcalık tanıyan teşviklerin başını çekmiştir. Özellikle bu dönemde KİT’ler, özel sektöre maliyetinin altında fiyatlarla girdi sağlamış ve KİT’lerin uğradığı zarar sübvansiyonla Hazine tarafından telafi edilmiştir. Bununla birlikte, KİT’lerin ürettiği mallar ve hizmetlerin fiyatları kimi zaman Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiştir. 1980 sonrasında beklenenin aksine, 24 Ocak Kararları ile birlikte KİT sübvansiyonlarının azaltılacağı yerine artırılması dikkat çekici bir husus olmuştur. 1977-1979 yılları arasında 20,6 milyar liradan 71,1 milyar liraya ulaşan sübvansiyonlar, Türk Lirası’ndaki devalüasyona rağmen, 1982 yılında 111 milyar liraya, 1985 yılında ise 441 milyar liraya yükselmiştir.²⁷⁵

Koç, Sabancı, İş Bankası gibi büyük ölçekli kapitalistler KİT’lerle ortaklık kuran kapitalistlerin başında gelmişlerdir. 1980’li yıllarla birlikte artan oranda uluslararası şirketler de ortak olmuşlardır. 1985 yılı itibariyle ortakların % 5’i ABD, % 7’si Batı Almanya, % 2’si İtalya kökenli olmuştur. Bu ortaklık kapitalistlere firmaya duyulan güvenin artması, kredi sorunlarının azalması, teşviklerden daha kolay yararlanma ve üretilen malların devlete daha kolay satılması gibi faydalar sağlamıştır. Bununla birlikte, özel sektörde ortağın kardan alacağı pay, ödediği sermaye oranında olmamış, taahhüt ettiği sermaye oranında olmuştur. Çoğunlukla ödediklerinden daha fazla sermaye taahhüt

²⁷⁴ Bu teşvik politikasının altında, yurtdışı pazarlama faaliyetlerinin büyük ve güçlü şirketlerce daha iyi gerçekleştirileceğine yönelik inanç yatmaktaydı. Şirket sayıları süreç içerisinde değişiklik göstermiş, 1990 yılına gelindiğinde 22 olan DTSS, bir dönem 50’ye kadar yükselecektir. Sönmez, 1992, **age**, 57.

²⁷⁵ Sönmez, 1987, **age**, 116-120. Bu destek uygulamalarının yanında maliyetinin altında fiyatla KİT’lerden satın alınan mallar, karaborsacı tüccarlar tarafından yüksek fiyatlarla piyasada satılmış ve haksız kazançlar sağlanmıştır. **age**, 119-120.

eden bu firmalar, iktidara yakınlıklarından faydalanarak bu oranı ödememiş ve tamamen KİT'lerin üzerine yıkmışlardır.²⁷⁶

Özellikle 1980'li yıllardan sonra devlet, henüz özelleştirmelerin etkili bir şekilde başlatılmadığı dönemde, karlı sektörleri kapitalistlere bırakmıştır. Ayrıca, KİT'lerin büyük çoğunluğu da özel sigorta şirketlerine bırakılmış ve bu yöntemle hükümete yakın birçok firma yüksek gelir kazanma imkânını sağlamıştır. Bununla birlikte, bankaların ticari kredi alanından uzak durarak devlet bu alanı, kendi finans kuruluşlarını kuran büyük holdinglere bırakmıştır. Aynı zamanda KİT ürünlerinin pazarlanması ve ihraç edilmesi de özel şirketlere bırakılmıştır. Böylece, devletten maliyetinin altında mal alan şirketler, bu ürünleri yurtdışına ihraç ederek haksız kazançlar sağlamışlardır.²⁷⁷

Görüldüğü gibi, 1980'li yıllarla birlikte Türkiye'nin ekonomik alanda yaşadığı dönüşümler, Türkiye ekonomisinin dünya kapitalizmi ile bütünleşmesinin göstergesi olmuştur. İhracata dayalı bir modelin benimsenmesi, uluslararası sermaye ve uluslararası politik sistemle de bir bütünleşmenin gerçekleşmesidir. Bu bütünleşme, aynı zamanda dışa açılma politikalarıyla birlikte ithalatın da liberalleştirildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Böylece, iç piyasaya yönelik faaliyet yürüten şirketlerin dış piyasa rekabetini önemsemesi, dış piyasalara sunulacak maliyet ve kalitede üretim yapar duruma gelmeleri amaçlanmıştır. Bu politikalarla ithalatın sınırlandırıldığı bazı dönemlerde, döviz kullanımının belirlenmesine yönelik politikalar sayesinde belli kazançlar sağlayan kesimlerin elinden bu imkânlar alınmıştır. 1980'li yıllarda bu politika değişikliğinin ilk uygulaması miktar kısıtlamalarına yönelik sistemin vergilere dayalı bir sisteme dönüştürülmesiyle atılmıştır. 1984 yılında getirilen uygulamayla ithalatta fon uygulamalarına devam edilmiş ve başta yabancı sigara ürünleri olmak üzere daha önce ithaline izin verilmeyen ürünler belirli fonlar ödenmesi karşılığında ithal edilebilir duruma getirilmiştir.²⁷⁸

İktidara geldiği 1983 seçimlerinin ardından kapitalistlerle ANAP hükümeti ilişkilerinin genel hatlarıyla üç farklı aşamadan geçtiğini söylemek mümkündür. Birinci aşamada, kapitalistlerin bir kısmı askeri rejimin partisi MDP'yi desteklerken, bir kısmı ise ANAP'ı

²⁷⁶ **age**, 121-126.

²⁷⁷ **age**, 130-131. Bu dönemde, ihracatçılar, ihracat bedelinin % 4'ü oranında destekleme primi alabilmişlerdir. Ayrıca, sanayi malı ihraç ettikleri ve ihracatlarının 250 bin doları aşması halinde ihracat tutarının % 20'si oranında Kurumlar Vergisi matrahından muaf tutulmuşlardır. Devlet ihracatçıya elde ettiği dövizin % 20'sini yurtdışında tutma hakkı da tanımış ve ihracatçılar tüm bu teşvikler sayesinde döviz kuru üzerinden toplamda % 44,6 ek parasal destek almıştır. **age**, 142.

²⁷⁸ Sönmez, 1992, **age**, 60-61.

desteklemiştir. ANAP'ı destekleyen kapitalist fraksiyonlar, kurucularının çoğu özel sektörden veya DPT bürokratlarından oluşan bir partiyle daha uyumlu olacaklarını düşünmüşlerdir. MDP'yi destekleyen kapitalist fraksiyonlar ise, bir önceki dönemde radikal sol örgütlenmelerin ve emek mücadelesinin üzerine kararlılıkla giden askeri rejime yakın olmanın kendilerine yarar sağlayacağını düşünmüşlerdir.²⁷⁹ İkinci aşama, 1983-1987 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye'deki kapitalist fraksiyonların neredeyse tamamının Özal hükümetine tam destek sunduğunu söylemek mümkündür. Dönem dönem sanayici kapitalistlerin hükümete yönelik eleştirileri olmuş olsa da, MDP'yi destekleyen kapitalist fraksiyonlar cezalandırılmış olsa da büyük çoğunluk ANAP hükümetini desteklemiştir. Boratav'ın da vurguladığı gibi, bu dört yıllık süreçte, basında sık sık “alternatifsiz” bir parti olarak sunulan ANAP'ın, “işadamlarının iktidarını” temsil ettiği bütün kapitalist çevrelerce paylaşılmıştır.²⁸⁰ 1987 sonrasını takip eden üçüncü aşamada ise kapitalist fraksiyonlar arasında git gide kuvvetlenen bir ayrışma görülmektedir. Özellikle 1987 yılından itibaren kapitalist fraksiyonların bir kısmı ANAP hükümetine karşı, başta Demirel'in DYP'si olmak üzere, muhalefet saflarına katılmaya başlamıştır.²⁸¹

1985-86'dan itibaren özellikle holding olarak örgütlenemeyen, kendi finans kuruluşları olmayan ve iç piyasaya bağımlı olan sanayici kapitalistler yeni ekonomik koşullara ayak uydurmakta zorluk çekmişler ve bu konuda memnuniyetsizliklerini iktidardaki ANAP'a belirtmişlerdir. Bu yıllarda izlenen ihracat teşvikleri, vergi muafiyetleri, ucuz kredi vb. uygulamalarla sanayicilere karşı ihracatçılar desteklenmiştir. MGK hükümeti ekonomi bakanı olduğu dönemde Özal, ihracatı arttırmaya yönelik hedeflediği ekonomi politikalarından dolayı sanayici kapitalistler tarafından eleştirilmiştir. Bu dönemde, sanayileşme stratejisindeki dönüşümün ardından dış rekabete karşı “korumasız” kaldıklarını düşünen büyük sanayici kapitalistler bile Özal'ı sorumsuzlukla suçlamış ve uygulanan ekonomi politikalarının yumuşatılmasını talep etmişlerdir. 1980'li yıllarda kapitalistlerin tavrındaki değişmeyi bölüşüm politikaları çerçevesinde değerlendiren

²⁷⁹ Boratav, 1991, *age*, 76.

²⁸⁰ *age*, 77. Bununla birlikte ANAP hükümetinin 12 Eylül darbesinin emek aleyhinde uyguladığı politikaları sürdürmesi, 1980 öncesinin ana sorunlarından sendikacılık ve yüksek ücret politikalarının tekrar gündeme gelmesini engellemiştir. Bu nedenle, ANAP'ın ekonomi politikalarından dolayı diğer kapitalist fraksiyonlara kıyasla geri bir konuma düşen sanayici kapitalistler bile ANAP hükümetini desteklemiştir. *age*, 89-90.

²⁸¹ Boratav'ın da dikkat çektiği gibi, bu dönemde ANAP hükümeti liberal söylemlerle hareket etse de 1985 yılından itibaren kamu yatırımlarını önceki döneme kıyasla % 23 oranında arttırması büyük rantların oluşmasına yol açmıştır. *age*, 78-79.

Boratav, 1980-1985 yılları arasında kapitalistlerin genel ve sınıfsal çıkarlarının kısmi ve bireysel çıkarlara göre öncelikli olduğunu belirtir. Boratav’a göre,

“[...] işgücü piyasalarını emek aleyhine temelden ve yeniden düzenleyen, işçi sınıfını “disiplin altına sokma”yı hedefleyen askeri rejimin operasyonları ile ANAP’ın ilk iki yılında iktisat politikasının çeşitli öğelerini bir bütün olarak sermaye lehine yeniden düzenlemesi sözünü ettiğimiz genel ve sınıfsal çıkarlar açısından büyük önem taşımaktaydı. 1986-87 yıllarında ise, bu temel operasyonlar tamamlanmış ve yeni modelin sermayenin alt-grupları arasında tarafsız olmayan uygulamaları burjuvazi-siyasi iktidar ilişkilerine damgasını vurmaya başlamıştı.”²⁸²

Gördüğümüz gibi, karların, milli gelirin ve özel yatırımların arttığı bu dönemde kapitalist fraksiyonlar arasında yaşanan bölünmeler önemli çatışmalara sahne olmuştur. Bir sonraki kısımda, finansal serbestleşmeye giden süreçte ANAP hükümetinin İYS koalisyonu ile yaşadığı çekişmeler analiz edilmeye çalışılacaktır.

4.3. Finansal Serbestleşmeye Giden Süreçte Devlet-Kapitalist İlişkileri

Bu kısımda, finansal serbestleşme süreci üzerinde durulacaktır. Finansal serbestleşme politikaları sonucu kapitalist fraksiyonlar arasındaki bölüşüm ilişkileri değişmiş ve bu sonraki dönemin devlet-kapitalist ilişkilerini karmaşıklaştıran sonuçlar doğurmuştur. Aslında finansal serbestleşme tam anlamıyla 1989 yılındaki konvertibiliteye geçişle sağlanmış olsa da 1980’li yıllar süresinde uygulamaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu uygulamalardan en önemlisi, faiz oranlarının serbestleştirilmesidir. Bu uygulamayla Türkiye’nin uluslararası sermaye piyasalarıyla bütünleştirilmesi hedeflenmiştir.

4.3.1. 32 Sayılı Kararname Öncesi ANAP Hükümeti ve İYS Koalisyonu Arasındaki Çekişmeler

Türkiye’de neoliberal politikaların kararlı uygulayıcıları olarak Özal liderliğindeki ANAP hükümetlerinin iktidarda olduğu süreçte uluslararası kapitalistlerin desteğini aldığını söylemek mümkündür. ANAP hükümetinin yabancı sermayeye ve özelleştirmelere öncelik tanınması uluslararası kapitalistler tarafından takdirle karşılanmıştır. Kimi zaman devletin bürokratik elitlerini saf dışı bırakıp doğrudan siyasi elitlerle uluslararası kapitalistler arasında aracılık yapma görevi “prensler”e bırakılmıştır. Bu “prensler” ekonomi ve siyaset alanında ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, neoliberal yeniden yapılanma sürecinde özelleştirme kurumu, kamu bankaları ve Merkez Bankası gibi neoliberal bürokrasinin yeni katmanlarındaki önemli mevkilere atanmışlardır.²⁸³ ABD ve Avrupa’da

²⁸² age, 78.

²⁸³ Ziya Öniş, “Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-liberalism in Critical Perspective”, *Middle Eastern Studies*, 40:4, (2004), 124.

eğitim görmüş ve Özal'a doğrudan bağlı hareket eden bu kişilerle devlet bürokrasisi arasında anlaşmazlıklar olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak, bazı kamu bürokratlarının ve kurumlarının ANAP'ın yolsuzlukları üzerine giderek durumdan şikayetçi olmalarını gösterebiliriz. Kapitalist fraksiyonların bazıları gibi bürokrat kesim de ANAP'ın ekonomi politikalarından zarar görmüş ve bu politikalardan yeterince yararlanamadıklarını düşünmüşlerdir. Bu konuda, geleneksel ekonomi bürokrasisi ile hükümet arasında hayali ihracatlar üzerinden gerçekleşen çekişme önemli görünmektedir.²⁸⁴ Birçok kararı bürokratik kademeleri usulsüzce aşarak alan ve belli kapitalist fraksiyonlarla iç içe geçen ANAP iktidarı, kamu kuruluşlarının başına hükümet yanlısı siyasi elitleri atamıştır.²⁸⁵

Bürokratik elitler ve hükümet arasında yaşanan çatışmalara ek olarak, hükümetin izlediği “sanayicilerden çok ihracatçıları destekleme politikası” neticesinde ihracatçılar ve sanayiciler arasında da çekişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Örneğin, TÜSİAD'ın liberalleşme konusundaki yaklaşımını açıklayan dönemin (1985-1986) TÜSİAD Başkanı Şahap Kocatopçu'nun görüşleri yukarıdaki çekişmeleri özetlemektedir:

“Önceki dönemin ithal ikameci sanayileşme rejimine uygun olarak yatırım yapan kimi firmalar, yeni ihracat yönelimli sanayileşme politikalarına kendilerini uyarlamada güçlüklerle karşılaşmışlardır. Dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, Türkiye’de de devlet, sanayicileri gizli olarak desteklemeli ve korumalıdır.”²⁸⁶

1980’lerin ikinci yarısından itibaren yayınladıkları raporlarda hükümetin ekonomi politikalarına karşı ciddi eleştiriler yönelten TÜSİAD, bu politikalardan sadece yüksek büyüme oranı ve istihdamın karşılandığını; fakat bu dönemde fiyat istikrarının gerçekleştirilemediğini, 1987 yılının ikinci yarısından itibaren ise enflasyonun yükselişe geçtiğini belirtmiştir. TÜSİAD bu gelişmeleri, hükümetin kamu yatırımlarına yaptığı artışla bağdaştırmıştır. Yine TÜSİAD bir başka eleştirisini de dış borçlara yönelik yapmıştır. Bu süreçte oluşan kamu yatırımlarını ve kamu harcamalarının kaynağını dış borçlara dayandırmıştır. Aynı zamanda hükümetin piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak yapısal reformları (bankacılık, vergi vb.) gerçekleştiremediğini ileri sürmüştür. Bu nedenlerden dolayı TÜSİAD, hükümetin ekonominin yönetimini özel sektöre bırakmadığını ve kamu yatırımlarına ağırlık verdiğini belirtmiştir. Dönemin TÜSİAD Başkanı Ömer Dinçkök (1987-1989), hükümetin ekonomiye “şaşı” baktığını ve özel

²⁸⁴ Boratav, 1991, **age**, 95-96. Ayrıca yaşanan çatışmaların ayrıntılı bir dökümü için bkz. Bilal Çetin, **Soygun**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989).

²⁸⁵ Konuyla ilgili bir örnek verecek olursak, 1987 yılında Merkez Bankası Başkanı’nın ilgili Başbakan Yardımcısı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı’nın ortak imzasıyla atanmasına ilişkin kararın çıkartılmasıyla kurumun yönetimi hükümetin eline geçmiştir. **Milliyet**, 18.06.1987.

²⁸⁶ **Hergün Gazetesi** (İstanbul, 10 Eylül 1985), aktaran: Gülfidan, **age**, 98.

sektör-kamu sektörü dengesini özel sektör aleyhine bozduğunu iddia etmiş ve hükümetin uyguladığı ekonomi politikasının serbest piyasa ekonomisi değil, yasa ekonomisi olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷

1980’li yıllarda ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte sanayici kapitalistler içinde rekabet dinamiği daha önemli hale gelmiştir. Dışa açılma süreciyle artık uluslararası sermaye ile de rekabet etmesi gereken küçük ve orta büyüklükteki sanayici kapitalistlerin emek gücü üzerinde kontrol sağlaması daha fazla önem kazanmıştır. TOBB’da temsil edilen küçük ve orta büyüklükteki sanayi sermayesi, bu dönemde ön plana çıkmak için büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle yüksek enflasyon uygulaması, küçük ve orta ölçekli sanayicileri 1980 öncesine geri dönme korkusu yaşatmıştır. TL’nin, başta Amerikan doları olmak üzere diğer dövizler karşısında sürekli değer kaybetmesi karşısında “Kriz mi gidiyoruz?” sorusuna cevap arayan İstanbullu sanayiciler, İSO’nun aylık meclis toplantısında enflasyon ve döviz sorununu tartışmıştır. İstanbullu sanayiciler adına konuşma yapan İSO Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin, yüksek enflasyon karşısında hükümetin acilen bir şeyler yapması gerektiğini ve 1978’lere dönmek istemediklerini belirtmiştir. Bir taraftan enflasyon, diğer taraftan liradan kaçışla birlikte dövizin serbest ve resmi kurunda sürekli artışın olması sebebiyle hükümetin bir an önce bir şeyler yapması gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁸⁸ Yine aynı toplantıda, dönemin en handikaplı kesimlerinden olan tarım sektörünün temsilcisi TZOB Başkanı Osman Özbek de serbest ticaret anlayışına yönelik eleştirilerini şu sözlerle ifade etmektedir:

“[...] dövize dayalı tarımsal üretim ana maddelerine muhtaç ülkemizde serbest pazar ekonomisi kurallarına göre her gün artan dolar, mark ve benzeri paralar karşısında değer kaybeden Türk lirası üreticilerin bütün kazançlarını yok etmekte ve girdiler her gün serbest ticaret çarkları içinde pahalılanmaktadır”.²⁸⁹

Ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar karşısında büyük sanayici kapitalistler, hükümetten taleplerini dile getirmekte tereddüt etmemiştir. Benzer bir şekilde, küçük ve orta ölçekli kapitalistler de hükümete yönelik taleplerde ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Ekonomik alanda yaşadığı çıkmazın ardından, 1980’lerin sonlarına yaklaştıkça gerileme eğilimine giren ANAP iktidarının hegemonik konumu 1987 yılından sonra değişmeye başlamıştır. Bu dönemde, 12 Eylül askeri rejimi tarafından kapatılan eski siyasal partilerin liderleri siyaset sahnesine geri dönmüşlerdir. Bu liderlerin siyaset sahnesine geri dönmesi,

²⁸⁷ **Milliyet**, 03.03.1988.

²⁸⁸ **Milliyet**, 29.01.1988.

²⁸⁹ **Milliyet**, 29.01.1988.

ANAP'ın hegemonik konumunu yitirmekte olduğunu bir başka işarettir. Kısa bir sürede erken seçim kararı alan ANAP iktidarı ve Özal, 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan genel seçimlerde ciddi bir oy kaybına uğramıştır. 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde ANAP iktidarının yerel yönetim organlarında aldığı ağır yenilgi, kamuoyu nezdinde iktidarın artık gidici olduğu izlenimini yaratacaktır. İktidara geldiği 1983 genel seçimlerindeki 45,1'lik oy oranı, 1987 genel seçimlerinde 36,3'e gerilemiştir. Seçimlerin ardından ekonomi politikalarında hamleler yapan ANAP hükümeti, kamu açıklarındaki daralmaya karşılık enflasyon hızının artması sebebiyle hedeflediği istikrarı sağlayamamıştır.²⁹⁰ Ekonomi politikalarında yaşanan başarısız sonuçlar, siyasal alanda yaşanan oy kaybıyla birleşince kamuoyunda olumsuz değerlendirmeler yaygınlaşmıştır. Bir yandan “yolsuzluk” iddiaları, bir yandan da “hanedan” suçlamalarıyla ANAP iktidarı ve Özal eleştiri konusu olmuş ve yaşanan bu gelişmeler, ANAP'ın iç dengelerini bile etkileyecek boyuta ulaşmıştır.²⁹¹

1987 genel seçimlerinin ardından sadece ANAP'ın iç dengeleri sarsılmamış, aynı zamanda ekonominin kötüye gitmesinin derinleşmesiyle birlikte kapitalist fraksiyonlar da ANAP hükümetine karşı tavır almaya başlamışlardır. Dönemin en handikaplı kesimlerinden olan kendi bankalarını oluşturamamış sanayici kapitalistlerin temsilcilerinden Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) Başkanı Ersin Faralyalı, yüksek faiz uygulamasının sınaî karları aşındırdığını ve bunun ücretlere yansımaları şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ancak şu anda Türkiye'deki işletmelerde faizin maliyet içindeki payı, emeğin aldığı payın iki katına ulaştı. Sermaye emeksiz, emek de sermayesiz olamaz. Eğer bir işletmede emeğin değeri, finansman değerinin yarısına düşüyse, orada dengesizlik vardır. Biz sanayiciler, işçinin emeğinden kısım hayatîyetimizin devamı için para maliyetine ilaveler yapıyoruz. Tek pazarlığımız işçimizle oluyor. Mevduat, faiz, enerji, hammadde fiyatlarıyla pazarlık gücümüz yok. Sadece oturup işçimizle pazarlık yapabiliyoruz. İşçiler zor durumdadır. İşverenler de çok zor durumdadır. İşverenler zam+faiz kısıpına girmişlerdir. Zamdan ve faizden biraz kısım işçimize veremiyoruz. Olaya işletme bazında bakmak doğru olmaz. Ben işçimi rahatlatmak için gerekeni yaparım ama, bu geçici olur. Kalıcı çözüm ek zam değildir. Türkiye genelinde bir şeyler düşünmek lazım.”²⁹²

ANAP hükümeti döneminde yeterince yatırım yapamadıklarını iddia eden sanayici kapitalistler, hükümetin yeni programında sanayi kesimini canlandırmak için yeni ayrıcalıkların getirilmesini ve kendilerinin yeniden “has evlat” konumuna gelmesini istemişlerdir. Yaptıkları toplantılarda hükümeti ciddi bir şekilde eleştiren sanayici

²⁹⁰ Enflasyonist politikaların yanı sıra, memurların bazı ekonomik güvencelerden yoksun bırakılması ve kayırmacılığın teşvik edilmesi nedeniyle kamu bürokrasisi yozlaşarak siyasi iktidara entegre olmaya çalışmışlardır. Örneğin, 1987 yılında hayali ihracatla uğraşan 200 gümrük görevlisi görevden alınmıştır. **Milliyet**, 02.09.1987.

²⁹¹ Kaya, **age**, 241.

²⁹² **Milliyet**, 10.12.1987.

kapitalistlerden İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur, ANAP'ın ekonomi politikalarına dair eleştirisini ve hükümete önerisini şu şekilde ifade etmiştir:

“[...] Enflasyonu ortadan kaldırmak, ihracatı artırmak, işsizliği önlemek, vergi gelirlerini yükseltmek istiyorsan tek çözüm yolu üretim, yani sanayi kesimini himaye etmektir. Bugün fabrikalara çivi bile çıkılamıyor.”²⁹³

Yine aynı toplantıda, İSO Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin de eleştirilerin dozunu daha da arttırarak, Türkiye’de sanayi sektörünün 1985’ten beri sürekli kan kaybettiğini ve sanayi sektörünün ayakta durabilmek için sürekli kendinden ödün verdiğini dile getirmiştir. Büyük sanayici kapitalistleri temsil eden dönemin TÜSİAD Başkanı Ömer Dinçkök ise, sanayi kesimine önceki yıllarda tanınan ayrıcalıkların o dönemde geçersiz olduğunu ve hükümetin yeni teşvikler getirmesinin zorunlu olduğunu belirtmektedir.²⁹⁴

TÜSİAD, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren hükümetin ekonomi politikalarına ağır eleştiriler yöneltmiştir. Aynı zamanda TÜSİAD’ın yayınladığı raporlar tartışma konusu olmuştur. Bu dönem yayınladığı raporlarda TÜSİAD özellikle kredi faizlerinin düşürülmesini, az gelişmiş bölgelere özel teşvik uygulamasının getirilmesini ve KİT’lerin özelleştirilmesinin başlatılmasını talep etmiştir. Özellikle Ömer Dinçkök’ün TÜSİAD başkanlığı yaptığı yıllarda (1987-1989) ANAP iktidarıyla dernek arasındaki çekişmeler görünür bir hal almıştır.²⁹⁵ TÜSİAD’ın, hükümetin plansız ve belirsizlik yaratıcı ekonomi politikalarına eleştirileri karşısında hükümet yetkilileri de örgütün meşru faaliyet sınırını aştığı yolunda sözler sarf etmeye başlamıştır. Bu sözler, dönemin Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Yusuf Özal’ın örgüte yönelik tavrında açıkça görülmüştür. Örneğin, örgütün DPT’nin çalışmalarına dayanarak söz söylemesi yerine özel sektörün somut sorunlarıyla ilgilenmesini öneren Yusuf Özal, TÜSİAD’ın yayınladığı faaliyet raporuna karşılık şu sözleri sarf etmiştir: “Benim tavsiyem TÜSİAD’ın kendi kuruluş esaslarına göre üyelerine hizmet edici çalışmalar yapmasıdır.”²⁹⁶

1987 yılının sonlarına doğru Türkiye ekonomisi yeni bir kriz dönemine girmeye başlamıştır. Enflasyonun ciddi bir şekilde yükselmesiyle birlikte iç ve dış borç miktarında artışlar gerçekleşmiştir. Ekonominin darboğaza girmesinden dolayı hükümet, 4 Şubat

²⁹³ **Milliyet**, 25.12.1987.

²⁹⁴ **Milliyet**, 25.12.1987.

²⁹⁵ Yeşim Arat, bu dönemde hükümete yönelik yapılan eleştirilerin çıkar ayrılıklarından dolayı TÜSİAD içerisinde ikilik yarattığını ifade etmektedir. Arat’a göre, TÜSİAD başkanı Ömer Dinçkök’ün hükümete yönelik yaptığı eleştiriler karşısında, başta Sabancı grubu olmak üzere birçok üyenin hükümet tarafında yer aldığını belirtmektedir. Arat, **age**, 139.

²⁹⁶ **Milliyet**, 21.01.1988.

1988 tarihinde önlemler almıştır. Kararların ardından kısa vadeli faizler yükselerek sıcak para girişi yaşanmış ve yükselen faizler üretimin azalmasına sebep olmuştur. Reel olarak değer kazanan TL'nin yanında, kamu kesimi finansman ihtiyacı iç borçlanmayla sağlanmaya çalışılırken Hazine'nin kısa vadeli avans kullanma imkânı kısıtlanmıştır. Para arzını kontrol etmeye başlayan Merkez Bankası'nın para politikasındaki etkinliği daha önce alınan kararlarla artırılmış, bu bağlamda, 1985 yılından itibaren parasal program uygulayabilmek için kamu iç borçlanması ihale sistemi geliştirilmiştir. 1986 yılında açılan bankalar arası para piyasaları, 1987 yılında uygulamaya konulan açık piyasa işlemleri ve 1988 kararlarının ardından döviz piyasaları geliştirilmiştir.²⁹⁷

4 Şubat 1988 tarihinde alınan “şok” kararların ardından kapitalist fraksiyonların hükümete karşı sert ve eleştirel tavrı devam etmiştir. Ekonomi politikalarına yönelik alınan kararların ardından küçük ve orta ölçekli kapitalistler yüksek kredi faizinden şikayetçi olmuşlardır. Bu kararları eleştiren dönemin TOBB Başkanı Coşkun'a göre,

“4 Şubat'la birlikte faizler, ekonominin üzerine çığ gibi inmiştir. Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın kredileri tamamen durunca, Anadolu'da tüccar iyice sıkışmıştır. Senet protestoları da çığ gibi büyümüştür. Bu durumda, Halk Bankası ve Ziraat Bankası kredileri bir an önce yeniden açılmalı, Dünya Bankası kaynaklı sabit faizli kredi sistemi işletilmelidir.”²⁹⁸

Yine, 1987 yılının ekonomik faturasını 4 Şubat kararlarıyla ödediklerini belirten TOBB Başkanı Coşkun, alınan kararlar sonucunda iç piyasada talep daralması olduğunu söylemiştir. Kararların yarattığı olumsuz havayı giderecek yeni tedbirler alması konusunda hükümeti uyaran Coşkun, sıkıntıyı giderici para ve faiz tedbirleri alınmadığı takdirde Türkiye'nin enflasyon içinde durgunluk dönemine gireceğini savunmuş ve işadamlarının mümkün olduğunca sermayelerini dışa açmaya gereksinim duyduklarını belirtmiştir.²⁹⁹

4 Şubat kararlarının ardından hükümetin, yüksek vergi politikalarındaki uygulamalarını sıradan orta ve küçük esnaf kesim yerine “asıl vergi kaçırıcı” kesimlere yönelmesi gerektiğini belirten TOBB çevresi, sanayici, tüccar ve borsacıların yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler karşısında zor duruma düştüğünü ve yüksek faiz uygulamasının işletmelerin kredi-sermaye-öz kaynak dengesini bozduğunu belirtmiştir. Öncelikle yüksek enflasyonun yüksek kredi faizleri, KİT zamları, kur politikaları gibi nedenlerden kaynaklandığını TOBB Sanayi Konseyi'nde sunulan raporda belirten EBSO, hükümetin,

²⁹⁷ Kazgan, 2005, **age**, 226.

²⁹⁸ **Milliyet**, 04.03.1988.

²⁹⁹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), **Basında TOBB Mayıs 1988-Mayıs 1990**, (14.05.1988), (Ankara: TOBB Yayınları, 1990), 22.

sıkı para politikalarıyla yurt içi talebi kırmak istediğini ve günlük kur ayarlamalarıyla yurt dışı fiyat seviyelerine ulaşmak istendiğini vurgulamıştır. Hükümetin sanayileşme politikasında kesin tercihini ortaya koymasını bekleyen Egeli sanayiciler, yaşanan yüksek enflasyonun daha çok bir maliyet enflasyonu niteliğinde olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır:

“Bu tercihe yönelik olarak kısa, orta ve hatta uzun dönemi kapsayan bir sanayi teşvik programı belirlenmeli ve hazırlık safhasında özel sektör ile işbirliği artırılmalıdır. Programın uygulanmasında ve tedbirler arasında devletin tutumunda istikrar ve tutarlılık olmalıdır.”³⁰⁰

Bu kısımda, finansal serbestleşmeye giden süreçte hükümet ve İYS koalisyonu arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi, ANAP iktidarının ekonomi politikaları uygulamalarında kamu bürokrasisi ile hükümet arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Bürokrat kesim, ANAP’ın uyguladığı ekonomi politikaları neticesinde zarar gördüklerini belirtmiştir. Benzer şekilde, büyük sanayici kapitalistler ve ihracatçı kapitalistler arasında da çekişmeler gözlemlenmektedir. Büyük sanayici kapitalistler hükümetin sanayi sektörünü desteklemediğinden ve hükümetin kamu yatırımlarına ağırlık verdiği düşüncesinden yola çıkarak eleştirilerini hükümete yöneltmişlerdir. Kapitalistlerin hükümete yönelik eleştirilerinin dozu finansal serbestleşmenin tam anlamıyla sağlanması sonucunda giderek artmıştır. Aşağıdaki iki kısımda finansal serbestleşmenin sağlandığı 32 sayılı kararnamenin niteliği ve kapitalist fraksiyonların bu kararlara yönelik tepkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

4.3.2. 32 Sayılı Kararname’nin Niteliği

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 kararları ile uygulanmaya çalışılan ekonomi politikalarının mali sistem üzerindeki yansımaları, finansal serbestliğe geçiş sürecinin başlangıç evresini oluşturmuştur. Bu dönem iktidarlarının mali yapıda yapmak istedikleri dönüşümle birlikte, hem var olan bankacılık sisteminin etkinliğinin artırılmasını hem de menkul kıymetler piyasalarını geliştirerek mali sistemdeki eksikliklerin tamamlanmasını hedeflediğini söyleyebiliriz. 24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlanan politikalar, finans sektörünün serbestleşmesi, dış ticaret ve kambiyo rejiminde serbestleşme, iç talebi kırmaya yönelik maliye politikalarının uygulanması ve sendikal faaliyetlerin sınırlandırılması esaslarına dayanmıştır.³⁰¹

³⁰⁰ Basında TOBB, (17.05.1989), 303-304.

³⁰¹ Sönmez, 1992, age, 20-21.

24 Ocak kararlarını takip eden süreçte, 1981 yılında ticaretin liberalleştirilmesiyle başlayan Türkiye ekonomisindeki değişim süreci, yine aynı yıl banka faiz oranlarının üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasıyla devam etmiştir. Aralık 1983'te çıkarılan 28 Sayılı Kararname ve Temmuz 1984 tarihli 30 Sayılı Kararname'nin ardından, döviz alım-satımı serbest bırakılmıştır. 1986 yılında oluşturulan Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) kurulmuş ve 1987 yılında Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerini başlatması ile ekonomideki dönüşümün altyapısı sağlama alınmıştır.³⁰²

11 Ağustos 1989 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan, "Türk Parasını Koruma Hakkındaki Kanun"a dayalı olarak çıkarılan bu 32 Sayılı Kararname ile yapılan düzenlemeler, TL'nin konvertibilitesine yönelik en önemli adımdır. 1980'lerin sonlarından 1990'lara evrilen süreçte Türk parasının konvertibl edilmesi kapitalist fraksiyonlar açısından önemli bir aşamadır. Bu kararlar ülke içi kapitalist fraksiyonların uluslararası finans kapital ile daha az dolaysız ve derin ilişkiye girmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kararlar ekonomi politikalarına getirilen temel düzenlemeler şu şekildedir:

- Türkiye'de yerleşik kişiler, bankalar ve özel finans kurumlarından hiçbir sınırlama olmaksızın döviz alabilirler.
- Türkiye'de yerleşik kişiler, Türkiye'de yerleşik olmayan kişilere verdikleri her türlü hizmet karşılığında aldıkları döviz ülkeye getirebilirler.
- Yurtdışında yerleşik kişilerin İMKB'de kota edilmiş ve Sermaye Piyasası Kurulu izniyle çıkarılmış her türlü menkul kıymeti alma ve satmaları serbesttir.
- Türkiye'de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları vasıtasıyla yabancı borsalarda kota edilmiş menkul kıymetleri, Merkez Bankası tarafından alım-satımı yapılan yabancı para birimleri cinsinden hazine bonosu ve devlet tahvillerini alıp satmaları ve bu kıymetlerin bedellerini yurtdışına transfer etmeleri serbesttir.
- Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurtdışına menkul kıymet çıkarmaları, piyasaya sürmeleri ve satmaları serbesttir. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışından menkul kıymet getirmeleri serbesttir.
- Yurtdışından döviz kredisi almak serbesttir. Türkiye'de yerleşik olmayan kişilerin Türk Lirası hesap açtırmaları ve bu hesaplara ilişkin ana para ve faizleri Türk Lirası veya döviz olarak transfer etmeleri serbesttir.

³⁰² Yeldan, **age**, 129.

- Türkiye’de yerleşik olmayan kişilerin döviz almaları, döviz transfer ettirmeleri ve yurtdışına Türk Lirası göndermeleri serbesttir.³⁰³

Kararnamenin yürürlüğe konmasının ardından ödemeler dengesinin cari işlemler ve sermaye hareketlerini içerdiği durumlar neredeyse tamamen serbest bırakılmıştır. Bu kararlarla birlikte Türkiye ekonomisi, dünya piyasalarıyla bütünleşme ve küreselleşme sürecinde yeni bir döneme girmiştir. Sermaye hareketlerinin uygulamaya konulmasının ardından döviz kuru artışını düşük tutma yoluyla enflasyonu düşürme düşüncesi önem kazanmıştır. Türkiye’de tüm döviz işlemlerinin ve sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı 32 Sayılı Kararname’nin ardından Şubat 1990 tarihinde 32 Sayılı Kararname’ye yapılan ek değişikliklerle birlikte TL’nin konvertibilitesi IMF tarafından onaylanmıştır. Ardından Haziran 1991 tarihinde 32 Sayılı Kararname kapsamında finansal serbestleşmeyi sağlayan düzenlemelerdeki bazı eksiklikler giderilerek serbestlik tamama erdirilmiştir.³⁰⁴ 1980’li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren hız kazanmaya başlayan ekonomide serbestleşme uygulamaları sonucu, 1989 yılında sermaye hareketlerine konulan engellerin kaldırılmasıyla TL’nin döviz karşısında tam konvertibl kılınması sağlanmıştır. Dönem boyunca Türkiye ekonomisi finans kapitalin spekülatif akışına itilmiş ve kısa vadeli yabancı sermayeye bağımlı bir ekonomik yapı oluşturulmak amaçlanmıştır.³⁰⁵

4.3.3. Kapitalist Fraksiyonların 32 Sayılı Kararname’ye Yönelik Tepkileri

Türkiye ekonomisinin durgunluğa girdiği 1988 yılından itibaren büyük ölçekli kapitalistler ve Özal döneminde sermayelerini genişletmiş kapitalistler dahi devlet içerisindeki yozlaşmaya vurgu yapmışlardır. Hükümet ve kapitalistler arasında çekişmelerin yaşandığı bu dönemde, politik çevrelere yakın olan ve ayrıcalıklardan faydalanan kapitalistler dahi uzun dönemli yatırım kararları alamaz duruma gelmiştir. Bu dönemde özellikle, dış ticaret, finans, sanayi ve turizm işleriyle uğraşan kapitalist fraksiyonlar dışlandıklarını düşünmeye başlamışlardır. Bu durum, TUSİAD ve TİSK gibi kapitalist fraksiyonların açıkça eleştirilerini dile getirmelerine neden olmuştur. Sakıp Sabancı, TİSK Başkanı Halit Narin ve TUSİAD Başkanı Ali Koçman gibi büyük kapitalistler, yeni türeyen zenginlerden hesap sorulmasını hükümet organlarından talep

³⁰³ Nurhan Yentürk ve diğerleri, **Türkiye Ekonomisi**, (Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yayın no: 836, 2004), 192.

³⁰⁴ Sönmez, **age**, 41.

³⁰⁵ Ahmet Haşim Köse ve Erinç Yeldan, “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim**, s. 77, (1998), 46.

etmişler ve kişisel çıkarların gözetilmemesini ve vurgunculuğun teşvik edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır.³⁰⁶

Kapitalist fraksiyonların tepkileri 1988 yılını takip eden süreçte, 32 sayılı Kararname ile getirilen düzenlemeler karşısında da sürmüştür. Ağustos 1989’da alınan kararların ardından büyük sanayici kapitalistlerin temsilcisi TÜSİAD’ın en büyük holdinglerinden olan Koç Holding yöneticileri, ithal mallarla rekabet etmeye hazır olduklarını; ancak alınan kararların plansız ve programsız bir şekilde gelişi güzel alındığını belirtmişler ve bütünlükten yoksun olan bu kararları mantıksız görmüşlerdir. Koç Grubu’na göre, ani bir kararla alınan bu önlemler, yerel seçim sonuçlarından kaynaklanmıştır. Kararların ardından Koç Holding yönetiminden hükümete yönelik yapılan eleştiri şöyledir:

“Bu kararların altında öfke var. Bunlar ekonomiden sorumlu iki bakanın oturup, tartışıp, birlikte imza attıkları kararlar değil. Devleti idare edenler her türlü önyargıdan uzak, mantıklı ve bir bütünlük gösteren kararlar almalıdırlar. Ama maalesef bu kararlarda bunlardan eser yok. Yerel seçimler sonrası ortaya çıkan tablonun ve yine bu seçimler sonrasında grubun hükümete açık destek verip arkasında yer aldığını açıkça belirtmemesi de etken oldu intibainı edindim.”³⁰⁷

Aslında, Koç Holding’in bu görüşleri tüm büyük sermayenin ve küçük ve orta ölçekli sermayenin temsilcisi TOBB’un da görüşlerini yansıtmıştır. TOBB Başkanı Ali Coşkun, alınan kararların hükümet tarafından tek taraflı alındığını ve ekonomiye yarardan çok zarar getirdiğini söylemiştir. Coşkun’a göre bu kararların,

“[...] çözüm yerine meseleleri daha da ağırlaştırdığı ortadadır. Hükümetin, özel sektörü güçlü kılma ve kendi kendini ıslah etmesi amacına dönük olduğu iddia edilen son kararlarıyla her biri başlı başına tekel özelliğine sahip KİT’lerin keyfi davranışlarının sürdürülmesi birbiriyle bağdaşmamaktadır.”³⁰⁸

TÜSİAD ve TOBB tarafından yöneltilen ‘kararların bir gecede alındığı’ iddiasına yönelik eleştirilere cevap veren dönemin Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Güneş Taner, TL’nin konvertibl edilmesine yönelik kararların bir gecede alınmadığını, aksine iktidara geldikleri dönemden itibaren hükümet programlarına konulduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

Kararlara yönelik en sert tepki ise, dönemin TÜSİAD Başkanı Cem Boyner’den (1989-1991) gelmiştir. Türkiye’de “kleptokrasi” düzeninin kurulduğunu öne süren Boyner, Özal’ı ülkeyi kendi keyfine göre yönetmekle suçlamış ve hükümetin inandırıcılığını yitirerek çıkara dayalı bir mekanizmanın oluşturulduğunu vurgulamıştır. Bu sert eleştirilere hükümet ve Özal cephesinin yanıtı da sert olmuştur. Özal, uçkâğıtçı olarak gördüğü kapitalistler için şu şekilde açıklama yapmıştır:

³⁰⁶ **Milliyet**, 26.04.1987.

³⁰⁷ **Milliyet**, 14.08.1989.

³⁰⁸ **Basında TOBB**, (23.08.1989), 399.

³⁰⁹ **Basında TOBB**, (23.08.1989), 400.

“Namusu ile dürüstçe çalışan sanayici ve tüccarın yanındayız. Ama unutulmasın ki, kim bu memlekette üçkağıtla havadan para kazanmaya çalışırsa, gümrük duvarlarının arkasında halkı aldatmaya çalışırsa, gümrük duvarlarını indirir, onların da hesaplarını görürüz.”³¹⁰

1989 yerel seçimlerinden başarıyla çıkmış muhalefet liderleri için de ANAP hükümeti ve kapitalistler arasında yaşanan çekişmeler kaçınılmaz bir fırsat olarak görülmüştür. Alınan kararların Türkiye’nin ağır ekonomik tablosunu iyileştirmeyeceğini belirten DYP lideri Demirel’e göre kararlar, ekonomiyi ve yerli sanayiye tahrip edici kararlardır.³¹¹

32 sayılı kararın içeriği, basına devlet yöneticileri arasında yaşanan bir çekişme olarak yansımış ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Güneş Taner’in bürokratlara karşı zaferi olarak yorumlanmıştır. Haberde, finansal liberalleşme adı altında “reform” olarak nitelenen kararlara başından itibaren ekonomi bürokrasisinin, Merkez Bankası Başkanı Rüşdü Saraçoğlu, DPT Müsteşarı Ali Tıgrel, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Namık Kemal Kılıç ve Eximbank Genel Müdürü Turgay Özkan’ın karşı olduğu söylenmiştir. Ancak, Başbakan Özal’dan tam yetki alan Güneş Taner’in “Bu iş ya biter ya biter” diyerek, 4 Şubat Kararları’ndan beri beklemede olan kararları uygulamaya geçirdiği belirtilmiştir.³¹²

Alınan kararların felsefesine karşı olmadıklarını, kararlara sadece zamanlama olarak karşı olduklarını söyleyen TOBB Başkanı Coşkun, bir gecede kimsenin haberi olmadan gümrük vergilerini % 50 aşağı çekmenin sanayi sektörünü şoka sokacağını vurgulamıştır. Bu süreçte özellikle küçük ve orta ölçekli sanayi şirketlerinde bu sıkıntıların daha çok baş göstereceğini vurgulayan Coşkun’a göre,

“[...] imalat sektörünün sanayiinde kapasite kullanım oranları düşüktür. Şimdi ithalatla bu sanayi kolları pazar kaybederse, kapasite daha da düşecektir. KİT zamları maliyeti artıracak ve maliyet enflasyonu başlayacaktır. Firmalar kapanmaya doğru sürüklenecektir. İtirazımız budur.”³¹³

Alınan kararlardan en çok etkilenen küçük ve orta ölçekli sanayici kapitalistlerin tepkileri, uluslararası sermayenin Türkiye’deki şirketlere el koyacakları noktasında ortaklaşmıştır. EBSO Başkanı Ersin Faralyalı, Başbakan Özal’ın Türk girişimciler yerine yabancı girişimcilerin Türkiye piyasasında daha verimli çalışacağını düşündüğünü söylemiş ve hükümeti bu noktadan eleştirmiştir. Benzer bir eleştiri de, bu kararlara birlikte, şirketlerinin teker teker yabancı sermayenin eline geçebileceğini vurgulayan sanayici kapitalist Erdoğan Tezcan’dan gelmiştir. Tezcan’a göre,

³¹⁰ **Milliyet**, 15.08.1989

³¹¹ **Milliyet**, 11.08.1989.

³¹² **Milliyet**, 11.08.1989.

³¹³ **Basında TOBB**, (31.08.1989), 406.

“Avrupa’nın oturmuş sanayinin pazarından pay almak için bizim yavaş yavaş büyümemiz ve destek, koruma görmemiz gerekirdi. Önce ara malı ve hammaddeler hızla indirilip, bize rekabet imkanı yaratılmalıydı. Oysa bu kararlarla 3-5 makine getiren ve pazarı olan her yabancı kuruluş Türk şirketlerini zorlayacak ve satın alabilecektir.”³¹⁴

Hükümetin yüksek faize yol açan maliye politikalarını sert bir dille eleştiren TÜSİAD başkanı Boyner, aslında kapitalist fraksiyonlar arasındaki çekişmeleri su yüzüne çıkaran bir eleştiriyi hükümete yöneltmiştir:

“Hükümetin, kaynakları önemli ölçüde rant sektörüne, rantıye sınıfına kaydıracağı kanaatindeyim... Bu ekonomik gelişmeye yararlı olmayan bir politikadır... Altyapı yatırımlarına kaynak aktararak devleti büyüttüler, iç borç ve dış borcun faizi parasını sadece plase etmekle yaşayan bir gruba verildi... Sanayici sanayicilik yapmaktansa, kaynaklarını sanayiden, ticaretten çekip rant sektörüne yatırmayı tercih etmiştir... İşsizliğe nefes aldırmanın en önemli nedeni bu olmuştur.”³¹⁵

Bu bölümde genel hatlarıyla, 1980’li yıllarda Türkiye’deki siyasal iktidar ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir taraftan toplumsal sınıfların politik ve ekonomik durumları üzerinde durulmuş, diğer taraftan neoliberal kapitalist gelişmenin yaşandığı dönemde ANAP hükümetinin kapitalist fraksiyonlarla arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır.

³¹⁴ **Milliyet**, 15.08.1989.

³¹⁵ **Cumhuriyet**, 05.11.1989, aktaran: Boratav, 1991, **age**, 79-80.

5. SONUÇ

Türkiye’de devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilerin analizini yapan çalışmalarda genellikle devlet-merkezli bir analiz biçimi hâkim olmuştur. Bu analizlere göre, devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkinin nitelikleri, temel olarak “güçlü” ve “kendinden menkul” devletle “zayıf burjuvazi” arasındaki ilişkilerle açıklanır. Örneğin Metin Heper, çıkarlarını dile getirme ve çıkarları doğrultusunda siyasa belirlenmesi konusunda Türkiye’de kapitalistlerin etkili olmadıklarını savunmuştur. Aksine bu gruplar, siyasal seçkinlerin kontrollerine tabi olarak onları etkilemeye çalışmışlardır. Yine bu teze göre, 1970’lerde yaşanan kriz, “hoşgörüsüz merkez” ve “aşırı meydan okuyucu çevre” arasında yaşanan çatışmaların bir ürünüdür ve krizin bileşenleri çevrenin merkeze meydan okuması ve siyasal seçkinlerin istikrarsızlığı üzerinden tanımlanır.³¹⁶ Heper’in aksine, kurumsalcı iktisat perspektifinden devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışan Ayşe Buğra, 1960 sonrasında Türkiye’de işadamlarının toplumsal konumlarının sağlamlaşmasına rağmen, devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilerde devlet kaynaklı belirsizliğin yarattığı gerilime vurgu yapar. 1980 sonrasında ise, piyasa ekonomisinin oluşmasına yönelik çabalar karşısında dönemin hâkim ideolojik anlayışından dolayı devletin ekonomideki rolünün azaltılması hedefine ulaşamadığını belirtir. Buğra ANAP iktidarı dönemine yönelik analizinde, devletin politika sürecinin niteliğinden kaynaklı bir sanayi bilincinin gelişmesine engel olduğunu ve bunun kapitalistler üzerinde günü kurtarma ve rant kovalama zihniyetine yol açtığını belirtir.³¹⁷ Yine ANAP iktidarı dönemine ilişkin analizinde, 1980’lerde yerleştirilmeye çalışılan ihracat yönelimli stratejilerin devlet tarafından tepeden inme liberalleştirme politikaları olduğunu ileri süren Ziya Öniş ise, 1980’lerde gerçekleştirilen neoliberal reformlarla devlet müdahalesinin azaltılmasına rağmen siyasal rasyonalitenin piyasa rasyonalitesinin önüne geçtiğini belirtir.³¹⁸ Görüldüğü gibi bu analizlerde toplumsal gerçeklik, devlet-merkezli bir yerden ve ikilikler üzerinden çerçevelenir. Bu analizlerde, bir yandan politik çekişmeler tek bir boyuta indirgenir, diğer yandan ise politik ve toplumsal iktidar ilişkileri -özellikle de sınıf

³¹⁶ Heper, 2006, **age**, 185, 212, 214.

³¹⁷ Buğra, 2008, **age**, 207, 217.

³¹⁸ Öniş, 1998c, **age**, 455-476.

fraksiyonları arasındaki güç ilişkileri- analiz dışında bırakılır. Yine bu analiz yönteminde, devlet yöneticileri ve kapitalist fraksiyonlar arasındaki ilişkiler devlet lehine bir indirgemeciliği beraberinde getirir ve yaşanan çekişmeler sınıfsal güç ilişkilerinden bağımsız bir biçimde ele alınır.

Bu tez, dışsallık ilişkisi çerçevesinde devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışan devlet-merkezli perspektife karşı ortaya konan alternatif bir yaklaşıma dayanmaktadır. 1980’li yıllar Türkiye’inde devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilere alternatif bir yaklaşımla bakmanın önemi, devlet-merkezli perspektiflerin toplumsal fenomenleri açıklarken dayandıkları metodolojik temellerin hala literatürde etkisini koruyor olmasıdır. Alternatif yaklaşımda devlet, toplumla ilişkisellik içerisinde kavranmaktadır. Devlet-merkezli yaklaşımın devleti, “toplumun dışında bir varlık” ve “kendinde bir özne” biçiminde tanımlamasının aksine; bu yaklaşımda devlet, sınıfsal güç ilişkilerinin analize dâhil edildiği ve devletin bir toplumsal ilişki olarak ele alındığı bir politik pozisyon üzerinden tanımlanmaktadır.³¹⁹ Devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilere sınıfsal aktörlerin pratikleri üzerinden bakmanın önemi ise, hem devletin kapitalistlerle kurduğu sınıfsal güç ilişkilerinin hem devlet yöneticilerinin kendi içlerinde kurdukları sınıfsal güç ilişkilerinin hem de kapitalist sınıfların kendi içlerinde kurdukları sınıfsal güç ilişkilerinin homojen bir bütün olarak kavramlaştırılamayacağını altını çizmektedir. Böyle bir analizde, bahsedilen aktörlerin pratikte birbirleriyle kurdukları sınıfsal güç ilişkileri çelişkisiz ve doğrudan bir belirlenim ilişkisi kurulmadan yapılmış olacaktır.

Bu çerçevede çalışma, ANAP iktidarı döneminde devlet özerkliği sorunsalı üzerinden devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilerin niteliğine yönelik analizlere bir katkı sunma çabasıdır. Buradan hareketle öncelikle, devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkiler üzerine var olan kuramsal yaklaşımlar ele alınmaya çalışılmış ve Türkiye üzerine yapılan çalışmalara odaklanılmıştır. 1960-1980 arası dönem, Türkiye’de kapitalist gelişmenin yaşandığı, sınıfsal güç ilişkilerinin ve sınıflar mücadelesinin yoğunlaştığı bir evredir. Söz konusu dönemde, devlet, kapitalistler ve toplumsal muhalefet arasındaki ilişkiler sınıfsal aktörlerin pratikleri üzerinden ele alınmıştır. Bu döneme kısaca baktığımızda, Türkiye 1950’lerin sonlarından itibaren ağırlıklı olarak tarım ve ticarete yönelik bir stratejiden ağırlıklı iç piyasaya yönelik sanayi yatırımlarına dayalı bir stratejiye geçmiştir. 1960’lı

³¹⁹ Bu yaklaşımla ilgili çalışmalar için Bkz. Yalman 2002; Yalman 2004; Yalman 2006; Yalman 2009; Yalman 2012; Akça 2010; Akça 2013a; Akça 2013b; Akça 2014; Ozan 2006; Ozan 2012.

yılların Türkiye’inde ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi tüm kurumsal mekanizmalarıyla yerleşmiştir. Türkiye’de 1970’li yıllar, sınıflar mücadelesinin daha yoğun yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir. Bir tarafta kitleselleşen işçi sınıfı ve öğrenci hareketi ve bir bütün olarak toplumsal muhalefet, diğer tarafta kapitalizmin temsilcileri TOBB, TÜSİAD, TİSK ve diğerleri, bir diğer tarafta ise istikrarsız hükümetler rol almışlardır. Bu dönemde, sınıflar arası mücadeleler, kapitalist sınıf içi mücadeleler ve kapitalistler ve devlet yöneticileri arasında yaşanan çekişmeler dönemin sınıfsal güç ilişkilerini belirlemiştir. Bu, aynı zamanda 1980’li yıllardaki dönüşümü hazırlayacak sürecin başlangıcını da oluşturacaktır.

1970’li yılların sonlarına gelindiğinde ise, yaşanan kriz sınıflar mücadelesinin daha da yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, 1970’li yılların sonlarında yaşanan kriz karşısında kapitalistler yaşanan durumu yapısal ya da hegemonik bir krizin açığa çıkması olarak algılamışlardır. Bu anlamda kapitalist sınıflar, krizin aşılmasını politik ve toplumsal alanda yani bütün sınıfsal ilişkilerde bir değişimle gerçekleştireceğini düşünmüşlerdir. 1970’lerin sonlarına gelindiğinde kapitalist sınıflar, özellikle büyük sanayici ve ticari kapitalistler yaşanan ekonomik krizi aşmak adına tarım sektöründen ve küçük ölçekli kapitalist sınıflardan kaynak aktarımı, vergi düzenlemesi vb. araçlarla kendi sınıfsal çıkarlarını sağlamışlardır. Büyük kapitalistlerin bu talepleri yayınladıkları raporlarda da görülmektedir. Büyük kapitalistlerin bu talepleri, tarım kesimi ve küçük-orta ölçekli kapitalistler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sonuç olarak bu durum, kapitalist fraksiyonlar arasında çekişmeye ve gerilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çekişme ve gerilimler 1970’lerin sonuna kadar devam etmiştir. 12 Eylül askeri darbesinin hemen öncesinde AP azınlık hükümeti, kapitalistlerin baskıları ve yaşanan ekonomik krizle birlikte hazırladığı ekonomik programla 24 Ocak kararlarını yürürlüğe koymuştur. Yeni birikim stratejisinin kurumsal öncüllerini görebileceğimiz bu programın ardından Türkiye tarihi yeni bir döneme kapı aralamıştır. Böylelikle Türkiye, 1980’li yıllara 12 Eylül askeri darbesinin ardından devletin kurumsal mimarisinde ve tüm sınıfsal güç ilişkilerinde yaşanan dönüşümle birlikte girmiştir.

24 Ocak kararlarının kararlı bir biçimde yürürlüğe konmasının ardından MGK hükümeti ve ardından gelen ANAP hükümeti, emekçi sınıfların toplumsal ve politik etkinlik alanlarını kriminalize etmiş ve çıkardıkları yasalarla emekçi sınıfların etki alanını sınırlandırma çabası gütmüştür. 12 Eylül askeri darbesinin ardından MGK hükümeti döneminde yaşanan ekonomik, politik ve toplumsal dinamikler, neoliberal kapitalist

gelişme ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisiyle birlikte yeni sınıfsal güç ilişkilerini de belirlemiştir. Bu dönemde kapitalist sınıfların amaçları, ekonomiyi devlet müdahalelerinden kurtarmak, döviz girdisi artışını sağlamak ve düşük ücretli işgücü piyasası oluşturmaktır. Bu amaçlar, 1982 Anayasası ile kurumsallaştırılmıştır.

Askeri rejimin ardından 1983 yılında yapılan genel seçimlerde ANAP tek başına iktidara gelmiştir. Neoliberal kapitalizmin yerleşmesiyle birlikte ANAP hükümeti döneminde neoliberal ekonomi politikaları daha sert uygulanmaya başlamıştır. Aslında ANAP, askeri rejim döneminde ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda yaşanan dönüşümleri nihayete erdiren bir görev üstlenmiştir. Bu dönem aynı zamanda, kapitalist fraksiyonların da yeniden yapılandıkları bir dönemi içerdiği için önemlidir. 1980’li yıllarda devletin teşvik politikalarıyla ekonomiye yaptığı müdahaleler küçük ve orta ölçekli kapitalistlerden ziyade ihracatçı kapitalistleri, yani büyük ölçekli sanayici ve ticari kapitalistleri desteklemiştir. Sektörel açıdan finans ve ticaret sektörleri, küçük ve orta ölçekli sanayi sektörü ve tarım sektörüne kıyasla ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde tarım sektöründe yaşanan yeniden yapılanma ile tarıma yönelik destekleme politikalarında büyük çaplı gerilemeler gerçekleşmiştir. Benzer şekilde kamu çalışanlarının da yaşam standartlarında büyük çaplı gerilemeler gözlemlenmiştir. Yine 1980’li yıllarda yaşanan kapitalizmin merkezileşme eğilimi, büyük ölçekli kapitalistlerin gücünü artırmasına yol açmıştır. Uygulamaya konulan yeni sanayileşme stratejisiyle kapitalist sınıfın bazı fraksiyonları uluslararası kapitalist ekonomiyle rekabet edebilme olanağına kavuşamamış ve piyasadan çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kapitalistler, ANAP hükümeti ile yakın ilişki kuramayan kapitalist fraksiyonlardır.³²⁰

Kapitalistlerin ANAP hükümeti ile kurduğu ilişkilere baktığımızda, 1983-1987 yıllarını kapsayan süreçte hükümet ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkiler ve kapitalist sınıf içi mücadeleler daha az görünür olmuştur. Bu dönemde, bütün kapitalistler tarafından basın-yayın organlarında ANAP’ın “alternatifsiz” bir parti olduğu sık sık dile getirilmiştir.³²¹ 1987 sonrasını takip eden süreçte ise, hem hükümet-kapitalist sınıflar arasındaki ilişkiler hem de kapitalist sınıf içi mücadeleler açısından gittikçe kuvvetlenen bir ayrışma gözlemlenmiştir. Ekonominin krize girmesiyle birlikte 1980’li yılların sonunda kapitalistler ile hükümet arasındaki çekişmeler kendini daha açık bir biçimde göstermiştir. Bu dönemde yaşanan çekişmelerin ana nedenlerinden bir tanesi, hükümetin kamu

³²⁰ Boratav, 1991, *age*, 96-97.

³²¹ *age*, 77.

sektörüne yönelik yatırımları arttırması sonucunda büyük rantların oluşmasına katkı sağlamasıdır.³²² Bu çekişmelerin sonuçları finansal serbestleşme sürecinde de kendini göstermiştir. Kapitalist fraksiyonların temsilcilerinin söylemlerine baktığımızda, kararların alınış sürecinde kendilerinin görüşlerinin alınmadığını savunmuşlar ve kararların kısa sürede alınmasına tepkilerini göstermişlerdir. 32 sayılı Kararname'nin hazırlandığı süreçte kapitalist fraksiyonların finansal serbestleşmeye uzun vadeli bir geçişi öngördüklerini ve uluslararası sermaye ile rekabet durumunun henüz tam anlamıyla oluşmadığını düşündüklerini söyleyebiliriz. Hükümet kanadı ise, iktidarlarının başından itibaren finansal serbestleşme yönünde adımların atıldığını ve bu çerçevede kapitalist fraksiyonların görüşlerinin alındığını savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, hükümetin ekonominin de kötüye gitmesiyle birlikte, hegemonik konumun yitirmeye başladığı süreçte kararların kısa sürede alınması konusunda aktif bir çaba sarf ettiği gözlemlenmektedir. Görüldüğü gibi, ANAP hükümeti döneminde yaşanan bu durum, 32 sayılı kararnamenin yürürlüğe girme sürecinde devlet ve kapitalistler arasında çekişmenin yaşandığını göstermektedir. Hükümet ve kapitalistler arasında yaşanan sert tartışmaların ardından 26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel seçimlerde ANAP üçüncü parti konumuna gerileyecektir. Kısa bir süre sonra 31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Özal, Başbakanlığı Yıldırım Akbulut'a devredecektir. Yerel seçimlerde muhalefet partilerinin kazandığı başarı 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde kendini gösterecek ve bu ANAP'ın sekiz yıllık tek başına iktidarının son bulmasına yol açacaktır.

ANAP hükümetinin 1980'lerin ortasından itibaren hegemonik konumu yitirmeye başlaması süreci devlet özerkliği açısından bize neyi göstermektedir? Metin Heper, Ayşe Buğra, Ziya Öniş ve diğerleri gibi devlet-merkezli analiz üzerinden çalışma yürüten yazarlar, devlet yöneticilerini ve kapitalist fraksiyonları iki ayrı toplumsal fenomen olarak ele almaktadır. Devleti özerk, kendine ait bir mantığı olan bir kurum olarak tanımladığımızda, devlet yöneticilerinin yürüttüğü ekonomik ya da siyasal faaliyetlerin nedenini ve nasıldığını sorgulamak anlamsız olmaktadır. Devletin özerklik konumu üzerinden devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkilerin bu şekilde ele alınışı, toplumdaki sınıfsal güç ilişkilerini ya görmezden gelmekte ya da devlet lehine bir indirgemeciliğe başvurmaktadır. Alternatif yaklaşımda ise, kapitalist fraksiyonların sınıfsal çıkarları doğrultusunda hem sınıf içi yaşadıkları mücadeleler gösterilmeye çalışılmakta hem de

³²² age, 78-79.

kapitalistlerin devlet ve devletin aktörleriyle kurdukları ilişkilerin niteliği doğrultusunda yaşanan çatışmalar, çekişmeler ve mücadeleler ortaya konmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. 7. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- Akça, İsmet. "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi". **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**. der. Evren Balta Paker ve İsmet Akça. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 351-406.
- _____. "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi". **Türk Siyasal Hayatı**. der. Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013a: 170-193.
- _____. "Türkiye'de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)". **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları**. der. Bülent Bilmez. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013b: 49-71.
- _____. **Militarism, Capitalism and the State in Turkey**. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014.
- Arat, Yeşim. "Politics and Big Business: Janus-Faced Link to the State". der. Metin Heper. **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991, 135-147.
- Ataay, Faruk. **Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler**. Ankara: De Ki Yayınları, 2006.
- Badie, Bertrand, Pierre Birnbaum. **The Sociology of State**. Chicago: The University of Chicago Press, 1983.
- Bianchi, Robert. **Interest Groups and Political Development in Turkey**. NJ: Princeton University, 1984.
- Bizden Haberler. **Koç Topluluğu**. İstanbul: Koç Topluluğu. Nisan (1979).
- Block, Fred. "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects". **London: The Socialist Register**, (1980): 227-241.
- Boratav, Korkut. "Sunuş". **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**. Der. Korkut Boratav vd. Ankara: Kaynak Yayınları, 1984: 9-12.
- _____. **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1991.

- _____. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**. 13. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2009.
- Buğra, Ayşe. **Devlet ve İşadamları**. 6. bs. çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Cem, İsmail. **Türkiye Üzerine Araştırmalar**. Ankara: Cem Yayınevi, 1970.
- Chibber, Vivek. **Locked in Place: State Building and Late Industrialization in India**. Princeton: Princeton University Press, 2003.
- _____. “Reviving the Developmental State: The Myth of the “National Bourgeoisie””. **The Empire Reloaded**. ed. Leo Panitch ve Colin Leys, Socialist Register vol. 41 (2005): 144-165.
- Çavdar, Tevfik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze**. Ankara: İmge Yayınevi, 2007.
- Çetin, Bilal. **Soygun**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- Demirel, Ahmet. “Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler”. **Türk Siyasal Hayatı**. der. Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013: 60-86.
- Dinler, Demet. “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”. **Praksis**. s. 9 (2009): 17-54.
- Doğan, Mustafa Görkem. “Türkiye’de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine”. **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**. der. Y. Doğan Çetinkaya. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 285-335.
- Dyson, Kenneth F.. **The State Tradition in Western Europe: A Study of an Idea and Institution**. New York: Oxford University Press, 1980.
- Ekzen, Nazif. “1980 Stabilizasyon Paketinin, 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”. **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**. der. İlhan Tekeli vd., Ankara: Yurt yayınları, 1984: 165-187.
- Emrealp, Sadun. **Az gelişmişlik ve Siyasal Yapılar**. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları 1984.
- Ercan, Fuat. “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”. **Neoliberalizmin Tahribatı**. der. Neşecan Balkan, Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2004: 9-43.
- Ergüder, Üstün. “Agriculture: The Forgotten Sector”. der. Metin Heper. **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991: 71-78.

Evans, Peter, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol. "On the Road toward a More Adequate Understanding of the State". **Bringing the State Back In**. ed. Peter Evans ve diğ. New York: Cambridge University Press, 1985: 347-367.

_____. "The State as a Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy and Structural Change". **The Politics of Structural Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State**. der. Stephan Haggard ve Robert R. Kaufman, Princeton: Princeton University, 1992: 139-181.

_____. **Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation**. Princeton: Princeton University Press, 1995.

Göker, Emrah. "Sınıf Mücadelesi Neyi Açıklar?: Türkiye’de Kalkınma Sürecinde Devlet-Kapitalist Çekişmesi, 1968-1957". **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Kemali Saybaşı’ya Armağan**. der. İsmet Akça, Burak Ülman. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006: 107-139.

Gülalp, Haldun. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**. çev. Ahmet Yılmaz ve Osman Akınhay. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.

Gülfidan, Şebnem. **Big Business and the State in Turkey: The Case of TÜSİAD**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1993.

Heper, Metin. **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**. der. Metin Heper. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991.

_____. "The State and Interest Group with Special Reference to Turkey". der. Metin Heper. **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991: 3-23.

_____. **Türkiye’de Devlet Geleneği**. çev. Nalan Soyarak 2. bs. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2006.

İlkin, Selim. "Exporters: Favoured Dependency". der. Metin Heper. **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991: 89-98.

Jessop, Bob. "Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeler". **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**. der. Betül Yazar, Alev Özkazanç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 153-188.

_____. **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**. çev. Ahmet Özcan, Ankara: Epos Yayınları, 2008.

Kalaycıoğlu, Ersin. "Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State". der. Metin Heper. **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1991: 79-87.

Kansu, Günel. **Planlı Yıllar: Anılarla DPT’nin Öyküsü**. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2004.

- Kaya, Raşit. “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri”. **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**. der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 235-260.
- Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açından Bir İnceleme**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. 6 bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Keyder, Çağlar. “Kriz Üzerine Notlar”. **Toplum ve Bilim**. s. 14, (1981): 3-43.
- _____. “İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve Çelişkileri”. **Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**. Ankara: Kaynak Yayınları, 1984: 13-35.
- _____. “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”. **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. der. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998: 29-42.
- _____. “İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980”. **Geçiş Sürecinde Türkiye**. der. Irvin C. Schick, Ahmet Tonak. 3. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 1998: 310-325.
- _____. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. 11. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Koraltürk, Murat. “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi”. **75 Yılda Çarkları Döndürenler**. der. Oya Baydar ve G. Dinçel. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 291-298.
- _____. **Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**. İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002.
- Köker, Levent. “Anavatan Partisi”. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. c. 15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996: 1253-1257.
- Köse, Ahmet Haşim ve Erinç Yeldan. “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri”. **Toplum ve Bilim**. s. 77, (1998): 45-66.
- Mann, Michael. “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanism and Results”. **Archives Europeenes de Sociologie**. s. 25 (1984): 185-213.
- MESS. **Gelenek ve Gelecek**. c. I. İstanbul: BZD Yayıncılık, 1999: 69-75.
- Migdal, Joel S.. **State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another**. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Miliband, Ralph. “State Power and Class Interests”. **New Left Review**. vol. 138 (1983): 57-68.

- _____. “Nicos Poulantzas’a Cevap”, **Kapitalist Devlet Sorunu**. çev. Yasemin Berkman. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990: 41-56.
- Milör, Vedat. “A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back In”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Berkeley: California University, 1989.
- _____. “The Genesis of Planning in Turkey”. **New Perspectives on Turkey**. s. 4. Fall, 1990: 1-30.
- Nettl, J. P.. “The State as a Conceptual Variable”. **World Politics**: 20; 4. Cambridge University Press, 1968: 559-592.
- Oğuz, Şebnem. “Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri”. **Amme İdaresi Dergisi**. c. 46, s. 4. 2013: 107-128.
- Owen, Roger, Şevket Pamuk. **A History of Middle East Economies in the Twentieth Century**. Londra: I.B. Tauris Pub., 1998.
- Oyan, Oğuz. **Dışa Açılma ve Mali Politikalar**. İstanbul: V Yayınları, 1987.
- Ozan, Ebru Deniz. “Sermaye Örgütleri Nasıl Çözümlemeli: Bir Çerçeve Girişimi”. der. Demet Yılmaz vd. **Kapitalizm, Küreselleşme, Azgelişmişlik**. Ankara: Dipnot Yayınları, 2006: 221-232.
- _____. **Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül’e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet**. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Öngen, Tülin. “‘Yeni Liberal’ Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”. **İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**. der. Ahmet Haşim Köse vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003: 131-154.
- Öniş, Ziya. **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998.
- _____. “The Political Economy of Turkey in the 1980s: The Anatomy of Unorthodox Liberalism”. **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998a: 183-196.
- _____. “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”. **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998b: 239-259.
- _____. “The State and Economic Development in Contemporary Turkey: Etatism to Neoliberalism and Beyond”. **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998c: 455-476.
- Öniş, Ziya, Fikret Şenses. “Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri”. **Neoliberal**

- Küreselleşme ve Kalkınma**. der. Fikret Şenses, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 705-743.
- Özkazanç, Alev. “Türkiye’de Yeni Sağ”. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. c. 15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996: 1218-1224.
- _____. **Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası**. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.
- Özman, Aylin, Simten Coşar. “Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme”. **Doğu Batı**. s. 16 (2001): 21-97.
- Öztürk, Özgür. “Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding”. **Praksis**. s. 19, (2009): 337-361.
- Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003.
- Poulantzas, Nicos. **Classes in Contemporary Capitalism**. London: New Left Book, 1975.
- _____. “Kapitalist Devlet Sorunu”. **Kapitalist Devlet Sorunu**. çev. Yasemin Berkman. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990: 11-40.
- _____. **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**. çev. Şen Süer Kaya ve Fevzi Lütfi Topaçoğlu. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- _____. **Devlet, İktidar, Sosyalizm**. çev. Turhan Ilgaz. Ankara: Epos Yayınları, 2006.
- Remmer, Karen. “Theoretical Decay and Theoretical Development: The Resurgence of Institutional Analysis”. **World Politics**. Fiftieth Anniversary Special Issue. vol. 50. no. 1, (1997): 34-61.
- Rozaliev, Nikolaevich ve Alexander Snurov. **Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları**. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.
- Sezen, Seriyen. **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama**. Ankara: TODAİE, 1999.
- Skocpol, Theda vd. **Bringing The State Back In**. New York: Cambridge University Press, 1985.
- _____. “Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research”. **Bringing the State Back In**. ed. Peter Evans vd. New York: Cambridge University Press, 1985: 3-37.
- _____. **Devletler ve Toplumsal Devrimler**. çev. Erdem Türközü. Ankara: İmge Yayınevi, 2004.

Sönmez, Mustafa. **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası: Birinci kitap**. İstanbul: Belge Yayınları, 1985.

_____. **Kırk Haramiler: Türkiye’de Holdingler**. Ankara: Gözlem Yayınları, 1987.

_____. **100 Soruda Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

_____. **İşte Eseriniz: Yüz Soruda Kurulştan Çöküş Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Sönmez, Sinan. “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”. **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**. der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 25-75.

Stepan, Alfred. “State Power and Strenght of Civil Society in Southern Core of Latin America”. **Bringing the State Back In**. ed. Peter Evans vd. New York: Cambridge University Press, 1985: 317-343.

Şen, Mustafa. “Türkiye’de Büyük Burjuvazinin Anatomisi”. **Toplum ve Bilim**. s. 66, (1995): 46-68.

Tekin, Ali. “Turkey’s Aborted Attempt at Export-led Growth Strategy: Anatomy of the 1970 Economic Reform”. **Middle Eastern Studies**. s. 42: 1, (January, 2006): 133-163.

Tuna, Gürçağ. “Birikim Sürecinde TOBB’un Tarihsel Gelişim Uğrakları”. **Praksis**, s. 19, (2009): 303-336.

Tünay, Muharrem. “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”. **Praksis**, s. 5, (2002): 177-197.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). **Basında TOBB Mayıs 1988-Mayıs 1990**. (14.05.1988). Ankara: TOBB Yayınları, 1990.

TÜSİAD. **1978 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**. İstanbul: TÜSİAD, 1978.

_____. **1979 Yılıının Ortasında Durum**. İstanbul: TÜSİAD, 1979.

_____. **1980 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**. İstanbul: TÜSİAD, 1980.

Ulagay, Osman. **24 Ocak Deneyimi Üzerine**. İstanbul: Hil Yayınları, 1984.

Wright, Erik Olin vd. “Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler- II”. çev. Yasemin Berkman. **Birikim**. s. 22, (1976): 47-51.

Yalman, Galip. “Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa”. **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**. der. F. Keyman, İstanbul: Everest Yayınları, 2002: 315-339.

- _____. “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”. **Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet**. der. Neşecan Balkan ve Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 2004: 44-75.
- _____. “Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya”. **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Kemali Saybaşı’ya Armağan**. der. İsmet Akça, Burak Ülman, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006: 35-48.
- _____. **Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- _____. “Devlet”. **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**. ed. Gökhan. Atılğan ve Atilla Aytekin, İstanbul: Yordam Yayınları, 2012: 69-85.
- Yaman-Öztürk, Melda. **Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008.
- Yaman-Öztürk, Melda, Fuat Ercan. “1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler”. **Praksis**. s. 19, (2009): 55-93.
- Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Yentürk, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Yentürk, Nurhan vd. **Türkiye Ekonomisi**. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yayın no: 836, 2004.
- Yılmaz, Ahmet. **Kapitalist Devleti Anlamak**. İstanbul: Aykırı Yayınları, 2002.

SÜRELİ YAYINLAR

Milliyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

ÖZ GEÇMİŞ

Hüseyin Barış Yoldaş 30.07.1986 İzmir doğumludur. Lise eğitimini 2003 yılında İzmir Şemikler Lisesi'nde tamamlamış, 2005-2010 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimini almıştır. 2010 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.